

K26119
2

899.962.1-1

გზისბუკის

899.96

ც 84 პ

K 26119
2 7133/239

125.422

2785

გიორგი ლეონიძის
რედაქციით

სახელგამი

1939

ბიოგრაფიული საკვანძო

(პორტრეტი ამოღებულია ქრისტეფორე კასტელის ალბომიდან, XVII სუჟ.).
 ქუჩი?

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written on a rectangular piece of paper pasted onto a larger, aged page. The script is dense and difficult to decipher, but appears to be a form of early modern European cursive. The text is arranged in approximately 10 lines, with a large, stylized initial or signature at the bottom center.

ფორზატი: ლ. გუდიაშვილის
გაფორმება: მ. გრიგოლიანი

გიორგი ლეონიძის
რედაქციით

სახელგამი
1939

იოსებ ტფილელი და „დიდმოურავიანი“

იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“ ქართული ნაციონალური ეპოსის შესანიშნავი ძეგლია. იგი საკმაო პოპულარობით სარგებლობდა ძველ საქართველოში, განსაკუთრებით დაბალ ფენებში იგი საყვარელ წიგნად ითვლებოდა. „წიგნი ესე საესე ისტორიულისა მოთხრობითა ქებულ არს მრავალთაგან“ — ამბობს პლ. იოსელიანი. მიზეზი პოემის სახელგანთქმულობისა, — მისი მაღალმატერულობა იყო, მისი ხალხურობა, სისადავე, ღრმა ლირიზმი და შემდეგ თვით პოემის საგანი — სახელოვანი გიორგი სააკაძის ანუ დიდმოურავის პიროვნება, რომლის გამო პოემას ეწოდა „დიდმოურავიანი“¹.

ეჭვი არაა, ამ დიდებული გმირის ხმალსა და სახელს არა ურთი აღტაცებული სიტყვა უნდა, გამოეწვია თავის დროშივე, ამიტომ დამაჯერებელია იოსებ ტფილელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც გ. სააკაძის სიცოცხლეშივე ხალხში არსებობდა „ქებანი“ მისი გმირობის შესახებ. მაგ. თვით ჩვენს პოემაში ტფილელი ათქმევინებს მოურავს, რომ მაშინდელ მესხეთშიც კი, სადაც მოურავი დროებით იყო ერთხან გადახვეწილი, უკვე არსებობდა „ქება“ მის შესახებ:

„სრულ მესხნი ტკბილად მომეპყრნეს ჩემთანა სადგურობდიან,
რა ამბავს თავი ახსნიან, ხან ჩემს ქებასაც ჰხმობდიან“-ო.

რაც შეეხება მხატვრული მწერლობის ძეგლებს, ჩვენ 1935 წელს გამოვთქვით აზრი, რომ დღემდის ჩვენამდე მოუღწეველ ნაწარმოებთა შორის გიორგი სააკაძეზე, გარდა „დიდმოურავიანისა“ არსებულა მაგ. ერთი პოემა, რომელშიც, სხვათა შორის, დაწვრილებით ყოფილა აწერილი სააკაძის საქართველოდან გადავარდნა ოსმალეთში და იქ მისი ნაქნარი გმირობის ამბები. ეს ცნობა თვით ჩვენს პოემას აქვს შემონახული:

„სხვაგან წერა დამწერელმან ხვანთქართანა წასვლა მისი;
სოხტაების ამოწყვეტა, სისხლთა დენა, ყათლა ვისი,
ბევრი ბრძოლა, ციხის რთმევა, ნებად, არა წართმევისი,
ან მოყვრების გამოჩენა, შესწავლილი ზოგან თვისი;

¹ გიორგი სააკაძე იყო მოურავი ტფილისისა, დვალეთისა, ქრცხინვალისა, „დიდმოურავობით“ იგი იხსენიება ჯერ კიდევ XVII ს. ისტორიულ დოკუმენტებში.

ხვანთქრისაგან როგორც ცნობა, ანუ დიდად პატივცემა,
მტერთ გავლენის დამდაბლება, წყალობა და კვლავ მიცემა
მის ღუშმანთა ამოწყვეტა, მისხის მისხად რა მიცემა...

50/356

შესაძლოა, ჩვენი ძველი ხალხური პოეზიის სათანადო შესწავლი-
სას როდისმე აღმოჩნდეს ეს დაკარგული „ქებანიც“, თუ მათ ჩვენამ-
დის მოუღწევიათ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ხალხურ პოეზიაში, დღემდე გამოქვეყნებულსა
და შეგროვილ ლექსებში არსად არა სჩანს გიორგი სააკაძის სახელი. დიდ მოუ-
რავის გმირობის შესახებ არავითარ ძველ ლექსს ჩვენამდის არ მოუღწევია. ხან-
გრძლივი მუშაობის შემდეგ, მე მხოლოდ 1935 წელს ხელთ ჩამივარდა ჯერ ერთი
ფრაგმენტი და შემდეგ ორი ლექსი. ორი უკანასკნელი ჩაწერილია ხევში, სოფ-
ჯუთაში, შოთა თათარიშვილის მიერ. სამივე ლექსი იდეოლოგიური
არსით და გიორგი სააკაძის პიროვნების შეფასებით ხალხის მიერ, მეტად საყურად-
ღებოა. მოგვყავს ჯერ ფრაგმენტი.

... წინ წინ გიორგი ყოფილა
ძველთათავადთამტერიო.
საკაძის ძახილან, —
ჯერ მეფის ალაგ სკერიო, —
მემრე ყოფილა თორღვაი
ამთხობდა ცხვარს რო მგელიო!

და შემდეგ ორი სხვა ლექსიც:

1. გიორგი სააკაძეს.

წმინდა გიორგის სეხნიაჲ,
რისხვა ხარ თათრის რჯულისა,
ჩვენს მხსნელათ მოვლინებულო,
გამხარეე საწყალთ გულისა!

გებრალვის ქვრივი, ობოლი,
ამშენებელი სოფლისა,
როცა სკირს, მეფეს პატრონობ,
სახლშიც დამღვრელი ოფლისა!

არას გისვენებს ბარათა,
ვეზირ თავადის შვილინა;
ჩვენი რომა ხარ, ისა ჰკლავთ,
თვალხედ არა აქვთ ძილია.

გაკაჟდი ჩვენო გმირთ გმირო,
მთას გულჩი ჰყავხარ ხატადო,
ღალა შენა ხარ, — ცხონი კი
არ ღირან ჩალის ფასადო!

უებარო ხარ ბრძოლაში
ყველგან გამტანი ლელოსი.
მინდიამც დაგენაცვლების, —
გმირი ხარ საქართველოსი!

2. ბარათა ბარათაშვილს.

ბარათავ ბარათაშვილო,
მეფის ხარ ნაზირ ვაზირი,
ვერა გრძნობ ჩვენსა წუხილსა,
მალლიდამ გადმონამირი.

იცინი, გულში გესლი გაქვს,
ტანტს უყეფ სამეფოასა,
მეფე ლუარსაბს ღალატობ,
ძლიერსა, მრავალ ყმოსანსა!

ჩვენი გივარგიც დანესტრე,
ქართველთ სარდალი დიდიო,
შენ ჩაუნგრიე მელობით
ჩვენსკენ სავალი ხიდიო!

ალარვის ინდობ კანჯარო,
ტურა ხარ პირისისლიანი,
ბევრ დედას შავი ჩააცვი,
დაყარე თვალცრემლიანი!

სამეფოს ჩანთქმას უპირებ,
დასთრგუნე დედოფალიო,
დოვლათს იკრეფავ საცალოთ
ვერ ძლებს შენი თვალიო!

ვაჟ, თუ გაგიცვდა ბუმბული,
ველარ იფრინო ლალადა,
მეფის კარს რისხვა მიიღო,
აღარ ჩაგაგდონ ბალადა!

მაშინ მოგწვდების მინდიაც,
ლაჯაის მოგდებს წვერზედა;
თავს მბრინაყავს გველივით,
გივარგის ნასახლკარზედა!

ორივე ლექსი XIX ს-ნის ნახევარს ან XX ს-ნის დასაწყისს უნდა მივაკუთვნოთ ანუ ჩვენს დროს. სტილური ანალიზით მათი წიგნური წარმოშობა აშკარაა (ა. ფურცელაძის მონოგრაფიის გავლენა). ორივე ლექსის ავტორია ვინმე ხევსური მათქვამი მინდიაც, როგორც ეს ლექსის ბოლო სტროფიდან სჩანს¹.

დასასრულ, საინტერესო ცნობას გვაწვდის თეიმურაზ ბატონიშვილი (1782 — 1846), თითქოს ჩვენამდე უნდა მოღწეულიყოს ერთი ფრაგმენტი ძველ-ხალხურ ლექსისა დიდ-მოურავზე. მისი ოსმალეთში გადახვეწის შესახებ, „ძველად თქმულსა მოურავზედა ქების ლექსებში“ არის ლექსად ნათქვამი:

„სააკაძეს თან გადაჰყვენენ თავადები ძირძველები“².

მეტად ძვირფასი ცნობაა. მით უმეტეს, რომ მოყვანილი სტრიქონი ხალხური იერისაა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ოფიციალურად ეს ლექსი არჩილს (1646—1713) ეკუთვნის:

ქაიხოსრო და იესე, კვლავ სხუა ბევრი ქართუელები
თან გადაჰყუეს სააკაძეს—თავადები ძირძველები,—
იქაც ბევრი სახელი ჰქმნა, მაგრამ თავს გარდავევლები...³

რასაკვირველია, „მოურავის ქების ლექსებში“ უნდა არჩილის პოემა იგულისხმებოდეს, მაგრამ არც ის შესაძლებლობაა გამორიცხული, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი აქ ჰგულისხმობდეს ძველ ხალხურ ლექსების ციკლს გიორგი სააკაძეზე, საიდანაც შესაძლოა არჩილმა ისარგებლა პოემის წერის დროს.

1. პოემის შინაარსი

ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“ შეიცავს XVII ს. გმირის და სახელმწიფო მოღვაწის—გიორგი სააკაძის თავგადასავალს, მის აპოლოგიას, უკეთ მის რეაბილიტაციას შთამომავლობის წინაშე: პოე-

¹ პროფ. ა. შანიძის მიერ 1931 წ. გამოცემულს ხევსურულ პოეზიის ანთოლოგიაში მოხსენებულია რამდენიმე ნათქვამი მინდიაცს სახელწოდებით. შესაძლოა, რომელიმე მათგანიც იყოს ჩვენი ლექსების ავტორი, თუ იგი არ ცხოვრობდა მე-19 საუკუნეში.

² წერაკითხვისეული ხელნაწერი, №213 („სიკუდილი დიდმოურავის გიორგი სააკაძისა“).

³ „ცხოვრება მეფისა თეიმურაზ პირველისა... პლ. იოსელიანის გამოცემა, 1853 წ. გვ. 125.

მაში თვით სააკაძის პირით ავტორისგან მოთხრობილია საქართველოს ისტორიული ვითარება 1609-1629 წლების მანძილზე.

ამ გმირული ეპოპეის შინაარსი ასეთია:

ქრცხინვალში დგას თეიმურაზ მეფე პირველი. მას თან დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე ახლავს. „იშვებენ და იხარებენ“, რადგან მტრები ყველგან შეაშინეს. მაგრამ „ავი ენა“ მათ გაჰყრის ქვეყნის საზიანოდ. სამნი კაცნი მოვლენ და მოურავს მოახსენებენ, ხეაშიადს გაგიცხადებთო, მაგრამ ფიცსა გთხოვთ, არ გაგვამჟღავნოო.

გაკვირვებული მოურავი მიუგებს: „რა ფიცსა მოხოვთ, კარგს მეტყვიით თუ ავს, არაფრისა მეშინიან:

გულში არა ჩამაჩნია, მეფის მტრისა ვარ მომსვრელი-ო!

მოსულები კიდევ ფიცსა სთხოვენ, რომ იგი მათ არ გასცემს; დაღონებული მოურავი გულში ფიქრობს, ნეტარ რად მივცე ფიცის წიგნი „კუდის სიტყვისა თქმისათვის?“ და გულში გაივლებს, იქნებ მეფე მიწყრება ძმისათვის ან ნათესავეებისათვის, იქნებ მესულ შორს ვიყო და სხვას შეეხებოდეს ეს ამბავი?

დიდხანს იუარა, მაგრამ იძულებულმა მისცა ფიცი. მაშინ უთხრეს: ხვალ შენი სიკვდილი გადაწყვეტილიაო! შენი მოლაღატენო ნამდვილ ვიციითო! მოურავი ძალიან შეწუხდა. ბოლოს ჰკითხა, რისათვის მომკვლენ, ან ჩემგან რა დაშავებულაო? უდანაშაულო მოურავს აგონდება, თუ როგორ დაღუპულან ღალატით მზეჭაბუკი და გმირი როსტომ. ის ახლა ჰხედება: კაცს რომ ბევრი კარგი უყო ამავდამინც დაკარგულია და თან ავი სიზმარიც ენიშნება.

მოურავი მაშინვე გაენდო ერთგულ ყმებს და მეგობრებს, ზოგთან წერილებით კარისკაცები აფრინა, ხოლო ახლო ამხანაგებს—ქაიხოსრო მუხრან ბატონს და იესე ქსნის ერისთავს შესჩივლა: რისათვის მამკლავს მეფე, თქვენ გასინჯეთ, თქვენგან მაქვს ძალა, განა კარგისათვის კარგი ეს არის? თქვენ ხომ იცით, როგორ ვალდებულია ჩემგან მეფე? მეგობრები უპასუხებენ, ნუ დაიჯერებო; ეს ამბავი მართალს არ ჰგავსო; ალბად ზოგიერთებს გადაკიდება უნდათ და „ქართლის ჩხუბითა ავსება“, შენ რომ არ იყო დღეს, ქართლს ნათელი ჩაუქრებაო.

მოურავი დაწყნარდა, მაგრამ მეხვაშიადენი ისევ მოვლენ მასთან იმავე სიტყვებით: დაიჯერე, ვიდრე შენს სისხლს დაღვრიან: რაკი მოგკლავენ, მერე შენ სიკვდილს ვინ ეძებსო? ახლა კი დაჯერებული მოურავი ეკითხება, თუ რად ჩქარობენ მის სიკვდილს. მას უპასუხებენ: ხელმწიფე ლუარსაბის სიკვდილს გაბრალებსო და თან უჩივის შენს განდიდებას და ურჩობასო:

...მან ჯარი დაიხვია, არ ვტყვის მინჯორ ველად,
თავს არ გვიდებს საპატრონემოდ, წყალობის არ გადამხდვლად-ო!

მოურავი ახლა კი გრძნობს, რომ მას ნიშნს მოუგებენ ისინი, ვინც უშიღდა მეფის ერთგულ სამსახურს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მან გონიაში გადახვეწილი თეიმურაზ მეფე ჩამოიყვანა და ისევ აიყვანა ქართლ-კახეთის ტახტზე.

მეფემ შეიტყო და მოურავს შეეკითხა. უკანასკნელმა აცნობა ყოველივე და თან დასძინა, თავს დალატით ვერ მოვიკლავო! მოურავმა მეფეს მოციქულად მიუგზავნა ავალიშვილი დომენტი შროველი (ანუ რუისის ეპისკოპოსი), სახელგანთქმული ჭკვიანი კაცი და მისი პირით შეუთვალა: ნუ გეწყინებათ ჩემი სიტყვა, მაგრამ რა დავაშავე, მე ყოველთვის თქვენს სურვილს ვასრულებდი, თქვენთვის ვაბრძოლებდი ხმაღს, ახლა რისთვის გამხადე მტერთგულადო?

მეფემ შემოუთვალა: ეგ საქმე ჩემს გულში არ გავლილა. როგორ მოგაკვლევინებდი ჩემს ერთგულს და თავგანწირვით ნამსახურს? ვინც ეგ ტყუილად გითხრა, უსათუოდ უნდა ხელთ მომცე, რომ ავიკლო და გავანიავო; მე მინდა, რომ შენ ძველებურად შემსახურო, მსურს შენით ვილაშქროო!—ასე იმართლა თავი თეიმურაზმა. მაგრამ მეხვაშიადენი საიდუმლოდ ისევ მოვიდნენ სააკაძესთან და უთხრეს: „ერთხელ კიდევ მორჩი სიკვდილსა და დალატს! ჩვენ ნუ გავგცემ, თორემ დაგვხოცენ, შენ კი მალე მიხვდები ფიცის დარღვევას; ამიერიდან მეფისაგან დანდობას ნუღარ მოელი, იგი ლუარსაბის მეფის სიკვდილს გაბრალებსო“.

მოურავმა კიდევ გაუგზავნა მეფეს შროველი, კიდევ აახლა მოციქულები: ამბის მომტან კაცებს ვერ მოგჭემ, რანაირადაც გინდა დამსაჯო, თქვენ თურმე ლუარსაბის სისხლს მადებთო. მეფემ უბრძანა: „ახლა კი გეტყვი სწორ სიტყვას! ქვეყანამ იცის, რომ შენ მისი სისხლის მღვრელი იყავი, მაგრამ მან სამოთხე დაიმკვიდრა თავისი წამებით, ანგელოზი ჰყავს მცველად. მე მის სისხლს არ ვეძებ, შენ შენთვის იჯექიო“.

რა ეს გაიგონა მოურავმა, მაშინ სთქვა: მეფე ჩემზე გამწყარალიაო. მოციქულებს კი შესჩივლა: მაშ მე ცუდათ მშრომელი ვყოფილვარ!—არა მეფეთა ტახტის შემამკობელი, არამედ მისი დამაქცეველი! და თავის გასამართლებლად, რომ არაფერშია დამნაშავე, იგი მეფეს მოუყვება თავის გმირულ ნამსახურობის ამბებს „თავი დამ“, ე. ი. იმ დროიდან, როცა ის ოცი წლისა მხლებლად მიართვეს ცამეტის წლის ლუარსაბს (თუმცა ამაზე ადრეც ის გვერდთ ახლდა ლუარსაბს).

ეს ამბებია: 1609 წ. თათარხანის შემოსევა, და მისი სარდლობით მათი დამარცხება და გაწყვეტა ტაშისკარში. ლუარსაბ მეფის

რომანი სააკაძის დასთან, მათი ქორწილი, დიდებულთა უკმაყოფილება ახალი დედოფლის უგვარობის გამო, მათი ქვეგამხედველობა და შეთქმულობა სააკაძის მოსაკლავად. სუსტი ნებისყოფის მქონე მეფის დაყოლიება და მკვლელობის მზადება. მოურავის გადარჩენა და გაქცევა. მეფის მიერ დამსჯელი ჯარის დადევნება. ნოსტეში სააკაძის სახლის დაწვა და აკლება, ცოლშვილით ღამე გავარდნა ტყეში, იქიდან გამოპარვით და დიდი წვალებით ფარულად მტკვარში გასვლა მცხეთასთან და ცოლშვილის შეხიზნება ნუგზარ არაგვის ერისთავთან. იქიდან ერანში წასვლა შაჰაბაზთან, რომელიც მოურავის ჩასვლას დიდი სიხარულით შესვდა. შაჰაბაზის მიერ სააკაძის სალამქროდ წაყვანა ყანდაარში, ბაღდადში და იქ მისი სახელოვანი ვაჟაკობის გამოჩენა. იქვე მოურავის ძმის სიკვდილი. ქართლზე წამოსვლა. მეფეების ლუარსაბის და თეიმურაზის იმერეთში გადაცვივნა, ლუარსაბის მოტყუებით იმერეთიდან ჩამოყვანა და ყეენისაგან წაყვანა, კახეთის აოხრება და აყრა, შაჰაბაზისაგან განზრახვა ქართლის აოხრებისა. მოურავისა და ყორჩი-ნანის გამოგზავნა დიდი ლაშქრით. მოურავის და ზურაბ არაგვის ერისთავის ერთმანეთის საიდუმლო შეთქმულება ერანის წინააღმდეგ. შაჰაბაზისაგან მოურავის მოკვლის განზრახვა, ყეენის შათირის დაქერა ლოკინში მოურავისაგან, ყეენის საიდუმლო გეგმის ჩაშლა, მოურავისაგან მალვით ჯარების დაბარება და მუხრანში ერანის ლაშქრის ამოხოცვა. მცხეთის ახალციხის აღება, ტფილისის იერიში, მარტყოფში ერანელთა ჯარის მოსპობა და ქართლის განთავისუფლება ერთ დღეს. განძინება შაჰაბაზისა, მძიმე ლაშქრის გამოგზავნა საქართველოზე, მარაბდის ომი, ქართველების დამარცხება. სააკაძის პარტიზანული ომები და ქსანზე ერანელთა სასტიკი განადგურება. თეიმურაზის აყვანა ტახტზე. შინაურ მოლატეთა და ერანის მომხრეთა დასჯა. სააკაძის გადასვლა მესხეთში, იქ ერანელთა განდევნა სამცხეს-საათაბაგოს ციხეებიდან, ერანელთა ახალი თავდასხმა. სააკაძის მგზავრობა დიპლომატიური მიზნით იმერეთსა და სამეგრელოში, ქართლში გადმოსვლა, უშედეგო ცდა ტფილისის აღებისა, აჯანყებულ ოსეთის გატეხა, დაღესტანზე მიხლომა. სააკაძის განდიდებით მეფის წყენა:

მეფემან პირად არ ბრძანა, გულშიგან შექნა წყენანი:

„როდესაც არის, იქნების ამის სისხლისა დენანი!

მე მეფე—ამას სახელი, ხვანთქართან თავის ჩენანი,

ქართველთა ასრე დახვევა, ზოგთ ზავით შესაშენანი!“

მაზეზღარ ამხანაგთა ლალატი და მეფის. გარდაკიდება; ზურაბის ჩამოშორება მოურავის მეგობრობის და თეიმურაზის მხარის დაქერა;

სააკადის მიერ იმედის გადაწყვეტა მეფესთან შერიგებისა და მისი მტკიცე გადაწყვეტილება მეფესთან ხმლით შებრძოლებისა:

შუა ნუღარავინ ჩამოვა, აღარ მოჰხდების ზავიჲ

ამის შემდეგ ბაზალეთის სამოქალაქო ომი, მოურავის დამარცხება და წასვლა სტამბოლში ხონთქართან, ოსმალეთში სააკადის გმირული საქმეები, სოხსტას აღება და იქ ხონთქრის ვეზირისაგან შურის ნი-
ადაგზე ღალატით სიკვდილი სააკადისა და მისი ამხანაგებისა.

ასეთი მღელვარება გიორგი სააკადის ისტორია, რომლის ეპიგრაფად გამოდგება სიტყვები, პოემაში რომ ათქმევიანებს ტფილელი:

ამა. სოფელმან მბრძოლა აღმოსავლით დასავლეთამდი,
ბაბილოვანს და სამხრეთსა ბრძოლილ იყო ხმლისა კვეთამდი:
ჩრდილოთ ლეკთა და ოსეთსა, კიდით სულ ჩერქეზეთამდი.
ლხინიც მამცა და წუხილი, ურვა და სევდა კვნესამდი!

ყანდაარს ბრძოლა და ბაღდადს, მე ვინ მიწურვა მისრისა,
სტამბოლს ხანისა დაყოფა, ნახვა, გაშინჯვა მისრისა.
არაბისტინისა ჭაბუჯნი მაჯამან ჩემან მისრისა;
აწყა სევდისა ლახვარი გულსა მიწყულულებს, მისრისა!

დიდმოურავიანი დაწერილია რუსთველური შაირით. იგი შეიცავს
11 კარს და 484 ტაეპს.

პოემას შეადგენს:

- ა) პროლოგი—მიმართვა მეფის არჩილისადმი (1—3 ტაეპი)
- ბ) პოემის სიუჟეტი (4—475 ტაეპი)
- გ) ეპილოგი—(475—481 ტაეპი) ერთტაეპოვანი მიმართვა მეფის არჩილისადმი (მე-484-ე ტაეპი).

2. „დიდმოურავიანის“ ხელნაწარისათვის

ჩვენამდის „დიდმოურავიანი“ ორჯერ დაიბეჭდა: 1851 წელს გამოსცა პლატონ იოსელიანი („დიდი მოურავიანი“ თქმული სააკადის ძის იოსებ თფილელისაგან, დამატებით სხუათაცა, მისთა თხზულებათა, დაბეჭდილი ქ. თფილისს, 1851). გამოცემას წინ უძღვის მცირე წინასიტყვაობა (1—4 გვ.) და ბოლოს დართული აქვს „ანბანთა ქება თქმული ბაბათა-შვილის იოსებ ტფილელის მიერ“ და იოსების ცნობილი გამოცანა იაკობ შემოქმედელისადმი მიმართული.

1897 წელს „დიდმოურავიანი“ გამოსცეს ი. იმედაშვილმა და სპ. ჭელიძემ. პოემას დართული აქვს სპ. ჭელიძის წინასიტყვაობა (1—18).

ამნაირად, ჩვენი გამოცემა მესამეა.

ნაბეჭდის გარდა, საკმაო რიცხვი ხელნაწერებისა დაცულია საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, რამდენიმე ცალი კერძო ოჯახებში ინახება. ამ ხელნაწერთა დიდი უმეტესობა XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და უფრო კი XIX საუკუნისაა. ყველა ხელნაწერიდან გამოსაცემად ჩვენ ავირჩიეთ მხოლოდ ერთი ხელნაწერი, წერაკითხვისეული მუხ. № 15.

პალეოგრაფიულად იგი ყველა არსებულ ხელნაწერზე უძველესია, XVII საუკუნისაა, რომელიც ჩვენისაზრით თვით იოსებ ტფილელის ავტოგრაფს უნდა წარმოადგენდეს. ამიტომ ვბეჭდავთ ამ ხელნაწერს უცვლელად.

ზემოთხსენებული „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერები ჩვენი ტექსტის გარდა გადამწერლების მიერ საშინლად შერყვნილია, ტექსტში სიტყვები და ფრაზები მრავალგან გადამახინჯებულია, თუმცა სტროფული მოცულობა კი ყველგან ერთი და იგივეა. საინტერესო ხელნაწერია ამ მხრივ ხელნაწერი წ. კ. № 101 (გვ. 65-113), რომელიც ავტოგრაფიდან მომდინარეობს, როგორც თავსათაური გვამცნებს „ქ: წიგნი და ქება დიდის მოურავის გიორგისა, თქმული ლექსად ტფილელის იოსებისაგან. ღმერთო, წარმართე ქმნული ხელთა ჩემთანი და ხელი მოუმართე მწერალსა“. მაგრამ იმის მიუხედავად, რომ ჩვენი ხელნაწერის დედანი უნაკლო უნდა ყოფილიყო, იგისავსება ასოთა და სიტყვათა შეცდომებით, გადამახინჯებებით (გადამწერილია XIX ს. დამდეგ წინო ზედგინიძის მიერ).

არც პლ. იოსელიანს და არც იმედაშვილ-ჭელიძეს ჩვენი ხელნაწერი ხელთ არ ჰქონიათ და შერყვნილ ხელნაწერებს დაჰყრდნობიან. თვით პირველი გამომცემელი პ. იოსელიანი დასძენს: „ესე დიდმოურავიანი დავბეჭდე უმეტნაკლებოდ იმა დედანზე, რომელიცა ვჰპოვე გადამწერილი კარგისა და გარკვეულის კელით თელავის სემინარიის რექტორის დავით ალექსიევისაგან მისართმევად თავადის სტატისკის, სოფტნიკის გიორგი ეგნატის-ძის თუმანოვისა, წელსა 1823-სა“-ო. (გვ. 3).

უფრო შერყვნილი ტექსტი ჰქონიათ ხელს იმედაშვილ-ჭელიძეს. ეს იმ რამოდენიმე მაგალითიდანაც კი სჩანს, რომელსაც აქ ავნიშნავთ ჩვენს ტექსტთან შედარებით:

იმედაშვილ-ჭელიძის გამოცემა:

იქიდან კაცი ჩავგზავნე დიდის გზის შემტყობარია 130/1

ბატონის შვილმან გიბრძანა, ვინ არს მუხრანთ თავდა 152/2

ბრძანა: ნუ მოჰკლავთ ჯაშუსსა მის კაცსა მიებარეთა! 174/1.

ჩვენი ტექსტი:

იქიდან კაცი ჩავგზავნე ხიდის გზის შემტყობარია, 129/1.

ბატონიშვილმან გიბრძანა, ვინ არის მუხრანთ თავია? 152/2.

ბრძანა ნუ მოჰკლავთ ჯამუშუსა მის კაცსა მიებარეთა! 174/1.

იარაღს თავსა დავადგე მუხარად პირაკეცილი. 197/1.

ნახშირის გორით მოვიდა ცხენისა გამომცემელი. 248/2.

ახლა მგონი მუხრანს გაძღვეს, შეიშურეებს მთას და გზებსა. 290/2.

მშვიდობით, თვისნო, მოყვასნო, გამოსალმომთ საღმობით 333/1.

მით მიყვარდა, ბევრჯელ შევქენ კაცი შუა განაკვეთი! 313/2.

თავს ვეტყოდი, ქართლისათვის მოკვდი, წიგნიც აწამება! 315/1.

ძმას და შვილსა თვით ხედვიდეს მისთვის ჰსთმობდეს ორსავ კაცსა! 384/2

დავით სიტყვა გაუთავე, გულსა ჩემსა „ვაშა“, „ვაშე“! 453/2.

ასეთი შეცდომები ბევრია, როგორც ნაბეჭდში, ისე ხელნაწერებში; ზოგან სიტყვა-ნაკლებულობაა, ზოგან მთელი სტრიქონებია გამოტოვებული. ცხადია ასეთი დამახინჯებანი აბნელებენ პოემის აზრს და მკვლევარი და მკითხველი ადვილად შეუძლიანთ შეცდომაში შეიყვანონ. მაგ. ერთი სიტყვა „ჯამეში“ სხვა ხელნაწერებში და ნაბეჭდ გამოცემებში დღემდე ხმარებულ „ჯაშუშის“ ნაცვლად რამდენად სცვლის აზრს!

რაც შეეხება ჩვენი ტექსტის ხელნაწერს, იგი თავის დროს მოკლედ აღწერა ე. თაყაიშვილმა (Описание рукописей, т. I в 1—4, გვ. 120—121.) ხელნაწერი 28×20 სანტიმ. დაწერილია მეჩვიდმეტე საუკუნის კარგი, მგრგლოვანი ხელით. ყოველი ტაეპის დასაწყისი გადაწერილია წითელი სინგურით. გადაწერის ვინაობა არსჩანს. ხელნაწერი შეიცავს 123 გვერდს ანუ კაბადონს. ყდაზე დარჩენილი წარწერა გვამცნობს, რომ ხელნაწერი თავის დროზე საქართველოდან გაუტანიათ და შემდეგ ასტრახანში შეუძენია ცნობილ ქართველ მთარგმნელს და მოგზაურს გიორგი ავალიშვილს (1780.—1850). აი ეს მინაწერი:

„ქნიაზ იაგორ ავალის-შვილისა ვარ. ასტრახანს ნაყიდი ხუთ აბაზად შეუკრავი და შესაკრავათ მისცა სამი აბაზი“.

ცნობილია, რომ ქ. ასტრახანში ერთი მთავარი პუნქტი იყო რუსეთში გზად მიმავალ ემიგრანტებისა, რომელთა რიცხვი XVII და XVIII საუკუნეებში მეტად დიდი იყო. ამ გადახვეწილთა შორის არა ერთი მწერალი და მწიგნობარიც ითვლებოდა და ხსენებული

იარაღს თავსა დავადგე, მეხარად პირაკეცილი. 197/1.

ნახშირის გორით მოვიდა, ცხენისა გამომცემელი. 248/2.

ახლა მგონი მუხრანს გაძღვეს შეიშურეებს მთას და ხეებსა! 290/2.

მშვიდობით, თვისნო, მოყვრებო, გამოგესალმო საღამით! 333/1.

მით მიყვარდა, ბევრჯელ შევქქმენ მტერი შუა განაკვეთი! 313/2.

თავს ვეტყოდი ქართლისათვის მოკვდი, წიგნიც აწამება! 315/1.

ძმას და შვილსა თვით ხედვიდეს, მისთვის სთმობდეს ორსავ მკვდარსა! 385/2.

დავის სიტყვა გაუთავე, გულსა ჩვენსა „ვაშა“, „ვაშე“! 453/2.

ხელნაწერი ალბათ მათ მიერ იყო საქართველოდან გატანილი. ჩვენ ვიცით, რომ ასტრახანში ცხოვრობდნენ მეფე პოეტები—არჩილი (1682 წლ. 2 სექტემბრიდან 1685 წლ. შემოდგომამდის), ვისდამიც მიმართულია პოემა და ვისი ბრძანებითაც დაიწერა „დიდმოურავიანი“; ვახტანგ VI, რომელიც ასტრახანშივე მიიკვალა 1737 წელს. და შესაძლოა, რომ ჩვენი ხელნაწერი ერთერთ მათგანის ბიბლიოთეკის საკუთრებას შეადგენდა კიდევ. ასეა თუ ისე, ხელნაწერი შემდეგ ისევ დაბრუნებულა საქართველოში და მით დაღუპვას გადაარჩენილა.

საყურადღებოა ერთი გარემოება, ამ უძველეს ხელნაწერში, ასევე დედანზე გადაწერილი წ. კ. 101-ში პოემა ცალკე თავებად არ არის დაყოფილი, და არც ცალკე სათაურები აქვს, როგორც ეს სხვა ხელნაწერებში და ნაბეჭდ გამოცემებში გვხვდება. მაშასადამე, სათაურები ავტორს—იოსებ ტფილელს—არ ჰკუთვნებია.

ეს მომენტი მით არის საყურადღებო, რომ „დიდმოურავიანის“ ცალკეულ თავების სათაურებს დღემდე ტფილელისათვის მიკუთვნებულს, ემყარებოდნენ, როგორც ტფილელის სარწმუნო ისტორიულ ცნობებს გიორგი სააკაძეზე და მით შეცდომაში შედიოდნენ. ერთს ხელნაწერში (წ. კ. № 1538) დაცულია სათაურების ავტორის სახელიც. იგი ყოფილა ვინმე კალიგრაფი, „მჩხაბავი თომა“, რომელსაც „დიდმოურავიანი“ გადაუწერია მცხეთაში, 1765 წელს, მაშასადამე, „დიდმოურავიანის“ ტექსტის თავებად დაყოფა და მათი დასათაურება XVIII ს-ნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის.

საყურადღებოა, რომ რედაქტორი თომა პოემის ზოგ ამბებში თვითაც ვერ ერკვევა. მაგ. მას შეცდომით ჰგონია, რომ პოემაში დიდი მოურავი ესაუბრება სვიმონ მეფეს და არა თეიმურაზს: „ამას ყუელას მეფეს სვიმონს ეუბნება, მოურავს ლუარსაბის სისხლს ადებენ და ამისათვის ეს ყუელა მოახსენა“-ო. ასეა მეორე შემთხვევაშიც: პოემაში ნათლად სჩანს, რომ 1609 წ. თათარხანთან ბრძოლა „სურამის ბოლოს“ მომხდარა, რომ ომის ასპარეზი სურამის ბოლოსა და კორტანეთს შორის მოქცეული ტერიტორიაა,—ტაშისკარი, ხოლო მესათაურე კი შენიშნავს: „ეს არ ვიცოდე, სად შებმულან, შემინდევით მამანო“-ო!

ამ გადამწერლებსევე ეკუთვნის მე-9-ე კარის სათაურში ცნობა, თითქოს მოურავმა ყაენს ურჩია ლუარსაბ მეფის სიკვდილი, „სანამ ლუარსაბ მეფე ცოცხალია, ქართლი არ დასწყნარდებაო და „ამაზედ თავი მოსჭრეს ლუარსაბს“, „წინ სუფრაზე თავი დაიდგზო და ასრე ბრძანაო: „მე გთხოვდი დას, მე კი არ მომეც და თეიმურაზს მიეცო და ამ საქმეზედ ლუარსაბ მეფის მესისხლობა მოურავს დასწამესო“. ეს ბრალდება სრულიად ეწინააღმდეგება „დიდმოურავიანის“ ტონსა და

შინაარსს. პოემა გიორგი სააკაძის გმირობის და ღვაწლის პროპაგანდას შეიცავს, მისი პიროვნების სრულიად გამართლებას ქვეყნისა და მეფის წინაშე:

მე მეფეთა ორგულეა არა მთქმია არავისაგან!...

ეგრე თქმულა, ზეცასა რბის, მეფეთათვის ვინცა კვდება!...

მესათაურე კი კონკრეტულ ბრალდებას უყენებს, — ლუარსაბ მეფის მესისხლეობას. ანტონ ფურცელაძე ამ ცნობების შესახებ ტყუილად კი არ შენიშნავდა: „ეს არამც თუ ამ თავს და მთელს „დიდმოურავიანს“, მთელს ისტორიულს ფაქტებს ეწინააღმდეგება“ — ო და შემდეგ კითხულობდა: მაშ საიდან შესდგა ეს სათაური ამ თავისა, სათაური, რომელიც ვერც ერთს ხელნაწერში ვერ ვიპოვე“ — ო და თან დაძენს: „ეს სიტყვები არის მოყვანილი პარიჟის ბიბლიოთეკის ხელნაწერს „ქართლის ცხოვრებაში“ ო. ამ წიგნიდან აქვს აღებული დავით რექტორს, თუ ეხლა რაიმე წიგნიდან აუღია ან თვით შეუთხზავს, ძნელია სათქმელადო“¹.

ეხლა ჩვენთვის ცხადია, რომ ხსენებულ სათაურებს ჩვენს პოემასთან არავითარი კავშირი არა აქვს; იგი შემდეგ დროში მოუტმასნებიათ რედაქტორ-გადამწერლებს და აქედან გადასულა პლ. იოსელიანის და ჭელიძის ნაბეჭდ გამოცემებშიც.

საყურადღებოა, რომ „დიდმოურავიანის“ მესათაურე — რედაქტორები გიორგი სააკაძის მომხრეთა ბანაკის ხალხია და სათაურებში ისინი სააკაძის ოპოზიციონერთა საგულისხმოდ ხაზგასმით აღნიშნავენ დიდი მოურავის სიმართლეს, სიდიადეს და მის დამსახურებას საქართველოს წინაშე. მოგვყავს ერთი მათგანის ანოტაცია:

„ამბავი გალექსით გარდათარგმნილი დიდის მოურავის გიორგის ძისა შაუშისა, რომელი იყო ტფილისისა, ქცხინულისა და კავკასიის მთისა დვალეთისა² მოურავი, — კაცი ძლიერი, სახელოვანი, ჰაეროვანი და ომის ფრიად შემმართებელი, რომელიცა დაშვრა დიდითა შრომითა საქართველოსა ზედა ქართლსა და კახეთსა, რომელმანცა მრავალ გზის განათავისუფლნა საქართველო ყიზილბაშისა მეორისა (sic!) შაჰაბაზისაგან აოხრებასა და იყო მთავარი ქართლის სამეფოს შინა მდიდარი ფრიად“. (იხ. წერ. კ. № 4699-ხელნაწერი, გვ. 1)³.

მოგვყავს სამი ხელნაწერიდან „ქარების“ სათაურები:

¹ ა. ფურცელაძე, „ბრძოლა საქართველოს მოსასობად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო“. გვ. 48-50, სქოლიო (1911 წ. გამც.).

² სწერია: „მდავლეთისა“.

³ ამ წარწერას იმეორებს საისტ. საეთნ. № 612, ხელნაწერიც.

კარი მეორე. მოურავისაგან თვისის ნამსახურისა და ვალდებულობის შეთვლა კელმწიფესთან. ნახეთ სიკეთე და კარ კაცობა მოურავისა (გვ. 182).

კარი მესამე. აქა რჩევა დიდის მოურავისა, ნუგზარ ერისთავისა, დელუმადისა და მათთა სპათა ვეზირობა და გამორჩევა, თუ რას გზით მიუკდეთო. ასრე უნდა გამოირჩევა. კარი გ: (გვ. 186).

კარი მეოთხე. შებმა მოურავისა და თათარხანისა და გამარჯვება მოურავისა. გაქცევა თათარხანისა: კარი დ: ეს არ ვიცოდი, სად შემულან. შემინდევით მამანო! (გვ. 187).

კარი მეხუთე. მოურავისაგან მეფის დაპატიუება ნოსტეს და მეჯლიში. მეფისაგან მოურავის დის ნახვა და თხოვნა მოურავისაგან. დაურჩება და მოციქულის მიგზავნა მეფესთან და მეფის დედასთან. მეფისაგან ფიცის მიცემა და შერთვა მოურავის დისა და ქვათახევეს ქორწილი. ნახეთ, ავი ენა როგორ გაპყრის ამ საყუარელთა, როგორც რუსთველი ბრძანებს: „ავ სასმენელის მოსმენა არს უმჟავესი წმახინა!“ (გვ. 189).

კარი მეექვსე. მეორედ მოპყვა მოურავი თავის საჩივარსა. კარი ვ: მობეზლართ ენით, რომ სიკუდილი გაუპირა მოურავსა, როგორც თვითონ ბრძანებს: „ამისთანა კაი ყმა ვითარ არსო პატრონისაგან სასიკუდილოდ ადვილად გამოსამეტიო“. მაგრამ ავი ენა ასრეთი არისო, თვისსა ბედსა უჩვენებს: და შეტყობა მოურავისაგან თავისის სიკვდილისა და გამოპარვა და მასში წყალში გასვლა ცოლშვილით. მცხეთას ლოცვა და ნუგზართან მისვლა. მსმენელო, ყური მიუპყარიო! (გვ. 192).

კარი: ზ: მოურავისაგან ყაენთან წასვლა ცოლშვილითა და ყურყუთას ფონზედ კოლოტაურის მიბნედა. თუ გიჟი არ იყო, მოურავს როგორ დაიჭირებდა? (გვ. 198).

კარი: თ: მონდომა შაბაზისაგან ქართლის აოხრებისა, რომ მოურავი გამოგზავნა და ყარჩიხან და დიდის ჯარით გამოატანა და ზურაბ და მოურავმა ერთმანეთს პირი მისცეს და წამოვიდეს მცირეს საქართველოზედა. ურჩივეს შაბაზს, მოურავი მოკალიო! დაუჯერა და შათირი გამოგზავნა. და წიგნისა მოურავისაგან ნახვა და დაჭერა მალვით; ქართველთ ჯარისა დაბარება და მოურავისაგან ყარჩიხანისა და მისთა სპათა დაკოცა და იმავე დღესა, აქ, მცხეთასთან, რომ ახალციხე არის, ისიც თათართა ეჭირა, იმისი დაგდება და ქალაქს იერიში და კახეთს ჯარის დაკოცა. როგორაც თვითან ბრძანა: ოთხი საქმე ერთს დღეს ვქენიო, თქვენც ნახეთ „იშიაო!“ თუ არ „იშია“ ვითამცა და საქმე არისო და კელმწიფის სამსახურიო, თუ არაო?

ამას ყუელას მეფეს სვიმონს ეუბნება. მოურავს ლუარსაბის სისხლს ადებენ და ამისთვის ეს ყველა მოახსენა. და ახლა კიდევ სხვას საჩი-

ვარს და დავის სიმართლეს მოსთულის. მსმენელთ გესმოდესთ. მაგრამ მოურავს ამის მეტი არ დაუშავებია რა, ერთხელ ეს უთხრა ყაენს, დაჭერილი რომ ჰყუნდა ასტარაბადს: მანამდი ლუარსაბ მეფე ცოცხალიაო, მანამდი ქართლი არ დასწყნარდებაო. ზოგმა კიდევ სხვა უთხრა და ამაზედ თავი მოსჭრეს ლუარსაბს, ვითაც ზემოთ დაგვიწერიო, წინ სუფრაზედ დაიდგაო და ასრე ბრძანაო: „მე გთხოვდი დას“ მე კი არ მომეც და თეიმურაზს მიეციო! და ამ საქმეზედ ლუარსაბ მეფის შესისხლეობა მოურავს დასწამეს (გვ. 222).

კარი: ი: წასვლა მოურავისაგან ზვანთქართაგან, რაც ქართველთ კელმწიფეთათვის გარდაეკადა, იმ საჩივრებს მოჰყუა და ყველა მეფეს სვიმონს უამბო და რა რომ შერიგება აღარ იქნა, ერთმანეთს ემღუროდნენ და ერთმანეთს გული ველარ შეაჯერეს, ვითაც რუსთველი იტყვის: „ვის ძალუც შეკურა გორლითა თივისა მთელისაო. აგრეთვე კაცის გულიაო, თუ კაცი კაცს არას უჯერს და არ მისდევსო, როგორც ის არ შეიკურისო, ისევ ამფერი კაცი ვერ შერიგდებიანო!“ წავიდა ზვანთქართან და რაც გარდაკდა, იმისი მოთულა და ხონთქრის სამსახურის ყუელას ანდერძად მბობა. კურთხეულმც არს ცხოვრება მისი.

სათაურები ვმრ. კ. № 123 ხელნაწერისა

(ხელნაწერი XVIII XIX სს. უთავბოლო, მეტად დაზიანებული).

[აქა] მოურავისაგან თვისის ნამსახურისა და ვალდებულობის შეთქულა კელმწიფესთ]ან. ნახეთ სიკეთე და კარგ კაცობა მოურავისა.

კარი მ: ყენისაგან ყანდარს წასვლა, და ინდოთ შეგმა. მოურავის გამარჯვება და მასუკან ბაღდადის ციხის აღება და მოურავის ძმის სიკვდილი. მასუკან, ქკს ტიპ წამოსვლა შაჰბაას ყაენის ქართლსა და კახეთსა ზედა. მიზებლართ ენით უწინ კახეთს მივიდა და დიდმან თეიმურაზ თავისი დედა ქეთევან დედოფალი და თჳსი და ელენე და თავისი ორი შვილი ლეონ და ალექ ანდრე და სხვა მრავალი ფეშქაში და სახვეწარი რიგები მიაგება. ყაენმან ერთგულობაში ჩამოართო და უნდა დაბრუნებულიყო, მაგრამ ბევრი მომბეზარი ჰყვანდათ ქართლის მეფეს და კახთ ბატონსა და აღარ დააბრუნეს. ქართლი ინა]ღირეო, თუ ვინმე გებრძოლოს, პასუხის მიმცემი ჩვენ ვიყუნეთო.

მ: ოხრება და წახდენა ქართლისა ლუარსაბ ეფისაგან, იმერეთს გარდასვლა და სარუ ხოჯას და შადიმან ს სიტყვით მოტყუება და ლუარსაბის ჩამოყვანა და ყენისაგან თან წაყვანა. და მასუკან თავი სუფრაზე დაიდვა ურჯულომან შაჰბაბს: „მე კი ის არ მომეც უმჯობესი დაო და თეიმურაზს მიეციო!“

ძ. კარი მესხეთე. მოურავისაგან მეფის დაპატიჟება ნოსტეს [და მეჯლიში] და მეფისაგან მოურავის დის ნახვა და თხოვნა და მოურავისაგან დაურჩება და მოციქულის მიგზავნა მეფესთან და მეფის დედასთან და მერმე მეფისაგან ფიცის მიცემა და შერთვა მოურავის დისა და ქვათავეს ქორწილი. [ნახეთ ავი ენა როგორ გაჰყრის ამ საყვარელთა, როგორც რუსთველი ბძანებს: „ავის სასმენელ(ისა) მოსმენა არს უმჟავესი ჭმანისაო!“

ქ. მეორედ მოჰყვა მოურავი თვისსა საჩივარსა, მობეზლართა ენით რომ სიკუდილი დაუპირა მოურავსა მეფემან, როგორც თეთან ბრძანებს, იმისთანა კაი ყმა ვითარ არსო პატრონისაგან სასიკუდილოდ გამოსაპეტო? მაგრა ავი ენა ასეთი არის თვისსა ბედსა უჩვენებს.

ქ. კარი ვ. შეტყობა მოურავისაგან თავისის სიკუდილისა და გამოპარვა და მაისში მტკვარს გასვლა ცოლ შვილით. მცხეთას ლოცვა.

სატაშრბი წ. კ. № 4699 ხელნაწერისა

(გადაწერილია 1854 წ. იოანე ბესარიონის ძის ხიმშივეის მიერ. ამ ხელნაწერის გადანაღები პირია № 612 ხელნაწერი):

ამბავი გალექსით გარდათარგმნილი დიდის მოურავის გიორგის ძისა ძისა შაუშისა, რომელი იყო ტფილისის, ქცხინუალისა და კავკასიის მთისა მდავლეთისა მოურავი კაცი ძლიერი, სახელოვანი, ჰაეროვანი და ომის ფრიად შემმართველი, რომელიცა დაშვრა დიდითა შრომითა საქართველოს ზედა ქართლსა და კახეთსა, რომელმანცა მრავალ გზის განათავისუფლნა საქართველო ყიზილბაშისა მეორისა შაჰაბაზისაგან აოხრებასა და იყო მთავარი ქართლის სამეფოსა შინა მდიდარი ფრიად (გვ. 1).

აქა მოურავისაგან მეფესთან მოციქულების მიგზავნა, ავალის-შვილი დომენტი და სხუანნი დარბაისელნი. (გვ. 3).

აქა მოურავისაგან მეორედ მოციქულობის წარგზავნა მუნვე, ქცხინუალსა შინა (გვ. 4).

აქა მოურავისაგან თავის ნამსახურობისა და ერთგულობის შეთვლა მეფესთან. ნახეთ სიკეთე და კარგ კაცობა მოურავისა. (გვ. 5).

აქა რჩევა ქართველთ დარბაისელთა და რჩევა დიდის მოურავისა, ნუგზარისა დელუმაჰმადისა და მათთა სპათა ვეზირთა და გამორჩევათუ რა გზით უნდა მიუხდეთ! (გვ. 8).

აქა განსაკუთრებით გიორგი მოურავისა განრჩევა. (გვ. 9).

აქა მოურავისაგან მეორედ შებმა თათარხანისა და გამარჯვება დიდი სურამის ბოლოს (გვ. 10).

აქა მოურავისაგან ლუარსაბ მეფის დაპატიჟება ნოსტესა შინა. მუნ დიდი განცხრომა, შვება და ლხინი. ლუარსაბ მეფისაგან მოუ-

რავის დის ნახვა მეფისაგან მოწონება და თხოვნა მოურავის დისა და მოურავისაგან დიდი უარი ყოფა. მეფესთან და დედოფალთან ხვეწნა და მეფისაგან განრისკება და შემდეგ მოურავისაგან ნების დართუა. და მეფისაგან საფიცრის წიგნის მიცემა. და წასვლა მეფისა ქალითურთ ქუბათა ხევს ქორწინება და რაიცა მოხდა შემდგომად იცნობების წამკითხველთაგან (გვ. 12).

აქა განმეორებით მოჰყვა მოურავი თავის საჩივარსა. მობეზლართა ერთ ღალატით სიკუდილი დაუპირეს, როგორათა ც თვთ ბრძანებს. ამისთანა კარგი ყმა ვითარ არსო გასამეტი პატრონისაგან სასიკუდილოდ? შეტყობა მოურავისაგან და წამოსვლა დილისა ოდენ ქამსა (გვ. 15).

კარი მეშვიდე. მოურავისაგან ყანთან წარსვლა და ყურყუთას ფონზედ კოლოტაურის მიბნედა (გვ. 19).

აქა კარი მერვე. ყანისაგან ყანდარს წარსვლა და გიორგი მოურავისა ც თან წაყუანა და ინდოთ შებმა და მოურავისაგან დიდი გამოჩენა და გამარჯვება. და შემდგომ ბაღდადს წარსვლა და მოურავის ძმის ქაიხოსროს თან წაყუანა. და ბაღდადის ციხეზედ მისვლა და აღება და ქაიხოსროსაგან ძლიერად გამარჯვება და მუნვე სიკუდილი. და შემდგომ (ტიც) წამოსვლა შაჰაბაზისაგან ქართლსა და კახეთსა მობეზლართა ერთი; პირუტყლ კახეთს მოვიდა და დიდმან თეიმურაზ მეფემან თავის დედა ქეთევან დედოფალი და თავის და ელენე, ძენი ლევან და ალექსანდრე და სხვანნიცა დიდებულნი და ძვირფასნი ფეშქაშნი და სახვეწარი წიგნი მიაგება და ყანმა ერთგულობაში ჩამოართვა და უნდა დაბრუნებულყო, მაგრამ ბევრი მამბეზლარი ჰყუნდა ქართლსა და კახთ ბატონებსა და აღარ დაბრუნეს. ქართლი ინადირე, თუ ვინმე გებრძოლოს, პასუხის მომცემნი ჩუნე ვიყვნეთო. აოხრება და წახდენა ქართლისა და ლუარსაბ მეფის იმერეთს გადასვლა სარუხოჯასაგან და შადიმან ბარათას შვილის სიტყვით მოტყუება და ლუარსაბ მეფის გადმოყვანა და შაჰაბაზისაგან თან წაყვანა და შემდგომ მოკვლა. და თივი წინ დაიდვა: „მე კი არ მომეც შენ დაო და თეიმურაზს მიეციო!“ (გვ. 20-22).

აქა მოურავისა გ. ხოსრო მირზას გამოჩენა შაჰაბაზთანა და რომელიც იყო ეს ხოსრო მირზა მამით ბაგრატიონთაგანი და დედით თათრის ქალისაგან, რომელსაც შემდგომად ეწოდა როსტომ-მეფე და დაიპყრა ამანვე ქართლი და კახეთი (გვ. 25).

აქა მონღომა შაჰაბაზისაგან ქართლის აოხრებისა, რომ მოურავი გაგზავნა და ყარჩიხან დიდის ჯარით გამოატანა მოურავმან და ზურაბ ერისთავმან. ერთმანეთს პირი მისცეს, და წამოვიდნენ მცირეს საქართუელოსა ზედან და მაშინ ურჩიეს შაჰაბაზსა: მოურავი მოჰკალო!

შაჰაბაზისაგან ფარულად ქართულთა ჯარის დაბარება, ყარჩიხანის ლალატი და სიკუდილი და მისთა სჰათა დამარცხება და იმავეს დღესა ცხეთას ზევიდამ რომ ახალციხე არის, თათართ ეჭირათ იმის აღება და მუნ მყოფთ დაკოცვა და ქალაქში იერიში მარდ ურდო-ზედ ჯარის აღკოცხვა და გამარჯვება როგორათც თვითონ ბრძანებს: ოთხი საქმე ერთის დღეს ვჰქმენიო! ამას ყოველს სვიმონ მეფეს მოახსენებს მოურავი, ლუარსაბ მეფის სიკუდილს რომ აღებენ ყოველივე მოახსენა და თავის საჩივარსა სიმართლესა და შრომასა და დიდსა ომებსა საქართველოსათვის, გამომეტებასა მოსთქუამს (გვ. 25-26).

აქა გორიდგან წასვლა მოურავისაგან ბირთვისის ციხის მოხლომა, ციხის აღება და ყიზილბაშთ მეციხოვნეების ხუთასის კაცის დაკოცვა. (გვ. 35).

აქა მოურავისაგან ზურაბ არაგვის ერისთავთან ფარვით კაცის გაგზავნა და გამოლაპარაკება თავის ცოლის ძმასთან (გვ. 38).

აქა ზურაბ ერისთავისაგან პასუხის მოსვლა (გვ. 39).

აქა წასვლა მოურავისაგან ხუანთქართან, რაც ქართველთ კელმ-წიფეთათვას გარდავედო და იმ საჩივრებს მოჰყუა და ყველა მეფე სვიმონ და უამბო და რა რომ შერიგება აღარ მოკდა, ერთმანეთს უმღუროდნენ და გული ველარ შეაჯერეს, მივიდა ხუანთქართან და ყოველი თვისი გარემოების ანდერძად მოთვლა და კვანთქრის სამსახური“.

როგორც სათაურების განხილვამ დამარწმუნა, ფაქტიურად ისინი ერთს ავტორს ეკუთვნის (რომელიმე რედაქტორ-გადამწერელს) და შემდეგ სხვა გადამწერლებს—ზოგს იგი პირდაპირ გაუმეორებია, ზოგს შეუმოკლებია, ზოგს კი უფრო განუვრცია.

რაც შეეხება „დიდმოურავიანის“ ტექსტს, ჩვენ ვბეჭდავთ მას უცვლელად წ. კ. № 15 ხელნაწერიდან. არ ვეხებით აგრეთვე ტფილელის სტილურ სისტემას. ვასწორებთ მხოლოდ კალმის შეცდომებს:

„სიზრმის“ — „სიზრის“ (4/10), „თასა“ — „თასსა“ (5/13) „ას“ — „ასს“ (11/58), „დამართა“ — „დამართა“ (13/70), „ხლმის“ — „ხმლის“ (16/87), „ხლმით“ (29/180), — „შარშასწინანდელი“ — „შარშანწინანდელი“, „16/87), „გქონდა“ — „გგქონდა“-ს მაგიერ (21/125), „შეიტყეს“ — „შეიტყვეს“ (22/135), „წავედ“ — „წავიდე“-ს მაგიერ (23/141), „დამართა“ — „დამ მართა“, „ყანდარს“ — „ყანდაარს“ (27/162), „წეს“ — „გწვაეს“ (28/170), — „ქვირფას“ — „ქვირფასს“ (30/188), „ლომან“ — „ლომმან“ (31/195), „ბევრჯველ“ — „ბევრჯელ“ (36/243, 46/313), „ბირთვისა“ — „ბირთვისსა“ (38/260), „ტბის“ — „ტბისს“, „საბროლოდ“ — „საბროლოდ“ (39/269), „გაუცვლდების“ — „გაუცვილდების“

(40/277), „შემატებელი“—„შემმატებელი“ (41/286), „ჩემან“—„ჩემმან“ (43/298; 46/326, 54/393), „მაქეფსა“—„მაქებსა“ (45/217), „არიგება“—„გარიგება“ (47/336), „მფრინველთ“—„მფრინველით“ (45/345) „ველია“—„ველია“ (50/361), „ძალუცე“—„ძალუც“ (50/352), „დათვერეს“—„დათვრეს“ (52/380), „მასმა“—„მასმია“ (53/386), „მართებს“—„მმართველს“ (54/391, 62/460), „აერი“—„ჰაერი“ (61/454), „ნილოს“—„ნილოსს“ (62/459), „გააწყრობს“—„გაიწყრომოს“ (63/462), „მართველდა“—„მმართველდა“ (63/472) „გვარტომან“—„გვარტომმან“ (63/475) და სხვა.

3. ავტორის ბიოგრაფიისათვის

„დიდმოურავიანის“ ავტორობა, როგორც ძველადვე ცნობილია, იოსებ ტვილელს სააკაძეს ეკუთვნის. სამწუხაროდ, მეტად მწიკრი ბიოგრაფიული ცნობები შემონახულა პოეტის შესახებ.

უპირველესად, დღემდის გაურკვეველია მისი ბიოგრაფიის პირველი ნახევარი, როგორც მშობლების ვინაობა, ყრობა და სიკბამუკე და ბოლოს მისი ნათესაური დამოკიდებულების საკითხი დიდი მოურავის გიორგი სააკაძისადმი.

ტვილელის პირველი ბიოგრაფის, პლატონ იოსელიანის (1809-1869) ცნობით, იოსები იყო ძის ძე დიდის მოურავისა შვილი გიორგის ძის სიაუშისა“. (იხ. Жизнь Великого Мурава, გვ. 84), ამ ცნობას იზიარებენ; დავით ჩუბინაშვილი (ივერია, 1885 წ. № 5; ანტონ ფურცელაძე (ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად... გვ. 422); ექ. თაყაიშვილი (სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. 87; Хроника Эриставского Акафиста, გვ. 8); მოსე ჯანაშვილი (საქართველოს ისტორია, გვ. 347, 1897 წ.). პროფ. ალექსანდრე ხახანაშვილის სიტყვით, იოსები ყოფილა „ნათესავი მოურავის გიორგი სააკაძისა“ და თან დასძენს: „ამ პოემის ავტორი თავის თავს უწოდებს მოურავის ძის ძედ“-ო. (ქართ. ლიტერატურის ისტორია, გვ. 509) ჩვენის მხრივ უნდა აღვნიშნოთ, რომ არსად იოსები არ ასახელებს თავს მოურავის შვილიშვილად და ხახანაშვილის ცნობა გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს. მეორე ალავს ხახანაშვილი ჩვენს ავტორს მოურავის „ჩამომავალს“ უწოდებს; („გუჯრები“, გვ. 3). პროფ. კ. ქეკელიძე აღნიშნავს, „დანამდვილებით არ ვიცით, ვისი ძე თუ ძმის ძე იყო იოსები მოურავისა“-ო. (ქართ. ლიტერატურის ისტორია, II, გვ. 361). დასასრულ, 1854 წ. „დიდმოურავიანის“ წ. კ. № 4699 ხელნაწერის გადაწერილი იოანე ხიმშიაშვილი იოსებს მოურავის „თვისივე ტომად“ ასახე-

ლებს („დასასრული დიდის მოურავისა ამბისა, ლექსად თქმულო თვისივე ტომის იოსებ ტფილელის მიტროპოლიტისაგან“)¹.

ასე გამოურკვეველია ეს საკითხი, მით უმეტეს არც ერთი მკვლევართაგანი არაერთარ წყაროს არ გვისახელებს თავისი ცნობის დასამტკიცებლად. ვფიქრობთ, ზემოთხსენებული მკვლევრები (კეკელიძის გარდა) შეუმოწმებლად და გამოუყვლევად მხოლოდ პ. იოსელიანის ცნობას იმეორებენ.

საკითხის გასარკვევად, ისევ ავტორის ბიბლიოგრაფიულ ცნობას უნდა დავუტრიალდეთ.

პოემის ეპილოგში ტფილელს ნათქვამი აქვს:

ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომიან მისმან ეს ვიწყე წერებად-ო 475/2.

მაშასადამე, პოემის ავტორი დიდი მოურავის ოჯახის ახლობელი წვერია, „ნათესავ-მოდგამ-გვარ ტომი“. მაგრამ რომ უფრო დაწვრილებით გამოვიკვლიოთ პოეტის ვინაობა, საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ შემდეგ გარემოებას.

იოსებ ტფილელს ზოგ ხელნაწერში ბ ა ბ ა თ ა შ ვ ი ლ ი² ეწოდება. (ბაბათაშვილი კი განშტოებია სააკაძის გვარისა, ისევე, როგორც ამავე გვარში - საამიშვილი, ფრიდონიშვილი), ხოლო დიდ-მოურავის პირდაპირ ჩამომავლები—შვილები და შვილიშვილები მთელრიგ საბუთებში „მოურავისშვილებად“ იწოდებიან: „ხოლო მოურავი-შვილი არს სააკაძე და მეფისაგან გამთავრებული... (იხ. ვახუშტი, გეოგრაფია, 24). ამის გამო უფლება გვეძლევა დავასკვნაო, რომ არც ბაბათაშვილები და კერძოდ არც იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის პირდაპირ ჩამომავლები არ არიან, მაშასადამე, საეჭვო უნდა იყოს ცნობა, თითქოს იოსები იყო „ძის ძე დიდის მოურავისა“. მაგრამ

¹ სხვათა შორის, იოსებ ტფილელის გარდა სააკაძეების გვარში ჩვენ ვიცნობთ ორ სხვა ეპისკოპოსს იოსების სახელით: 1) „ქარისა წინამძღვარი“ „დმანელ ეპისკოპოსის სააკაძე იოსებ“, იხსენიება სვიმონ მეფის დროს, 1595 წლ. ქვეშ, ქრონიკები, II, 428; 2) მანგლელი ეპისკოპოსი იოსებ სააკაძე, მოხსენებული 1719—1725 წლებში (Д. Пырцеладзе, Церковные Гуджары, გვ. 11, 12).

² ბ ა ბ ა თ ა შ ვ ი ლ ე ბ ი — სააკაძეებთან ერთად იხსენიებიან 17-18 ს. ს. ისტორიულ საბუთებში. მაგ. 1703 წ. ერთ სიგელს ხელს აწერენ: სააკაძე ზურაბ, სააკაძე მერაბ, ბაბათაშვილი იესე (საქ. სიძვ. II, 196). საბუთებიდანვე სჩანს, რომ ყმა და მამული მათ ჰქონიათ სოფ. ბობნავში („ბაბათასი თარხანი ბობნავს“ ს. ს. № 14635; და რუისში ს. ს. № 13659).

სხვათა შორის, როგორც გამოფარკვიე, ბაბათაშვილების შტოს ეკუთვნოდა XVIII ს. პირველ ნახევრის პოეტი-ემიგრანტი დემეტრე სააკაძე. იგი სოფ. ბობნავიდან ყოფილა.

იმავე დროს რაკი იოსები გ. სააკაძის „ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომია“, ვფიქრობთ, იგი უნდა იყოს დიდი მოურავის ერთ-ერთი ძმის შვილი ანუ მოურავის ძმისწული¹.

ისტორიულ საბუთებში იხსენიება გიორგი სააკაძის მხოლოდ ერთი ძმა ქაიხოსრო, რომელიც 1614 წ. მოკლეს ქ. ბაღდადის ალების დროს, როგორც შაჰაბასის მოლაშქრე. შესაძლოა, იოსებ ტფილელი შვილია ამ ქაიხოსროსი, რომელსაც ტფილელი ორჯერ იხსენიებს „დიდმოურავიანში“:

... ერთ კაცად კმარიყო, რაც ვნახე ჩემის ძმისანი...
ძმა მყვანდა გულ სრულ, მამაცი, ხმის ამოდები, რიხისა,
მან ერთი კაცი საბრძოლოდ ადვილად არ შეიხისა,-
ის იქ მამიკლეს ომშიგან, კაცება შეჭმენს თიხისა!

მაგრამ დიდმოურავიანის მიხედვით, გიორგი სააკაძეს ჰყოლია მეორე ძმაც, რომელიც უკვე იხსენიება ქაიხოსროს სიკვდილის შემდეგ. ასე, როცა დიდ მოურავთან მოვლენ მეხვაშიადენი საიღუმლოს გასამხელად, გაკვირვებული მოურავი ჰფიქრობს ამის გამო:

მეფე ხომ არას მიწყრება, არც მოყვრის, არცა ძმისათვი? 4/8.

ამ მეორე ძმის სახელი არც ერთ საბუთში არა სჩანს, მაგრამ რაკი იოსები ბაბათაშვილობით იხსენიება და ბაბათაშვილი კი იოსებამდე არა ჩანს, ვგონებთ, ბაბათა უნდა ჰრქმეოდა იოსების მამას ანუ

¹ ჩვენი საკითხის გამოსარკვევად ცალკე ყურადღება უნდა მიექცეს ჩვენში ნაკლებად ცნობილ სიტყვას „მოღგამი“. „მოდგამი“ იგივე „მომდგომია“, რაც ჰნიშნავს—მონაწილეს, მოზიარეს: „მოდგამს“ აღმოსავლეთ საქართველოში გუთნის ამხანაგობის მოზიარეს უწოდებდნენ. სულხან-საბასაც ასე აქვს ეს სიტყვა განმარტებული: „მოდგამი-მეკომე. ჯილდის მოზიარე“. საგლეხო მეურნეობის ტერმინს „მოდგამს“ იტყობს XI საუკუნის ძეგლი — ცხოვრება გიორგი მთაწმიდელისა: „ხოლო უკეთუ არა ისმინოს, მიუწეროთ ოთხთავე პატრიარქთა საყდრის მოღგამთა ჩუენთა“... (გვ. 315). 1844 წელს გაზეთ „დროების“ კორესპონდენტი ზაქარია ბილიანი შვილი თავის წერილში „ჩვენებური გუთნის წესები“ აღნიშნავს, რომ ივრის ტფილში (გარე კახეთი), „გუთანი ეკუთვნის პატარა ამხანაგობას, შემდგარს გუთნის დედისა, ღამისა და დღისი მებრეებისა და კიდევ სხვა წევრებისა, ანუ როგორც გლეხები იტყვიან „მოღგამებისა“-ო („დროება“, № 74). სულ ახლა ხანა, ერთპიროვნულ მეურნეობის დროსაც, სოფელში გუთნისდედა ჰმართავდა საგუთნო ამხანაგობას, რომელშიც ამხანაგებად შედიოდნენ დღისი და ღამის მებრეები. ამხანაგად შესვლა გარეშე კაცსაც შეეძლო, თუ კი ის ამხანაგობაში ხარებს შეიყვანდა, საგუთნო ამხანაგობის წევრებს „მოდგამებს“ ეძახდნენ. ისინი გუთნის დედის მოდგამები იყვნენ, ხოლო გუთნისდედა ამხანაგობის მოთავე და მეთაური იყო.

მაშასადამე, რაკი ტფილელი თავის თავს დ. მოურავის „მოდგამად“ ასახელებს ნათესავ-გვარ-ტომთან ერთად, ვფიქრობ, რომ იგი ჰგულისხმობს თავს გიორგი სააკაძის ოჯახის მონაწილედ. სწორედ მოდგომით, მომდგამობით და არა პირდაპირი ხაზით — შვილიშვილობით.

გიორგი სააკაძის მეორე ძმას, რომელიც ისტორიაში არავითარ მოღვაწეობით არ არის ცნობილი.

პ. იოსელიანის ცნობით, იოსების მამას ბაბათა ჰრქმევია; თათრები ბაბათას უწოდებდნენ, როცა იგი მოურავის საქართველოდან გადახვეწის და სიკვდილის შემდეგ არზრუმში ცხოვრობდაო. შესაძლოა ეს ცნობა ქეშმარიტებას არ იყოს მოკლებული. ბაბა—თურქულად ჰნიშნავს პაპას, მსცოვანს, ღრმა მოხუცებულს და შესაძლოა იოსების მამამ ღრმა მოხუცებამდის მიაღწია.

მაგრამ იოსებისაგან ნაწოდ ბაბათას იოსელიანის ცნობით, სიაოში ჰრქმევია. რადგან სიაოში (სიაუში) იგივე შიოშია, მოურავის ძმას გვარის ტრადიციით თავისი მამის სახელი უტარებია. თუ ნამდვილია პ. იოსელიანის ცნობა, მაშინ შესაძლოა იოსების მამად ვიგულისხმოთ ის ბაბა-შიოშ, რომელიც 1656 წ. იხსენიება ერთ საბუთში¹. (ს. ს. № 14657; საქ. სიძვ. II, 83) ეჭვი არაა „ბაბა-შიოშ“ უნდა შეიცავდეს ორივე სახელს „ბაბას და შიოშს“².

ამნიარად, ჩვენი ძიებით იოსებ ტფილელი ძმისწული უნდა ყოფილიყოს უიდი მოურავის გიორგი სააკაძისა. 1626 წ. სააკაძე დამარცხდა ბაზალეთში და აქედან მთელი თავისი ოჯახით, ნათესავეებით. და თანამგრძობლებით გადაიხვეწა ოსმალეთში, რადგან ბაზალეთის ომის შემდეგ მათ ქართლში აღარ ედგომებოდათ. ცხადია, მასთან იქნებოდა ძმაც შიოშიც ანუ სიაუში თავისი შვილით, დიდმოურავის მომავალი ავტორით, იოსებითურთ, რომელსაც ჯერ კიდევ ბავშვს (ტფილელის დაბადებამდე ჩვენ ვღებთ 1620-იან წლებს) დიდებულ ბიძასთან ერთად უნდა გაეზიარებინა ემიგრაციის დღეებთ. რამდენი ხანი დაჰყვეს სააკაძეებმა ემიგრაციაში?

საკაძის თარხან იორამისადმი ბოძებულ წყალობის სიგელში მეფე როსტომი ვრცლად გვიამბობს გადახვეწილ სააკაძეების დაბრუნებას ოსმალეთიდან. იგი მიჰმართავს იორამს, გ. სააკაძის შვილი შვილს: „ოდეს პაპა შენი გიორგი მოურავი საქართველოდამ გადავარდნილიყო, მაშინ რაც სამკვიდრო ან მეფეთაგან წყალობა მამული ჰქონებოდათ, სახასოთ დადებულიყო და რომელიმე სხვათათვის ებოძე-

¹ ამ საბუთს ყურადღება პირველად პროფ. კ. კეკელიძემ მიაქცია (ქართ. ლიტ. ისტ. II, გვ. 361). „ბაბა“ „ბაბია“ კაცის სახელია დღესაც აღმოსავლეთ საქართველოში. საინგილოშიაც ყოფილა სახელი „ივან-ბაბა“ (იხ. მ. ჯანაშვილის წიგნაკი „ივან-ბაბა ბულულაშვილისათვის ძეგლის აღმართვის გამო“. 1914 წ.).

² სააკაძე შიოშ იხსენიება აგრეთვე 1643 წელს (საქ. სიძვ. II, 68), 1656 წელს—საკაძე ზურაბთან (ს. ს. № 5465) და ბეჟანთან (საქ. სიძვ. II, 67); ხოლო 1661 წ. სააკაძესთან პაპუნასთან და დათუნასთან (წ. კ. № 50) და ბოლოს 1671 წ. (საქ. სიძვ. I, 368). თუმცა ძნელია თქმა ამ საბუთებში მოხსენებული შიოში ყველგან ერთი პირია თუ არა. 1656 წ. შიოში იხსენიება შერმაზანის და გოდერძის მამად (საქ. სიძვ. II, 66).

ბინათ და ჟამსა მეფობისა ჩვენისასა მოურავის შვილები მოგიკითხეთ და შევიტყვევით, რომ არზრუმში ხონთქრის წყალობით სცხოვრებდით... ამისათვის ვიგულსმოდგინეთ და დიდის კემწიფის შაჰბაზის დაკითხვით თქვენავე სამკვიდროს მამულზე მოგიყვანეთ“-ო. (ს. ს. № 13.956) როდის უნდა მომხდარიყო სააკაძეების დაბრუნება? მართალია, ზემოხსენებული სიგელი ბოძებულია 1652 წელს, მაგრამ ამაზე ადრეც, სახელდობრ, 1643 წელს იორამი საქართველოში სჩანს, სადაც როსტომ მეფე წყალობის წიგნს ანიჭებს, როგორც ერთგულსა და წესისებრივ მრავალფერად თავდადებით ნამსახურს“ (ს. ს. № 14478), და თუ ერთის მხრივ ეს სიგელი ნაბოძებია 1643 წელს, ხოლო მეორეს მხრივ შაჰბაზ II-ის გამეფება, რომლის თანხმობითაც სააკაძეები დაბრუნდნენ,—ეკუთვნის 1642 წელს, მაშინ ზედმიწევნით შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ იოსების ოჯახის დაბრუნებაც ამ ხანს ეკუთვნის. მაშასადამე, საქართველოს გარეთ გადახვეწილ სააკაძეებს 13-14 წელიწადი დაუყვიათ.

არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება იოსების აღზრდის შესახებ, გარდა იმ ცნობისა, რომელსაც თვითვე გვაწვდის დიდმოურავიანის პროლოგში,—რომ იგი „რიტორთ კაცთა ზრდილი“ყოფილა. ანტონ კათალიკოსი გადმოგვცემს, რომ იოსები დიდად განათლებული პიროვნება იყო: „ა ქ ე ბ დ ე ს მ ი ს ს ა ს ი ბ რ ძ ნ ი ს მ ო ყ უ ა რ ე ბ ა ს ა “-ო.

... გონება მისი ქვემდებარებდა
თავისუფალ ცნობათა, რომელთაცა,
იოსებ კმაღლა გამოცდილ იყო, სრულად,
პიიტეოსთა ხელოვნებათა მიმართ“-ო.

ასეთივე აზრისაა იოსებზე მაშინდელი სასულიერო პოეტი იაკობ შენგელი, რომელიც იოსებისადმი მიმართულ საპასუხო ლექსში ასე მოკრძალებით მიჰმართავს:

თვით მცნობსა ცნობა გებრძანა, რას გკადრებ მე უცნობელი!

პლ. იოსელიანის ცნობით იოსები სიყრმიდან აღიზარდა ქვათახევის მონასტერში, რომელიც სოფ. ნოსტედან 3-4 კილომეტრზე მდებარეობს. თუ ეს ცნობა ნამდვილია, მაშინ შეიძლება იოსების აღმზრდელთა შორის ვიგულსხმოთ ქვათახევის წინამძღვარი ნასიძე და „მცოდნე“ მღვდელი იოსებ კანდელაკი, რომელთაც თვით პოეტი იხსენიებს „დიდმოურავიანში“ (18, 99; 100). იოსელიანის ცნობითვე იოსები ქვათახევეშივე შემდგარა ბერად და შემდეგ იმერეთში წასულა. იქ, ნიკორწმინდის (რაჭაში) ეპისკოპოსად უკურთხებიათ. მაგრამ რაჭაში დიდხანს არ დარჩენილა. „და გარდმოვიდა ქართლსა და თხოვითა მეფის როსტომისა და დედოფლისა. ბარიამისა, რომელ-

თაცა წარგზავნეს საათაბაგოს განზრახვითა მით, რათა ჰსდგეს მღვდელ მთავრად აწყურისა თურქთაგან გაუქმებულისა ეპარხისა. მისრული ახალციხეს, კეთილად იქმნა შეწყნარებულ მის ჟამის როსტომ ფაშისაგან ნათესავისავე თვისისა¹. ჰგონებდნენ თვითცა და მეფეცა, რომელ ესრეთისა ნათესაობითისა დამოკიდებისა ძალითა განამტკიცებდა ქრისტიანობისა ნეშტთა სამესხეთოსა ქუეყანასა, გარნა ჰაზრი ესე დაშთა უნაყოფოდ; ფაშამან შერისხულმან მაჰმადიანთაგან დაითხოვა იგი მუნით და უკმოიქცა თფილისსა. მაშინ მეფემან როსტომ უბოძა მას სამიტროპოლიტო კათედრა თფილისისა“ (იხ. „დიდმოურავიანი“ გვ. 2).

საიდან აქვს აღებული ეს ბიოგრაფიული ცნობები იოსელიანს, არ ვიცით, რადგან არ ასახელებს, მაგრამ ამ ცნობებში ის ისტორიული შეუსაბამობაა, რომ: ა) როსტომ მეფე სრულიადაც არ იყო მზრუნავი ქრისტიანობისა და კერძოდ მისი დაცვის მეტრძოლი მესხეთში, პირიქით, ის იყო ენერგიული მაჰმადიანი და სპარსეთში მაჰმადიანობაში აღზრდილი; ბ) თვით როსტომ ფაშაც, ვისაც იგი ვითომ შეეკელდა, მძვინვარე მაჰმადიანი იყო. მისი ფაშობის დროს მესხეთში „უმეტესადრე მოოხრდნენ ეკლესიანი დიდშეწიერნი და ივლტოდნიან, რომელთა არა ინებეს მაჰმადიანობა, ქართლს, იმერეთს, ოდიშს, გურიას, კახეთს... მოისპოდენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იყო და მონოზანნი და მწყემსნი“ (ვახუშტი, 258). მაგრამ მესხეთს რომ იოსები კარგად იცნობს ეს ჩანს მისი პოემიდან. მაგ. „დიდმოურავიანიში“ ის ასახელებს მესხეთის პუნქტებს (34/227; 35/232, 233; 36/235; 36/240, 36/247) კარგად იცნობს მესხებს, აგვიწერს მათს ზნეობას: („მესხნი კარგ შესაყრელია; მათი სიტკბო და სიამე სევდისა უკუმყრელია, რომელიც გაწვევს სალხინოდ, ხელის ხელ ჩასაყრელია. „35|232; მესხნი ყოფილან მოყვრისთვის თავისა გამსაჯარია“. 35|233). ვფიქრობთ, რომ იოსები მესხეთში მართლაც იყო ნამყოფი იმ მიზეზით, რომ ფარად ფაშა-მესხეთის მმართველი, გიორგი სააკაძის სიძე იყო (მისი ქალი ჰყავს ცოლად) და მისი დიდი ერთგული („ფარად ფაშა ზომ სიძედ მყვა, თავდადებ, ჩემთვის მკვდარია“ 35/234). დიდ მოურავმა ორჯელ შეაფარა თავი ფარად ფაშას და ბოლოს, ბაზალეთის დამარცხების შემდეგ „სამცხეში წავიდა“, სადაც ჰქონდა შენახული სალარო — „საქონელნი, ბარგნი“, აქვე გადასწყდა

¹ „ქალმასობის“ ავტორიც გადმოგვცემს, რომ იოსები იყო საფილოსოფოსთა და წერილთა შინაგამოცდილი“ („მცირე უწყება მწერალთათვის“ გვ. 7). ეს ცნობა, ისე, როგორც თითქმის მთელი „უწყება“ ანტონ I-ლის „წყობილისტყვაობის“ პერიფრაზას წარმოადგენს.

მისი წასვლა ოსმალეთში, ალბათ იმავე ფარად ფაშის შუამდგომლობით და ცოლშვილიც აქ დასტოვა („ცოლშვილი სამცხეს დავაგდე, მოყვრები მიიბარევედეს“ 57/415). შესაძლოა, ამ დროს ეკუთვნის იოსების (მაშინ ჯერ კიდევ ყრმის) ყოფნა სამცხეში. ვადაჭრით მაინც არაფერი ვიცით იოსების ცხოვრების შესახებ, ვიდრე ტფილისის მიტროპოლიტობამდე, მხოლოდ 1655 წელს (ტმდ) ტატიშვილის მურვანის და თუხარელ პაპუნას და ლამეჭის გარიგების ერთ მოწმედ იხსენიება „ს ა ა კ ა ძ ე ი ო ს ე ბ“ (წერ. კ. № 19). ცხადია, ამ დროს იგი ქართლში ყოფილა.

როგორც ჩვენ გამოვარკვევთ, იოსების დანიშნა ტფილისის კათედრაზე 1659-1660 წლებს ეკუთვნის.

1659 წლის პირველ იანვრიდან ქართლში გამეფდა ვახტანგ V (შაჰნავაზი), მან სახელმწიფო საპასუხისმგებლო პოსტებზე მოხელეებად თავისი ახლობლები და ნათესავები დანიშნა. ასე, ქართლის საქათალიკოზო ტახტზე აიყვანა თავისი ბიძაშვილი დომენტი. ამავე ხანს ტფილისის დაცლილ კათედრაზე (ცნობილ ელისე საგინაშვილის შემდეგ) თავისა ნათესავი იოსები დაუნიშნავთ.

სიონის კათედრას იოსებ სააკაძე განაგებდა 1660-1688 წლებში.

როგორც ირკვევა, იოსები ქართველ მმართველ წრეების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი ყოფილა. ის მეტად ახლო მდგარა სახელმწიფო საქმეებთან, როგორც განათლებული და გონიერი ადამიანი.

უპირველესად ის შაჰნავაზის მწიგნობარი ყოფილხა დიდ სახელმწიფო საქმეების წარმოების დროს. სხვათა შორის, იოსების მიერ შედგენილია და დაწერილი (1675 წლ. ივლისში) შაჰნავაზის ეპისტოლე პაპის კლემენტე X-ისადმი¹. საყურადღებოა, და შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტიც, რომ ვახტანგ V—შაჰნავაზმა 1673 წ. ტფილისში გზად მყოფ ფრანგ ნეგოციანტ შარდენს ევროპასთან სავაჭრო ურთიერთობის საქმეებზე მოლაპარაკებისთვის მოციქულად თვით იოსებ თბილელი მიუგზავნა. შარდენი გვიამბობს: „თბილელი მოვიდა ჩემთან და მითხრა, მეფემ დამავალა გადმოგცეთო, რომ მან უკვე მოიფიქრა თქვენი წინადადება საფრანგეთის კომპანიასთან მიმოწერისა სავაჭრო ურთიერთობისა და საქართველოზედ გზის მიცემის შესახებ, გადასწყვიტა კიდევ მისი შესრულება, მაგრამ თავისი გარდაწყვეტილების განხორციელება ახლა მას არ შეუძლიანო, იგი, რო-

¹ შაჰნავაზის დედა გიორგი სააკაძის ქალი იყო. არჩილიც,—შაჰნავაზის პირმშო შვილი,—საკაძის შვილისშვილის შვილია.

გორც ყაენის (სპარსეთის მეფის) ვასალი,—ში'მოზს, ვაი თუ ყაენმა იწყინოს გარეშე მისი შეთანხმებისა და დასტურისა საქმიანი კავშირის დაქერა უცხოელებთანო; ამ ჟამად იგი გთხოვთ, სრულიად უშიშრად აცნობოთ კამპანიას იმის შესახებ, რომ თუ იგი მოისურვებს ჩემს საბრძანებელში თავის წარმომადგენლების გამოგზავნას, ბევრს საქონელსაც იშოვნის ევროპისათვის გამოსადეგარს და იაფს და რომ მისი წარმომადგენლები კარგად და გულმხურვალედ იქნებიან მიღებულინიო. ასეთი წინადადების საპასუხოდ,—განაგრძობს შარდენი, მე ვთხოვე თბილელს დაერწმუნებინა მეფე, რომ შეუდგები მის დავალებას. პრელატმა დაჰყო ჩემთან საათის მეოთხედი და როცა ის მიდიოდა, მე აქაური ჩვეულების მიხედვით, რომლითაც ცნობილ პირებს დარბაზობისას საჩუქარს მიუძღვნენ ხოლმე, მას მშვენიერი მარჯნის კრიალოსანი მივართვი“-ო.¹ 1662-63 წლ. იოსებს რომის მისიონერები მიუღია. მადლიერი კაპუცინები რომის პროპაგანდას ატყობინებენ: „ტფილისში მიგვიღო ამ ქალაქის ეპისკოპოსმაო“ (იხ. თამარაშვილი, 223, 124, 239).

„საყვარელ იყო მეფეთა მაშინდელთა“-ო გადმოგვცემს ანტონ ქათალიკოსი (წყობილისიტყვაობა, § 678) იოსების შესახებ. რომ იოსები სასახლის ახლო კაცი უნდა ყოფილიყო და საკმაო გავლენაც უნდა ჰქონოდა, ამას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ „ეპისკოპოსი ტფილელი თავის საეპისკოპოსოთ, აზნაურიშვილი მსახურით, მათის მამულით ძველადგანვე სადედოფლო“ ყოფილა, ქართლის დედოფლის ხელქვეითი.² ამიტომ ამბობს ახლად მოყვანილი ქართლის დედოფალი მარიამ (როსტომის მეუღლე): „თფილელი და სათფილელი ყმა პირის სანახავად მოგვართვესო“-ო.³

იოსებ ტფილელობის დროს ქართლში დედოფლობდა მარიამი, ცნობილი მეცენატი, მწიგნობრობისა და მწერლობისა, განმახლებელი და შემამკობელი უძველესი ტაძრებისა. ჩვენის აზრით, დედოფლის კულტურულ საქმიანობაში უმნიშვნელო არ უნდა ყოფილიყო მისი მოძღვრის იოსებ ტფილელის როლი.

¹ „რადგან თბილისის ეპისკოპოსს ჯერ არასოდეს არ უდარბაზნია კაპუცინებისათვის, ისინი ამ დარბაზობით და ჩემის პასუხით ძალიან კმაყოფილნი დარჩნენო“, დასძენს შარდენი. (იხ. მისი მღვზაურობა, თბილისის რუსული, 1902 წლ. გამოცემა, გვ. 226-227) შარდენის მოწმობით, ტფილელი ცხოვრობდა სიონის ეზოში—საეპისკოპოსო სახლში (გვ. 200), როგორც ყველა ტფილელი.

² იხ. დასტურლამალ—მეფის ვატანგ მგეჭქისისა, რედაქტორობით პეტრე უმიკაშვილისა, 1886 წ. გვ. 128.

³ იხ. ა. ხაზანაშვილი, „გუჯრები“, გვ. 6.

მოწინავე, გავლენიან პირს, იოსებს მხურვალე მონაწილეობა მიუღია სახელმწიფო საქმეებში. იმ დროს, საშინელ ფეოდალურ აღრევისა, შფოთისა და განდგომილობის დროს, იოსები დიდ ერთგულებას იჩენს ტახტისადმი — იგი საიმედო და თავდადებული კარისკაცია შაჰნავაზის, არჩილის და შემდეგში გიორგი მეთერთმეტისა, რომლის მეფობასაც ბოლოს თავისი სიცოცხლეც შესწირა.

საერთოდ, იოსებს დიდი გავლენა ჰქონია ფეოდალურ საზოგადოებაში, როგორც იგივე ანტონ ქათალიკოსი გვიმოწმებს: „საყვარელ იყო ერთა ცა ყოველთაგან“¹-ო.

ჩვენამდე შენახულა აგრეთვე ერთი საბუთი, საიდანაც სჩანს, რომ ერთგული ლეგიტიმისტი იოსებ ტფილელი ეკლესიურ ცხოვრებაშიც მონაწილეობდა ცენტრის ხელისუფლების განსამტკიცებლად¹. ხსენებულ საბუთში, ალავერდელი მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ანდრონიკაშვილი იოსებს სთხოვს ქათალიკოსთან შუამდგომლობას და პატიებას მის მიერ გვირგვინის დადგმისათვის კათალიკოსის უნებართვოდ. საქმე იმაშია, რომ კახეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადებასთან ერთად, კახეთის ეკლესიამაც გადადგა სეპარატული ნაბიჯი, იგი შესაფერ მორჩილებას აღარ უწევდა ქართლის კათალიკოსს, რომელიც იმავე დროს ქართლის მეფეების ინტერესების დამცველი იყო. სიმბოლიური ნიშანი ამ განდგომილებისა იყო ის ფაქტიც, რომ კახეთის მთავარი იერარქი ალავერდელი კათალიკოსის ნებადაურთველად და მცხეთაში მიუსვლელად თითონ იკურთხებდა თავს, საკუთარი ხელით იდგამდა გვირგვინს, რაც რამოდენიმედ ნიშნავდა კახეთის ეკლესიის განდგომას კათალიკოსისაგან. ამ დამოუკიდებლობის მთავარი მიზანი პოლიტიკური შინაარსისა იყო, რაც კახეთის მეფეების ანგარიშში შედიოდა, მათი განზრახვა იყო პოლიტიკურ სახელმწიფოებრივ განცალკევებასთან ერთად ეკლესიური დამოუკიდებლობის მოპოებაც.

როგორც ზემოთ ნახსენები საბუთიდან სჩანს, იოსებს ინიციატივა გამოუჩენია, „შუამავლად“ ჩარეულა ამ სახელმწიფოებრივ საქმეში და ალავერდელისათვის უთხოვინა დამორჩილება, კათალიკოსთან „ერთად შეყრა და ურთიერთის მშვიდობისა ყოფა“. ამ რიგად იოსებს მონაწილეობა მიუღია კახეთის ეკლესიის სეპარატიზმის ალაგმვაში, რასაც შესაფერი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. იოსების „შუამავლობა“ კი დინასტიის და ცენტრის ინტერესებით იყო გამოწვეული.

¹ იხ. თ. ჟორდანიას, ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 205—207.

იოსებ ტფილელის მონაწილეობით დაწერილია აგრეთვე გიორგი XI-ის სიგელი, — გილანს, იზმირს, სტამბოლს საქართველოდან აბრეშუმის გატანისა და მის ფასად საზღვარგარეთ საქართველოს მონასტრების დახსნის შესახებ (იხ. ც. არქ. სიგ. № 1283).

სხვათა შორის, იოსები ცნობილი ყოფილა იმ დროს საზოგადოებაში, როგორც განთქმული მწიგნობარი. მას დაუარსებია სიონის ბიბლიოთეკა, რომლისთვისაც დიდ-ძალი ხელნაწერი წიგნები მოუპოვებია¹. იოსები, როგორც ვთქვით, მეფის მდივან მწიგნობრის როლსაც ასრულებდა. ჩვენამდე მოღწეულია არა ერთი სიგელი დიდი ხელოვნებით შედგენილი და დაწერილი „ხელითა ტფილელ იოსებ სააკაძისათა“, როგორც მაგ. 1666 წ. სინას მონასტრის სიგელი (ქრონიკები, II, 493); 1683 წ. თუმანიშვილების ნასყიდობის წიგნი (საქ. სიძველენი II, 97—99); 1685 წ. სიგელი გიორგი XI-ისა შანშეან-მარტეროზის შვილის ბეგთაბეგისადმი მიცემული (საქ. სიძვე., II, 100-102) და სხვა². ერთი სიტყვით, იოსები განთქმულ კალიგრაფადაც ითვლებოდა. ჩვენის აზრით მას უნდა ეკუთვნოდეს „ზახასეულ“ „ვეფხის ტყაოსნის“ და „ამირან დარეჯანიანის“ (წ. კ. - სეული ხელნაწ. № 457) გადაწერა³.

ტფილელის ცხოვრების დრო, განსაკუთრებით მეორე ხანა, საშინელი მღელვარებით იყო სავსე; ფეოდალურ ანარქიას ბოლო აღარ უჩანდა, „განმკვიდრებულ იყვნენ მთავარნი და დაეპყრათ ხევნი და ხეობანი თვისად“; ურჩი მთავრები არ ემორჩილებოდნენ ცენტრს, მეფესა და მათ შორის გაჩაღებული იყო მუდმივი ბრძოლა და ამბოხი: ერანის მონობიდან თავის დასაღწევად და განდგომილ მთავართა მორჩილებაში მოსაყვანად გიორგი XI-ემ გადასწყვიტა კახეთის შემოერთება. კახელები დაჰყენენ მეფის განზრახვას, „რათა შეერთდნენ და ჰყონ ერთ სამეფოდ, მისცეს პირი მტკიცე, ფიცი კახთა“ (ვახუშტი, 89), მაგრამ სპასპეტის თამაზის ლაღატით ეს საქმე ჩაიშალა, რადგან გიორგი არაგვის ერისთავი მისი სიძე იყო და უკეთუ

¹ ყ. სააკლ. მუხუშუმის ფ. დაცულია ხელნაწერი (№140,) რომლის 302 გვერდზე როსების ხელით შესრულებული მინაწერიც: „ტფილელის იოსებისა [ა] ეს წიგნი“.

² ს. კალის ღვთისმობლის მიძინების „გულანზედ“ დაცულია შემდეგი მინაწერი იოსებ ტფილელისა: „იოანე ნათლისმცემელო, სინანულისა ქადაგო, შეივედრე სული ცოდვილის ტფილელის იოსებისა და შემწე ეყავ ნათლისღებულისა წინაშე. ამინ“. („ივერია“, 1877, № 40); იოსების მინაწერი შენახულა აგრეთვე ცენტრარქივში დაცულ „მეტაფრასტის“ ხელნაწერში (№ 2339).

³ იხ. გიორგი ლეონიძე „ვეფხის ტყაოსნის ახალი ხელნაწერი“ (ლიტერატურული მემკვიდრეობა, № 1, გვ. 31).

მეფეს თავისი საწადელი აღესრულებინა, ერისთავი „შეიმუსგროდა“. ამის შემდგომ მეფემ უბრძანა ერისთავს, „რათა მოერთვას, ხოლო მან არა ინება“, მაშინ მეფემ გადასწყვიტა ურჩი ერისთავის დალაშქვრა, და დაიძრა ღუშეთისკენ. „მაშინ შეუხდა გზასა ტინისასა მეფე და მათ (მოწინააღმდეგეთ) მოემწოთ კახნი მოყვარენი მათნი და შეპკრნეს სიმაგრენი და იწყეს სროლა თოფითა დილით შუადღემდე. არამედ შეუშვნეს სხვანი დროშანი და უმეტეს უწყეს მეფისა დროშასა სროლა, მოკლეს თბილელი იოსებ, ქაიხოსრო ციციშვილი და სხვანი მრავალნი...“ (ვახუშტი, 90). ეს ამბავი მოხდა 1668 წ. გაზაფხულზე.

იოსებ ტფილელი დაკრძალულ უნდა იყოს ტფილისში, სხოონის ტაძარში.

* *
*

„დიდმოურავიანის“ გარდა იოსებს სხვა თხზულებანიც ეკუთვნის: „ქება და წამება წმიდისა მარინასი, თქმული შაირად“ (წერაკითხვისეული ხელნაწ. № 1512);

„ცხოვრება და მოქალაქეობა ალექსი კაციისა ღთისა, ახლად შაირად გარდათარგმნილი მარგებელი მსმენელთა და მკითხულთა თვსცა, თქმული სააკაძისაგან იოსებ ტფილელისაგან“ (წ. კ. № 1512);

„ანბანთქება ახლად თქმული ბაბათა შვილის იოსებ ტფილელისა მიერ“ (წ. კ. 1512, გვ. 167-174);

„წმიდა კრებათათვის“ (წ. კ. № 281), რომელზედაც თვით იოსები გვეუბნება ჩვენი პოემის ეპილოგში: „სიტყვაც ვთქვი წმიდათ კრებისა“-ო. და ბოლოს იოსები მონაწილე ყოფილა პოეტური პაექრობისა. ჩვენამდე მოღწეულა ერთი ლექსი — გამოცანა სასულიერო შინაარსისა, რომელიც სასულიერო პოეტ იაკობ შემომქმედელ ღუმბაძისათვის გაუგზავნია:

„სიბრძნემ თავისა თვისისა სახლი იშენა გებული,
მას შვიდნი სუეტნი შეუდგნა, შვიდნივე წმინდა გებული,
სიკუდილით მოკლა სიკუდილი, დაიხსნა ცოდვილთ კრებული,
ამისა ახსნა თქვენგან მწადს, ვიცი კაცი ხარ მცნებული“.

3. იოსელიანის სრტყვით, წერილნი მისნი იყვნენ „იტყვიან მრავალნი, გარნა აწ უჩინონი არიან... არიან მცირედნიცა საგალობელნი, რომელთაცა ჰვალობს დღესაცა ეკლესია ქართულთა“ („დიდმოურავიანი“, გვ. 2).

და ბოლოს, იოსებ ტფილელი საყურადღებოა, აგრეთვე, როგორც „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორი. მას ეკუთვნის „ვეფხისტყაოს-

სანში“ ჩამატებული ადგილები: „ანდერძი და სოფლის გმობა და ნესტან დარეჯანისა ტფილელის იოსების ნათქვამი“, „კიდევ სხვა ანდერძი ავთანდილისა, რომელ თქვა ჟამსა სიკვდილისასა, ტფილელის იოსების გამოთქმული“¹.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, იოსებს ეკუთვნის აგრეთვე დღემდის უცნობი თხზულებანი:

1. „სასურველი ვენახი“.
2. „მოგზაურობა ტფილისიდან ახალციხეში“.
3. „ლუარსაბ მეფის ცხოვრება“².

პოემის ეპილოგიდან ირკვევა, რომ იოსებს ეკუთვნოდა სასულიერო შინაარსის მხატვრული თხზულებანი.

ზოგი რამ საღმრთოც დავსწერე, სიტყვაც ვთქვი წმინდათ კრებისა“-ო.

4. პოემის დათარიღებისათვის

ამ საკითხის შესახებ,—როგორც ჩვენამდისაც აღნიშნული იყო, თითქოს გარკვეულ მითითებას იძლევა პოემის პროლოგი, საიდანაც ირკვევა, რომ „დიდმოურავიანი“ დაწერილია არჩილ მეფის შეკვეთით. უკანასკნელს არ ჰქონია „განმარტებით მოხსენება“ მის შესახებ, თუ რამ ჩამოაგდო განხეთქილება მეფის თეიმურაზ პირველისა და დიდი მოურავის შუა? როგორ გაუწყრა თეიმურაზი მოურავს და ან მეფეს რა განზრახვები ჰქონდა:

„მეფე, სიბრძნით აღსავსეო, ხელმწიფეთა პირმშოვ შვილო, ღრმის სიტყვისა ამომცნობო და ძნელისა გამადვილო, „ცოტა სიტყვა განმიმარტე“,—გებძანა თუ: „ჩემო ჩრდილო, წენ სიბრძნისა ვერ მიმწთომო, მაგრა რიტორთ კაცთა ზრდილო!“

ამ ამბისა განმარტებით არა გქონდა მოხსენება, ვით გაუწყრა მოურავსა, მეფეს ანუ ვით ენება! საქართველოს დასუსტებას, ვით ბელიარ ექნება, ამ ქვეყნისა შიგნით რევას ზოგს ოცნებით ეჩვენება“...

ამიტომ, არჩილმა XVII ს. მეორე ნახევრის პოეზიის მეტრმა, პოეტმა და ისტორიოგრაფმა, დაინტერესებულმა სააკაძის პიროვნებით, უბრძანა თავისს ერთგულ კარისკაცს—პოეტს, დიდი მოუ-

¹ იოსებ ტფილელის „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორობა გამოქვეყნდა „ვეფხ. ტყ. ზახასელ“ ხელნაწერის შეთხებით (ხსენებული ხელნაწერი რუსეთიდან ჩამოტანილი იქნა ჩემი ინიციატივით 1935 წელს). იხ. „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“ № 1, გიორგი ლეონიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი ხელნაწერი“ (გვ. 19-36).

² იხ. ქართული მწერლობა მე-17-ე საუკუნეში, გვ. 33.

რავის ოჯახის წევრს, — ამ მხრივ კომპეტენტურ პიროვნებას, — დაეწერა პოემა გიორგი სააკაძის როლის შესახებ საქართველოს ცხოვრებაში. იოსებ ტფილელს დაეალება წარმატებით შეუსრულებია.

პროლოგის პირველ ტაეპის მიხედვით „დიდმოურავიანის“ დასრულების დროს ცნობილი პოემა არჩილისა თეიმურაზ პირველის შესახებ, უკვე დაწერილი ყოფილა:

„მეფესა ქართლის ცხოვრება ებძანა გალექსულობით;
ზოგი რუსთვლისა ბაასი, კახთ მეფის საქმე სრულობით,
ხან ლხინი, შგება, სიაშე, ხან ვარდი დანასრულობით,
სიბრძნე, ხმალი და ომები სიკვდიმდე აღსასრულობით!“

ასევეა ნათქვამი პოემის ეპილოგში:

ქართლის ცხოვრება სხვათა თქვეს, მე ამის ვიქმენ ბრალევედ.
რომ დამეკარგა ამბავი, ქმნილიყო შესაბრალევედ...

მაშასადაჲ, თუ პოემის პროლოგსა და ეპილოგს დავეყარებთ, ჩვენი პოემა დაწერილია არჩილის ცნობილ თხზულების შემდეგ. უკანასკნელი კი, როგორც დღემდის ცნობილია, დაწერილი უნდა იყოს 1681 წელს. ამიტომ ბუნებრივია, რომ „დიდმოურავიანის“ დაწერა 1681-1687 წლებს უნდა მივაკუთვნოთ. სწორედ ასე ათარიღებენ ჩვენი მკვლევარები.

მაგრამ ერთი გარემოება თითქოს უნდა აბრკოლებდეს ამგვარ დათარიღებას. უნდა გავიხსენოთ, რომ არჩილი სწორედ ამ წლებში რუსეთს იმყოფებოდა ემიგრანტად (1681 წ. რუსეთს გადახვეწილი არჩილი 1688 წლ. შემოდგომაზე რაჭას ჩამოვიდა, იოსები კი ამავე წლის გაზაფხულზე მოჰკლეს). ამნაირად, ტახტდაკარგული და რუსეთში გახიზნული არჩილი ვერ სთხოვდა ტფილისში მყოფ იოსებს „ცოტა სიტყვის განმარტებას“ დიდმოურავის შესახებ.

ამავე დროს, თუ არჩილმა 1681 წ. დაასრულა თავისი პოემა, ჩვენ ვიცით, რომ 1664-1675 წლებში, როდესაც არჩილს კახეთის ტახტი ეჭირა, იგი თავისი პოემისათვის — თეიმურაზ პირველზე უკვე ჰკრეფდა შესაფერ მასალებს, როგორც თვით გადმოგვცემს:

„მეფის თეიმურაზის სარჯელთ ამბავი თვით მნახთა და თანნახლთ მეფის ყმათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა... რამეთუ ათორმეტ წელს კახეთს ეშეფობდი, მისნი დაზრდილნი და ნამსახურნი დარბაისელნი გუერთს მახლდენ, ვკითხევდი ნაქმარსა მეფისასა და მიამბობდესო“.

მაშასადამე, კახეთში ყოფნის დროს, არჩილს უფროებია მასალები თავის პოემისათვის და ვფიქრობთ, რომ იმავე ხანებში პოემას ნაწილობრივადაც კი სწერდა და შესაძლოა პოეტის ერთგვარ არტის-

ტიზმთან გვექონდეს საქმე, როდესაც არჩილი ამბობს, რომ მთელი პოემა ცხრა თვეში დაეწერეო და მაშინაც, მუდმივ არ ვიყავ საამისოდ მოცლილიო:

ცხრა თვეს ყველა გავათავე სულ ამაზე არ მოცლილმა-ო.

შესაძლოა, არჩილი აქ პოემის საბოლოო დამუშავებასა და რედაქციას გულისხმობდეს.

თუმცა კატეგორიული თქმა ჯერჯერობით ძნელია, მაგრამ ჩვენი აზრი უფრო იქითკენ იხრება, რომ დიდმოურავიანი 1681 წელზე ადრე უნდა იყოს დაწერილი, სახელდობრ, იმ ხანებში, როცა არჩილი კახეთს მეფობდა, როცა ტფილისში, თავისი მამის შაჰნავაზის სასახლეში ხშირად მყოფ არჩილს ურთიერთობა ჰქონდა იოსებთან¹; როცა მას მშვიდობიან მდგომარეობაში მყოფს უფრო შეეძლო იოსებ ტფილელისათვის პოემის შეკვეთა და საერთო ლიტერატურული საქმიანობა. 1675 წლ. შემდეგ იწეწება არჩილის ცხოვრება, ამ ხნიდან ის იმერეთში სცხოვრობს, სადაც ექვსჯერ იქმნა ტახტიდან გადმოგდებული, აქედანვე ის რამდენჯერმე გადიხვეწება რუსეთში, საიდანაც 1700 წლ. შემდეგ საქართველოში აღარ დაბრუნებულა.

ზემორე ამბების გათვალისწინების შემდეგ „დიდმოურავიანის“ დაწერის ვიღარება ჩვენ ასე გვეხატება: „არჩილიანის“ წერის პროცესში არჩილს დასჭირდა ზედმეწევილი მასალები პოემის გმირის (თეიმურაზ I-ის) დიდი მოპირდაპირის გიორგი სააკაძის შესახებ, თუმცა თვრთ არჩილი მოურავის ნათესავი იყო (გ. სააკაძის ასული ჰყვანდა ცოლად არჩილის პაპას, თეიმურაზ მუხრანბატონს), მაგრამ არჩილმა მიჰმართა იოსებ სააკაძეს—პოეტს და დიდი მოურავის ოჯახის უფრო ახლობელ წევრს და მეგვარტომეს. შესაძლოა, არჩილის მიერ აღტაცებული შეფასება „გულადრვალის“ და „ლომგულის“ მოურავისა რამოდენიმედ „დიდმოურავიანის“ ერთგვარი ზეგავლენითაც იყოს გამოწვეული. გაიხსენეთ არჩილის ნათქვამი მოურავზედ:

¹ არჩილის და იოსებ ტფილელის ახლო ურთიერთობის მაჩვენებელია შემდეგი საბუთიც:

„ქ: ჩუენ... რუსთველ არქიეპისკოპოზმან პატრონმა მათეოზ, ესე სამუდამო წიგნი მოგართვით თქვენ,—თფილელ ეპისკოპოზსა იოსებს, ასრე რომე, სადამდის ან თქვენ ცოცხალი იყო და ან მე—ყოველს წელიწადს სამ საპალნე ღვინოს მოგართმევდ დაჟკლებლად და გაურჯვლად.

ამისად გასათავებლად მამიცემია ხატი, ღვთაების ხატი და მეფის არჩილის ბრძანებით მომირთმევი“ (იხ. თ. უორდანი, ქართლ-კახეთის მონასტრების... ისტორიული საბუთები, გვ. 223).

„ესე საქმე მოურავმა უცხო ჰქმნა და საკვირველი,
ვით შეჰმართა ამ საქმესა, არის თუმცა გულად რვალი,
ეს ყველასგან უძნელა, სხვა სახელიც ჰქმნა მრავალი,
უსაცილოდ მართალია, არ ტყუილი არ საკრძალი..“

ან დიდმოურავისაგან მუხრანში ერანელთა ლაშქრის ამოწყვეტის
გამო ნათქვამი:

აწ ეს ჰქმნით ქართველებო, ანდერძავით ზვილს ეტყოდეთ!-ო.

ამნაირად, ჩვენ არ ვეთანხმებით პოემის დღემდე მიღებულ დათა-
რილებას და ვფიქრობთ, რომ „დიდმოურავიანი“ დაწერილი უნდა
იყოს უფრო 1664-1675 წლებს შუა, ვიდრე 1681 წლის შემდეგ. ხოლო
თუ პოემის პროლოგი და ეპილოგი ამის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკო-
ბენ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ტფილელის ნათქვამში:

„მეფესა ქართლის ცხორება ებძანა გალექსულობით“-ო

ნაგულისხმევი უნდა იყოს არჩილის პოემა არა დასრულებული,
არამედ მაშინ ჯერ კიდევ წერის პროცესში, ნაწილობრივად დაწერი-
ლი და არა საბოლოოდ რედაქციაქმნილი და ბოლოს, „არჩილიანში“
ალაგ-ალაგ აღსანიშნავია „დიდმოურავიანის“ პოეტური ფრაზეოლო-
გიის ფრაგმენტები.

ასეთია ჩვენი მოსაზრებანი „დიდმოურავიანის“ დათარიღების შესა-
ხებ; ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ვაყენებთ საკითხს ტფილელის პოემის
დათარიღების ხელახლად გადასინჯვისათვის.

5. პოემისათვის

იოსებ ტფილელი არჩილთან და ფეშანგთან ერთად ისტორიულ-
ნაციონალური მიმართულების წარმომადგენელია.

სამივე პოეტი თავის შემოქმედებაში იბრძვიან ფეოდალური ლიტე-
რატურის ზღაპრულ-ესთეტიკური ტრადიციების წინააღმდეგ. მათი დე-
ვიზია „ მ ა რ თ ა ლ ა დ , ს წ ო რ ე დ თ ქ მ ი ს ა “ .

ჩვენ ვიციით, რომ ამ სკოლის წარმომადგენელმა კარის მეოსანმა
ფეშანგმა თვით რუსთველიც კი ამხილა ფანტასტიკაში:

რას ვკლყუის საჭებარად ტათიელ და ავთანდილი?
სად იცნობდეს უცხოს უცხო, ან რა ნახეს მათგან ქნილი?
ყველა ტყუილი შეატმასნეს, ყოფილიყო გარდავლილი;
აქვს ვინმე უმეცარი, გაიმწარეს მათთუ ძილი!

კარის მეოსნის, უბრალო მეხოტბის ფეშანგის დეკლარაცია ცხა-
დია, გამომუშავებულია მაშინდელს სალიტერატურო წრეებში, კერძოდ
არჩილის და ტფილელის ჯგუფში. ფეშანგის სიტყვებში გამოთქმულია
იმ დროს ახალი ლიტერატურული პრინციპი, რომლის შექმნა ერთ
პიროვნებას არ ეკუთვნის და მით უმეტეს ფეშანგის (იხ. გიორგი
ლეონიძე, შაჰნავაზიანი).

იდენტურ აზრს გამოსთქვამს იოსებ ტფილელიც ვეფხის ტყაოსნის გმირებზე. იგი ასე მიჰმართავს ტარიელს, ავთანდილს და ფრიდონს:

კარგნი ყოფილხართ სამნივე, ჰხოცეთ დევნი და ქაჯები,
წაგიხდა მხნენო ძალგული და დალბა ცუდად მაჯები;
მიკვირს მწერალო,—ანდერძა მათაა სწერ,—რ ა თ ი ს ა ჯ ე ბ ი ?!

ამ დეკლარატიულ სიტყვებში გამომჟღავნებულია რეალისტური ტენდენცია. მან დაადასტურა თავის ნაშემოქმედარი—„დიდმოურავიანი“¹, რომელიც რეალისტური პრინციპით არის დაწერილი.

ტფილელი XVII ს-ნის ნაციონალური პოეტია (არჩილთან ერთად), რომელმაც გაარღვია ტრადიციული თემატიკა ერანულ სადევგმირო და რომანტიულ ეპოსის ეპიგონური რკალი და შექმნა ეროვნული შედევრი. ქართული რეალური ამბავის საფუძველზე, წინააღმდეგ „სპარსა შეტმანნილ, ნაჭოროსა“, ანუ ფანტასტიკური ამბებისა, რის გავლენა ასე ძლიერი იყო თავის დროს ქართულ ფეოდალურ ლიტერატურაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი პოემა დიდებული გმირის ცხოვრების აღწერილობას შეიცავს, მასში სრულიად არა ჩანს იმ დროის მწერლობისათვის ჩვეული ყალბი იდეალიზაცია, სადევგმირო შაბლონი, მომბებზრებელი, დამღლელი ჰიპერბოლა,— აღმოსავლურ, კერძოდ ერანულ პოეზიის სტილი, რომელიც მაგ. ჯერ კიდევ საკმაოდ და უხვად ეტყობა ფეშანგის.

„დიდმოურავიანი“ „არჩილიანთან“ ერთად მითაც გაირჩევა სხვა ლიტერატურული ძეგლებიდან, რომ მას პანეგირიკა, ყალბი პათოსი არ ახასიათებს; არამედ სისადავე, სიფხიზლე, გულწრფელობა, ფაქტების რეალობა,— ხოლო ადამიანურობა, ადამიანის სიყვარული მას საყვარელ პოეტურ თხზულებად ჰხდის ქართველი მკითხველისათვის.

* * *

„დიდმოურავიანის“ მიზანია, როგორც ზემოთ გთქვით—პოპულარიზაცია გიორგი სააკაძის გმირობისა, მისი ერთგულობისა მეფის ტახტისადმი, ახდა მისგან მოღალატური ბრალდებისა და ამავე დროს ფეოდალურ საზოგადოებაში ლეგიტიმისტური და ეროვნულ-პატრიოტული გრძნობების გაღვიძება:

ყველამ გასინჯეთ შეტყობით თქვენ ჩვენი სამართლობანი,
როგორ ვჰქენ თავის დადება, მეფის ტახტისა მკობანი!

ათქმევიანებს ავტორი გიორგი სააკაძეს.

ავტორის მიზანია გაფანტოს ის ცალმხრივი შეხედულობა, შულის და ქიშპობის ნიადაგზე აღმოცენებული, თითქოს სახელოვანი

გმირი იყო მოღალატე, ურჩი, „მეფეთ ტახტისა მაქცევი“, ავტორი წინასწარ გრძნობს ოპონენტების, მოპირდაპირეთა ექვევებს და მათი მისამართით ათქმევინებს თავისს გმირს, რომ მისი ნათქვამი სრული კეშმარბიტებაა, ყოველგვარ სიცრუეს და ხვანჯიანობას მოკლებული:

მე არა მპირდა ტყუილი, არც ცუდი სიტყვის ცილობა...
ტყუილს ვერ ვიტყვი ამისთვის, არს ბევრი კაცი სწრობილი...

გულწრფელი გმირი პირიქით მოკრძალებულია და თუ ლაპარაკობს თავის თავზე, ეს მხოლოდ მიტომ, რომ:

არც ის ვარგა არვინა თქვას კარგის კაცის გარჯილობა,
გოდოლშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს გახსნილობა!

იოსებ ტფილელს თავისი პოეტური და მოქალაქეობრივი მსჯავრი დიდ მოურავის შესახებ განკუთვნილი აქვს აგრეთვე შთამომავლობისადმი. და ამიტომ თავის გმირის ნაკლსაც არ ჰფარავს. იგი ასე ათქმევინებს მოურავს:

კარგნო კაცნო, საანდაზოდ ჩემი საქმე გარდაიღეთ,
ჩემგან ქნილი როცა სჯობდეს, ზოგნი დევით, ხან აიღეთ,
ავი შარად განუტევეთ, კარგნი თქვენკენ წამოიღეთ...

პოეტი თავის მიზანს „დიდმოურავიანში“ ღიდი გულწრფელობით და პოეტური დამაჯერებლობით ასრულებს. „დიდმოურავიანი“ ნამდვილი რეალისტური ქანრის ნაწარმოებია.

* * *

„დიდმოურავიანი“ ქართული იერემიადია, ღიდი მოწინავე ქართველის სულთქმა. ფხიზელი თვალთ და პოეტური გულთ იოსებ ტფილელმა განქვრიტა თავისი საუკუნის ვითარება, უბედურება და საშინელი დაცემა სამშობლოსი გარეშე მტრების შემოსევით და ფეოდალური ანარქიით გამოწვეული. მან იწამა ქართლის დამხსნელი სახელოვანი გმირი, რომელმაც „ქართლს მოავლო გალავანი“, მაგრამ რომელიც არ დაინდო ფეოდალურმა საზოგადოებამ. მხურვალე პატრიოტი-პოეტი გმირის დაღუპვასთან ერთად გრძნობს, თუ რა დიდებული მომავალი დაეღუპა საქართველოს:

რა მოიშალა, ვინ იცის, რა წყობა, რა გარიგება?

პოეტი ბიბლიურ იერემიასებრ ამხელს ფეოდალურ საზოგადოებას გიორგი სააკაძის დაკარგვისათვის და თავს ესხმის მათ, ვისაც ჰსურს

გმირის მეორედ სიკვდილი, მისი მოლაპატედ გამოცხადება. ტფი-
ლელი თავისი შარავანდელით აღდგენს გმირის უტყუარ სახეს თანამე-
დროეებისა და შთამომავლობისათვის.

უპირველსად ავტორს მოურავი გამოჰყავს დიდ პატრიოტად, დიდ
მოქირნახულედ „ქართლისათვის“ ანუ საქართველოსათვის, რომლის
ვაჟკაცობა, მხნეობა და თავდადება მიმართულია სამშობლოსადმი.

...ქართლისა მინდოდა რგება და მწვე სიხარული...

თავს ვეტყვადი ქართლისათვის მოკვდი, წინ გიც ა, წამება...

ყველამ იცით, რომე ქართლი ჩემის ხმლითა დახსნილია...

სულ ქართველთა კარგად იცით, ქვეყნისათვის რა მიქნია...

მე ქვეყნისათვის რამდენჯერ ვჭქენ თავის გაწირვანია...

რაები ვჭქენ ქვეყნისათვის, საკვდად თავის გარდადება...

რაც ქართლისათვის მე ვქენი...

გავამდიდრე სრულად ქართლი, უღონო ვქენ განაკეთი...

ქართლი ჩემის ხლმით დამაგრდა...

ქვა არსად არი ქართლშია, რომ ჩემი სისხლი არ სცხია...

ქართველნი დაეხსენ მოსპოლვას...

იგი „ქართლკახეთის მამრჩენია“, მისთვის უებარი მებრძოლი:
მოურავის დიდ პატრიოტიზმს ახსნიათებს მხურვალე სიტყვები.

თავი დავდეგ საწამებლად, ხორცი საკვდად, განა სული?

სამშობლოსთვის იგი არ იშურებს შვილს, დას, ძმას:

არ დაეხოვე ქართლისათვის ძმა, ძენი და გან ასული...

ქართლისათვის რა ძე დავსთმე, როგორ ტურფა, სასურველი...

იქ პაატა დამიკარგავს, აქ არა მყავს გამკითხველი ..

ტფილელი აღტაცებულია მოურავის სახელმწიფო და საგმირო საქ-
მეებით. მისი სიტყვით, სააკაძემ „ქართლს მოავლო გალავანი“. სააკა-
ძის დიდ ამავს მისივე გმირული და სახელმწიფოებრივი ღვაწლი ამტ-
კიცებს, რაც ავტორის სიტყვით მომავალში უფრო გამოჩნდება:

თვარ შეიტყობთ ამას უკან, მტერი კიდევ ახსნილია...

ვეჭვ, დავაკლდები ბოლოყამ, ვინ მე ჯარიდამ გამგვარა...

მეც დავაკლდები ქვეყანას ბოლოყამ, თვარ მიხვდებიან...

ქართლს შენახვა როგორ უნდა, გაგიჩნდებისთ დამასულა!

ოდეს მტერი წამოგატყდეს, მომიგონეთ ამა თქმისთვის...

გაგიჩნდებისთ ქვეყანასა გაწყობა და გარიგება,

თქვენცა იცით ჩემის გარჯის ანგარიში არ იგება,

რაცა დამრჩა უშენონი, ჩემგან ახლა არ იგება;

მძლავრს მტერზუნდა გაგიჩნდების, ვის გაქვს ხმლისა აბა ღება...

არ მომიგონებთ, რას იტყვით, როს მუზარადი ელევდეს,

რაზმი გასწორდეს დროშებით, ორგნითვე ჯარი ღელევდეს,

ცემა და საყვირთ ხმა იყოს, ცხენი კაცთ ფეხით ქელევდეს,

მაშინ რას აქნევთ გიორგის, თუ მისებრ მოგეშველოდეს!

პოეტის პირით მოუთრავი ჩივის ამავის და ნამსახურობის ამოდ ჩავლას, ქართულ ფეოდალურ საზოგადოების უმადურობას:

ჩემს პირნახულსა ქართლზედა მიკვირს, ვერაფერ ხედავსა!
რაც საქმე შევემელ ქვეყნისთვის, ვთქვი მიზმენ ზედიხედ ავსა,
რაგინდ რომ თავი ვაწამო, მაინც მეტყვიან ბედ ავსა!

და მწარედ გლოვობს უგმიროდ დარჩენილ ქართლის მომავალს:

ქართლის ბალი მოიკრიფა, აღარ ვეჭობ გავსებასა...
ჩემობითა მებრალეები, ვაიმე ქართლო, სუსტობისთვის...

მოუთრავის გრძნობა მამულისადმი პირდაპირ გახელვამდის მიდის, როცა იგი აცხადებს: „სისხლს დიველვრიდი, გინდ ანგელოზები მყოლოდეს გარმორტყმული“-ო!

ასეთი თავდადებული მხურვალე პატრიოტი ცხადია, ვერ ითმენს მამულისაგან დაშორებას და ამიტომ „სამყოფთაგან“ გავარდნილი, გადახვეწილი გმირი, არაერთხელ მოსთქვამს ცრემლიანი გოდებით თავისი კერის დაკარგვას:

... სევდა მწვავს სახლისა, მით ვიყავ ცრემლთა მშრომელი...

სამკვიდროსაგან უმკვიდროდ ვიქმენ დაკარგულ, ეულად...

ვზთქვი, დავკარგე სამკვიდრონი, აღარ მამხვდა თვისთა ნახვა...

სამკვიდროს გაცლა ძნელია, ვინც დადგეს შესაშურვანი...

ჩემად ნაცვლად ჩემს სამკვიდროს, ვინ დაიდგამს ბუდეებსა?!

და თუ ის მცირე ხნით მოშორდა სამშობლოს და გადინებეწა ოსმალეთში დახმარების საშოვნელად, ამ ამბავს ასე განმარტავს:

თქვენცა იცით, სამუდამოდ არ მინდოდა იქა ყოფა-ო!

ღრმა, ტრაგიკული ლირიზმით არის გადმოცემული სამშობლოდან გადახვეწილი გმირის სულისკვეთება, განშორების დიდი სევდით გამოწვეული:

თაო ჩემო, ვით გასრულო, სევდიანო, როგორ წყლულო,
საქართველოს რჯულისათვის ათას ფერად წამებულო!
მეფეთათვის რა ნასაჯო, ნამსახურო, რა ერთგულო,
აღარ შეგრჩა ნოსტეს ლხინი, ალაბ, სტამბოლ დაკარგულო?

ვაი, დაგადებ სახლსამყოფო, სად კარგო და სად ავებო?
შორგვარ დავრჩი მეზობელთა, ვისთანც ვიყავ, სა დავებო;
ავუანდათა სიმაგრენო, მე სად გძრევი სადავებო,
რამდენს მოვრჩი ძნელს ბადესა, ახლა კიდევ სად ავებო?

თაო ჩემო, სად მოჰკვდები, ანუ ვისსა სამარებას;
რას დალაზავ ქვეყანასა, იარები სამ არებას;
მოშორდები მოყვარეთა; შენ ხარ ვისსა სამარებას?
სამყოფთაგან გააბეზრდი, კარსა გავლი გასარებას!

დიდ პატრიოტობასთან ერთად პოემის გმირს ახასიათებს ნამდვილი გმირული, რაინდული ზნეობა: პოემის მიხედვით გიორგი სააკაძე უპირველესად გმირია—უბადლო, უშიში შემმართველი, ძლიერი:

ვინც მიცნობთ, ბრძანეთ, თუ ვიყავ ერთის კაცისა დარული...

მარტო მე რაც ვჭკენ იმ დღესა, თუ ის შეეძლოს გმირება?

ერთს აზნაურს ვის უქნია ჩემოდენი ხლმისა შენით?...
ერთს კაცსა არვის შეეძლო საქმენი ჩემოდნობანი...

რაცა შეეძლი, ერთს არ ძალუც, არ გამოვა არვისაგან...

შუბის წვერთა რკინა ექმნის, გული ჩემი არვისაგან...

ზოგჯერ უქნელი საქმე ვჭკენ, გავჭტები რაზმი წყობილი...

სად მოვთვალო ჩემი ბრძოლა ანუ ომთა ჭირნახული?

სისქეს რაზმს შუა ვბრუნევედი, არა თუ განაპირება!...

რაც საქმე შეეძელ ქვეყნისთვის, თქვით, თუ ვის გაუბედავსა?...

სად მიუხდი, სად ვებრძოდი, რის მთებს ვიქენ გარდასული...

გაზნონთ, ოდეს ჩემნი ხმანი, თუ ჯარს როგორ განარევედეს?...

მაგრამ უბადლო გმირი მხოლოდ თავის პირად მხნეობაზე და ფიზიკურ ძალაზე არ არის დამყარებული, გაბედულობასთან ერთად მას სწაწს ჭკუა და წინდახედულობა:

არც ნამეტნავად ის ვარგა, მირბოდეს დაუხედავად,

ლალობით წახედეს ბოლოყამ, მტერს ვეღარ ექმნას მედავად...

კაცი რომ იყოს სიმაღლით გოლიათ, დიდად გორებით,

მრავალ მებრძოლთა თავები მას ექმნას განაგორებით;

კიდევ მაშინც სჯობს საქმენი ჭკუით და მოსაგონებით,

თქმულა: მოცდა ხამს ჟამისა, არა თუ განაგორებით!

ვჭტოვი, ჭკუით საქმე მოგვარდეს, სარდლობა ამას ჭკვიანო?

იგი მთელ კოდექსს იძლევა ზნეობისას, თუ როგორი უნდა იყოს გმირი ცხოვრებაში:

როდეს გასჭირდეს საქმისა, კაცი ხამს გამაბედავად,

საქმეს მოახდენს კეთილად, თუ სულ არ არის ბედ ავად;

თუ კაცი იტყვის გულშია: „მტერს რომ შევება ომებად,

ვაი თუ იმან მაჯობოს, მე ვიყო ცუდად მშრომებად,

ის არის სპითა მრავლითა, მე ცოტა გვარ და ტომებად—

ვერ ვემოწმები, იცოდეთ, არ არის ომის მდომებად!

მას ვემოწმები, რომელიც იტყვის: „გავსწირო თავი და!

დღეს უომარი არ დავდგე, კარგი მოჰხდეს თუ ავი და;

ანუ მტერს ვსძლიო, შევმუსრო, ან ვიქმნე გასათავი და!

კარგს კაცს ვეძებდე საომრად, რომელმაც მთხოოს დავი და!

კაცობა გწადს—მზასა გქონდეს მიწყით შენი საომარი,

რა ხმა გესმას რაზმთწყობისა, მით არ იქმნა შესაზარი!

სიკვდილს ვერვინ ასცილდების, რომ არ ექმნას მოთქმა, ზარი,

ავს სიცოცხლეს სახელი სჯობს, გინდა ეპყრას რომ ხაზარი!

ზოგი კაცი დაღონდების, ვერ გაბედავს ვერას ვერა;
ვირემ მტერი არ წაახდენს, კაცთა რჩევას არას ჯერა,
რა რომ მტერი კარს მოგადგეს, ნულარა გაქვს გულის ძგერა,
მას კაცობა ხელთ შერჩების, ვის აქვს მტრისა მალ შეძგერა!

გმირულ თვისებებთან ერთად სააკაძეს ახასიათებს გულწრფელი მე-
გობრობა და ამხანაგობა; უპირველესად ის „ამხანაგთათვის მარგია“:

სად რომ საქმე გაგვიჭირდეს, ამხანაგთა ვიყავ მშველად...
ამხანაგს და მიღმა ბრძოლსა ბევრჯერ სადმე მე ვეკეთი...

მას უყვარს „ამხანაგთ კარგ მეგობრობა“, მიცემა, დაუშურობა,
„კარგ კაცთა წყობა აღერსი“. ამხანაგებთან თავდაბლია, — როგორც
ნამდვილი რაინდი, — გაკრძალული და სათნო:

ამხანაგთა ვსათნობდი, ვიყავ კრძალვით, მომარიდად
მიღმა წყენა არვის ვკადრი, ვთავმდაბლობდი მყუდროდ, მშვიდად...

მისი დამახასიათებელი რაინდული თვისებაა, ამხანაგობა ყოველ-
გვარი შურის გარეშე:

რომ ინდომო ამხანაგი, არა გქონდეს კარგ კაცთ შური!

თუ გინდოდეს თავი შენი, შენც ინდომე ამხანაგი,
ცეცხლი მისთვის მოდებული, აგრევე იყოს შენთვის დაგი,
ამოსწოდო მისთვის ხმალი, არ თუ ქარქაშს ადრე აგი,
თუ გაიჭრა სამყოფთაგან, თავი მისთვის გარდააგი!

რაც თვის თვის სწადდეს, ზოგვისთვის კვლავე მას აჯობინედეც,
ცრემლთანა ცრემლი დაღვაროს, მოხარულთანა ლხინედეც,
სწყუროდეს, მანცა იწყუროს, თუ დათერეს, ისიც ღვინედეც,
ჭირთანა ჭირი იტვირთოს, სევდასთან მოიწყინედეც.

კაცმან კაცს გული მიანდოს ერთ პირად დასანდობელად,
მას მისთვის ცრემლი სდიოდეს უწყვეტლად, გაუშრობელად,
მისთვის ხმალს ხელი ანებოს მტერზედა დასაშრობელად.
თავი გასწიროს საკვდავად, სათლურებ დასადნობელად!

გიორგი სააკაძე, როგორც რაინდი, მოტრფიალეთა ლხინისა, მას
უყვარს „ლხინთა ნახვა“:

ლხინს და გაცემას, აღერსსა, მიქებდეს სიიფფთა!...
ლხინი და შვება უღრუბლო, მქონდა მზის შუქი დარული...
სტუმართა სუფრა წინ ედგის, მის მის დროს აუღებელი...
მომღერალთ ლხინი, თამაშა იყვის სულდაუღებელი...
ლხინი, ხმა, სიტყვის გაგონა, მქონდა მუდამად ჰურობა...
დაეჯდი და ლხინსა ვემოყვისი, არ მქონდა სიმარცხენია...

ლხინში მას უყვარს სტუმართა დასაჩუქრება, „გაცემა“:

ვინ დამეთხოვის, წავიდის, არ დარჩის წაუღებელი!
უხვი მით მქვიან, ერთ ღღესა ვარ ქართლკახეთის გამცემი...

(ე. ი. გამსაჩუქრებელი. გ. ლ.).

და ბოლოს, დიდ მოურავს, — გმირს და რაინდს პოემაში სამართლიანობა და მოუსყიდველობა ახასიათებს:

ვის სამართალს ქვეშ დაუჯდო, მჭირს უთვალღებო ბჭობანი!

გმირობის და მამულიშვილობის ყველა იდეალით აღჭურვილი სააკაძე მაშინდელ ზნეობრივ დაცემის დროს („რამეთუ განმრავლდა სიბოროტე“) ავტორის მიერ დასახულია, როგორც სპეტაკი პიროვნების მაგალითი ზნეობაშეშლილ ფეოდალურ საზოგადოებისათვის, რომელსაც ასე სჭირდებოდა ამალღებული პიროვნება.

და ბოლოს სააკაძის პიროვნების პოპულარიზაციის ერთი მთავარი მიზეზი, იოსებ ტფილელის სიტყვით სააკაძის მიერ დაბალი ფენების მფარველობა ყოფილა:

დაბალს კაცს ბევრი შეემატი, არ ვუყავ მეტად მცრობანი!-ო.

XVII საუკ. ქართულ ფეოდალურ საზოგადოების საერთო დემორალიზაციის დროს, ფეოდალების სასტიკ მტარვლობის, „ყმის გაგლეჯის“ ეპოქაში, ავტორის სიტყვით, გიორგი სააკაძეს ახასიათებდა არა თუ ჰუმანიური მოპყრობა „დაბალ კაცისადმი“:

ყმის სამსახური სამართლით, არავის სჭირდა ძაღობა,
არამედ დაბალ ფენებიდან ღირსეულ ადამიანების წინ წამოწევაც.

ვისაც რამ კარგი შევატყვი, კაცობის ჰქონდის ხალისი,
ცხენ-იარაღით შვამკვი, ძველი ქნის მან ახალ ისი,
დღეს ერთი გამოვაჩინო, მოვკაზმი მერმე ხვალ ისი;
კაცობის სწავლას ელტვოდეს, ვით ოქრო დავახალისი!

მაშასადამე, „დიდმოურავიანი“ გვიდასტურებს, რომ სააკაძე ეყრდნობოდა ახალ პოლიტიკურ ძალას, რომელსაც „დაბალი“ სოციალური წრეები — ღარიბი აზნაურობა და ნაწილობრივ გლეხობა შეადგენდა.

პოემის მიხედვით, სააკაძის გმირ თანამებრძოლებს — აზნაურთა და უსახელო გლეხების გუნდი შეადგენდა:

როსიტა გედევიანის ძე — ერთგული თავდადებული,
დემეტრე საგინაშვილი — იყო ჩემთანა ხლებული,
მთარსი შიხაიდრიძე — ჭკუისა მქონე, ცნებული,
პაპუნა ვაშაყაშვილი — ჩემთვის მკვდარ, თავწამებული (231₁).

პოემის სხვა ადგილებში მოხსენებულ არიან: პაპუნა ჩივაძე (119₁), გოგორიშვილი დაუთბეგ (233₁), თამაზ ქარციძე

¹ 1620 წლის განჩინებაში გიორგი სააკაძე ჩივის თავისი ერთგული აზნაურების აკლებას მისი სპარსეთში ყოფნის დროს: „ქაიხოსრო (ჯავახიშვილმა) ხუთი ჩემი მსახური და აზნაურიშვილი დააბეზლა ბატონს თეიმურაზთანა: ერთი ცალქალამანიძე, მეორე ჩივაძე მახარებელი, მერე მესამე ხოსიტა, მეოთხე ადოლა და შვილითა და მეხუთე ქელივიძე მათია დააჭირვინა ცოლითა და შვილითა და დაატყვევებინა და რაც ებადა, წაერთმევინა“. (საქ. სიძ. II, 55).

(256₁), ლომი ჩრდილელი (196₁) მსახური ინაშვილი (248₁)¹ და სხვ. ეს ის ხალხია, რომელთა მოხსენიებას ოფიციალური ისტორია უკადრისობდა.

გიორგი სააკაძე იყო ამ ახალი სოციალური წრეების მისწრაფებების მედროშე და ორგანიზატორი. გ. სააკაძის ორგანიზატორული მუშაობა თავის სოციალურ წრეებში, თუმცა სხვაგვარ მოტივებით გადმოცემული აქვთ სხვებსაც, მაგ. ვახუშტის: „ესე (მოურავი გ. ლ.) ნიადაგ თვითეულთა კაცთა ფურჩენიდა და არა დასცხრებოდა“-ო.

სააკაძის მომხრე სოციალურ წრეების ვინაობის გასარკვევად საინტერესო ცნობას გვაწვდის პლ. იოსელიანი: „Словом фурчннал употребленном в грамотах многих жалованных царями князьям, определялось право умножения лиц при особе, укреплявшем их за собою дарованием их земель, угодьев и званья. Этот класс народа стоял наравне с бывшими дворянами помещичьими с тем только различием, что последних возводил в звание сам царь, а первым жаловалось право свободного состояния от князя вассала.

Они избирались большею частью из людей свободных, беглых из дальних мест, из плена искупленных, сирот, безприютных, незаконорожденных, выходцев из гор Кавказских, из иноверцев, принявших веру и из тех крестьян, которые не имея оседлости, изъявляли желание находится при дворе какого либо князя вассала“.

ასეთი უნდა ყოფილიყო სოციალური წრე გიორგი სააკაძისა, მის მიერ შემოკრეფილი დაბალი ხალხის ლონიერი ბანაკი, რომლის გამო მეფე და ქართლის ოლიგარხია ჩიოდა:

... მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორ ველად,

თავს არ გვიდებს საპატრონემოდ, წყალობისა არ მადღმხელად!

ტფილელის პოემის მიხედვით, ეს იყო მთავარი ბრალდება გიორგი სააკაძისადმი ფეოდალური არისტოკრატის მიერ წამოყენებული და არა ბრალი სამშობლოს დალატისა, რასაც ახვევენ თავზე გმირს შემდეგდროინდელი მეისტორიენი. და მთელი პოემა დაწერილია იმ მიზნით, რომ ავტორმა, —კარგაუ მცოდნემ სააკაძის ცხოვრების და

¹ და ანტონ 1-ლ ქათალიკოსს: „მისცემდის ქართველთა თავადთა და ახნაურთა და განსდრეკდის მეფისაგან და ერთგულებად თვისად მიიყუანებდის ვიეთთამე ქართულთა“... (იყო) — მეცადინ თვისდამი მიდრეკად გულნი ყოველთა ქართულთანი და განდრეკად მეფეთაგან და არა დაჰსცხრის ესე გურთაგან დრკუთა მეცადინობათა“-ო. (იხ. დ. ჩუბინაშვილის ქრესტომატია, გვ. 327).

მისი განზრახვებისა — სწორედ ამ ბრალდებიდან გაათავისუფლოს გმირი და არა თუ აპხადოს ბრალი, პირიქით, მკერმეტყველურად დაამტკიცოს ვასალის ერთგულობა სიუზერენისადმი; გიორგი სააკაძის თავდადება მეფეებისადმი, კერძოდ თეიმურაზ პირველისადმი.

ეს არის პოემის ცენტრალური მომენტი.

ამავე დროს ამ სტრიქონებში გამოხატულია მთავარი მოქმედება და მოღვაწეობა სააკაძისა, როგორც ძალამომავრებული ახალი პოლიტიკური დაჯგუფების ბელადის და ორგანიზატორის...

თვით გიორგი სააკაძე სოციალური წარმოშობით აზნაური იყო:

ერთ აზნაურს ვის უქმნია ჩემოდენი ხმლისა შენით!

ვეჭვ ზოგ თავადსაც მოსწადდეს ჩემებრივ აზნაურობა!

ქართულ ფეოდალურ იერარქიაში ყველაზე მდაბალ საფეხურზე მდგომი, როგორც ათქმევინებს ტფილელი ლუარსაბ მეფისადმი:

...მოყვრობა თქვენგან დიდთ კაცთა წესია,

ყმა არვინ არის სხვა ჩემგან უმრწემესია.

და ბუნებრივია, რომ განდიდებულ აზნაურთან — გიორგი სააკაძესთან, როგორც ძლიერ მფარველთან —

...აზნაურშილნი მოვლენ თამამად, ხმიანად.

„დიდმოურავიანის“ მიხედვით, სააკაძის პიროვნების ტრაგედია გამოწვეული იყო მისი სრულიად წარმოშობის მიზეზით. ეს მთავარი მუხლია სააკაძის პრობლემაში. სააკაძე ამაღლდა თავისი პირადი მხნობით, თუმცა მისი ოჯახიც ცოტა ადრევე ყოფილა დაწინაურებული იმევე მიზეზით.

დიდგვაროვან დიდებულთა წრემ იუკადრისა გმირობითა და სახელმწიფო ნიჭით გალაღებულ აზნაურის წინ წამოწევა და მეფეს დაჟინებით მოსთხოვა მისი ფიზიკური მოსპობაც კი:

დაუჟინეს, თუ რას გარგებს, აბა გყვანდეს მარტო ისი,

გვერცა არვინ მოგიდგებით შემოგძარცოთ ძმა და თვისი,

ერთი კაცი ქვეყნისათვის წახდეს კარგი, თუნდა მქისი!¹

¹ „ტფილელთან ერთად ანტონ I ქაფალი კოხიცი ჰმოწმობს, რომ გ. სააკაძე იყო „აზნაურთაგანი“. (იხ. ჩუბ. ქრესტ.) იოანე ბატონიშვილის (1770-1830) ცნობით, — „არა ეგრეთ წარჩინებულთაგანი“.

რასაკვირველია, არ არის მართალი მარი ბროსე, როდესაც ამბობს რომ აზნაურობა სააკაძეს „რამდენიმე წლის წინად მიეღო“. (საქ. ისტ. II, გვ. 20) და მით უმეტეს შეუსაბამოა ცნობა სომხის მეისტორიეს არაქელისა: „კაცი ესე მოურავი არ იყო თვით შვილი აზნაურისა და თავადისა, არცა გამოჩენილის გვარისაგან, არამედ იყო დაბადი გლეხის გვარისაგან“ („ივერია“, 1885 № 7, გვ. 25).

ფაქტიურად, ჩვენ აქ გვაქვს საქმე დიდ სოციალურ კონფლიქტთან. ჯერ კიდევ მეთექვსმეტე საუკუნეში აღორძინებულ და ახლა უკვე გამაგრებულ აზნაურთა და „დაბალი“ ხალხის დიდ პოლიტიკურ გავლენის შეჯახებასთან ფეოდალური ჰეგემონიის მხრივ.

გიორგი სააკაძე ამ ახალ პოლიტიკურ ძალის მედროშეა, მისი საზოგადოებრივ-მორალურ იდეების მატარებელი. სწორედ ამ მხრივ არის დიდად საყურადღებო სოციალური ტიპი გიორგი სააკაძის; რომელიც დაუნდობლად გასწირა ამ ახალი ძალის პოლიტიკურმა უორგანიზაციობამ.

გვაძლევს რა ამგვარად ძვირფასს ისტორიულ მასალას სააკაძის ენერგიული ბრძოლის შესახებ ქართულ ფეოდალურ არისტოკრატიასთან, პოემის ავტორი იმავე დროს ამჟღავნებს საკუთარ იდეოლოგიასაც, ცხადია, სრულიად თანხმოდანს აზნაურულ მისწრაფებებთან. მძლავრი ნაკადი დემოკრატიულ-აზნაურული იდეოლოგიისა ენერგიულად გასდევს პოემას თავიდან ბოლომდის იმდენად, რამდენადაც დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე აზნაურთა და „დაბალი“ ხალხის ბელადია და ორგანიზატორი. პოემაში შემთხვევითი არაა იმ დროისათვის მეტად გაბედული ნათქვამი.

ზოგს ბაგრატიონთ ასრე სჭირს, არ ახსონთ სამსახურია,
რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია!

ეს მწარე სიტყვები დიდხნის დაგუბებული იყო აზნაურთა ფენებში. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი უფრო პესიმისტურად არის განწყობილი თავისი კლასის გამარჯვებისადმი და მისი იდეოლოგია სრულიადაც არ არის ბრძოლად მომწოდებელი.

დიდმოურავიანი, უპირველესად XVII ს. პოლიტიკურად წინ წამოწეულ აზნაურობისა და „დაბალი“ ხალხის თვითშეგნებისა და თვითდამტკიცების საუკეთესო მაჩვენებელია.

* *

გმირი და პატრიოტი, დანაწილებულ და დაშლილ საქართველოს სხეულის გამთელების და აყვავების მოსურნე, ცხადია, ვერ იქნებოდა მოღალატე. ამიტომ ავტორი აბათილებს დიდი მოურავის ფეოდალურ ოპოზიციონერთა შეხედულებას, მათ მიერ უსამართლოდ გავრცელებულ ბრალდებას გიორგი სააკაძის მოღალატეობის, „მეფის და ქვეყნის ორგულობის“ და „დიდების მოყვარეობის“ შესახებ.

ერთი მთავარი მიზეზთაგანი XVII-ს. საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიური უბედურობისა იყო ფეოდალური სეპარატიზმი, დიდებულითა დაუმორჩილებლობა ცენტრალურ ხელისუფლებისადმი და მათი მუდმივი შფოთი. სააკაძესაც ამ ფეოდალურ განდგომილებას სწა-

მებდნენ: „ამ ჟამებთა შინა განმკვიდრებულ იყვნენ მთავარნი და და-
ეპყრათ ხეენი და ხეობანი თვისად და უმეტეს ყოველთა სააკაძე
გიორგი, მოურავი ტფილისისა, ქრცხინვალისა და დვალეთისა“. (ცა-
ხ უ შ ტ ი, 53) ჩვენი ავტორი კი პირდაპირ დიამეტრალური აზრისაა,
პოემაში გიორგი სააკაძე აბსოლუტური მონარქიის იდეისთვის თავ-
განწირულია:

მე მეფეთა თრგულობა არა მთქმია არვისგანა!...
მე მეფეო, შენთვის დავდე თავგანწირვით ტკბილი სული...
თქვენთვის ვსძრევდი მე მეფეო, თავსა, გულსა, ტანსა!...
თავს ვეტყვადი საუღამოდ ვის გუერტ ახლავ მას აამე!
მეფეთ წინა სამსახური მე მინდოდა ყოველთვის დიდად!
...არ ჰყო მეფის მოსამდური...

პოემით გიორგი სააკაძის ერთგულება მეფისადმი იქამდის მიდის,
რომ მოურავი სიკვდილის დროსაც კი ანდერძად სტოვებს მეფისადმი
ერთგულ სამსახურს:

რადგან მე დავრჩი შორგვარად, თქვენ ხემწიფესა ამენით! -ო

ბოლოს მას, როგორც ერთგულ კარისკაცს თავისი დალუპვა არად
მიიჩნია, თუ კი მეფე კარგად იქნება:

თუ მე გარდავხდე პატრონო, თქვენცა ნუ დაესრულებით!-ო.

ავტორი მატარებელია ვასალური ერთგულობის იდეისა და მის
გმირს ღრმად სწამს, რომ მემამბოხე ყმა, ვასალი სიუზერენზე თავის
დღეში ვერ გაიმარჯვებს:

ბრძანება არის, ბატონზე ყმასა არ გამარჯვებია,
ბატონი რომე ტყუოდეს, ისრეე ყმას დამარცხებია!
პატრონზედ ხმალი არ გაჰკვეთს, ამით ვარ უიმედია!
პატრონის ხამს გამარჯვება, პირველვე ვჰთქვი სიტყვა ძველად...
პატრონის შებმა არა ხამს, ყმას ხმალი გაუცვილდების;
რაგინდ ყმას ბევრი ჯარი ჰყვეს, ცრემლი იმასვე სდინდების!...
ყმა არ უნდა პატრონისა, ბრძოლისა და შებმის მდომი!
თავს მოლაღავს, ან მოკვდება, ცუდად არის მკლავის მშრომი....
რასაც კაცი პატრონზედ იქს, სადაც წავა, წინ დახვდება!

და ასე გვიბატავს პატრონყმის იდეალურ ურთიერთობას:

პატრონყმობა განა ჩვენგან, იცით, ხეცით დასახულა!
როგორც ყმისა სამსახური, ყმა პატრონთგან შენახულა,
უბრალოს ყმის წახდენანი პატრონზედაც მწვე ძრახულა!

ამ შემთხვევაში ავტორი ვასალური ერთგულობის იდეოლოგი,—
ამ იდეის განმტკიცების სასარგებლოდ თვით პატრონისაგან, სიუ-
ზერენისაგანაც თხოულობს აგრეთვე სამართლიანობას „უბრალო ყმის“
მიმართ.

ტფილელის აზრით, სააკაძე არა თუ ერთგული მომხრე იყო ცენტრალურ ხელისუფლებისა, მეფისა, არამედ თავდადებული მებრძოლი და პრინციპიალური მომხრე მეფის უფლებისა, კერძოდ თეიმურაზ პირველისა:

რომ მასშია, ასრე თქმულა პატრონისა კვლავ სიამე,
რაც უბრძანოს—ადასრულოს, არ იკენოს, არც თქვას: „გამეჭ.
მოახსენოს: „ხემწიფეო, შენთვის დღენი გავიწამე,
რაც მიბრძანა სამსახური, წავაკვდე და წავეწამე!“

გემართებს, რომე მეფეთათვის სიმზნითა ვჭქნათ კვერთხის რგვანი;
სად გვიბრძანოს, მივესივნეთ, სიგრძის გზა ვლოთ, ანუ განი.
თავს საზღვარი ეს დაუდვა, ვერვინ იყოს ჩემი მგვანი,
არ ავმალდდეთ თავდაბალნი, სიტყვა არ ვთქვათ შუგუგანი!

რაც გვიბრძანოს, თავს შევიდვათ, ადრე გემართებს დაჯერება
მას ვმონებდეთ, არ გარდვიგდოთ პირიდამე მისი ქება,
წაუწყემედლად ყოვლის გზითა გავათათ პატრონთ ნება...

იგი მეფეს დიდი მოწიწებითა და სასოებით შეჰყურებს, მხნეს და გმირს მეფე თეიმურაზს ის ყველაზე მაღლა აყენებს, მასთან შედარებით საკუთარ ვაჟკაცობის უღირსობასაც კი გამოსთქვამს:

ბატონს რა ვკადრო, თვარ მტერთა ადრე მოუშლი ბაქებსა...
ბატონისას კი არ ვჭღირსვარ, სხვა მტერთ ვაჩვენო ძალია...
სხვას კაცს კი არ შევიდარებ, თქვენი არა ვარ ნარცხია!...
ტყუილს არ ვიტყვი, თქვენებრივ ვერ ვისი ვნახე ბრძოლება!...

და ბოლოს, თუმცა ჩვენი ავტორი იზიარებს საზოგადოების მიერ წაყენებულ მოავარ ბრალდებას სააკაძისადმი, სახელდობრ, მის გაქცევას ერანში, შაჰაბაზთან და ათქმევინებს სინანულით:

ესე მეც ვიცი, იქ წასვლა ვერა ვჭქენ კაის მცნებითა,
დგომა და წასვლა, — ორივე შემქნია ბოლოს ვსებითა!-ო.

და თუმცა ის წამოვიდა ქართლზე შაჰაბაზისს ლაშქრით, მაგრამ არა როგორც მოღალატე თავის სამშობლოსი:

წამობდანა და წამოვწყევ, ჯარნი შეექნეს ხშირნი,
არ დაშიჯერებთ, მოსელისთვის გული მაქვს ასატირენი!...

ამნაირად ავტორს ჰსურს ახადოს სააკაძეს „მოღალატეობის“ ბრალი, თვით ამ მომენტშიც გვიჩვენებს მის დიდებულ სიყვარულს სამშობლოსადმი. ერთი სიტყვით ავტორი ათავისუფლებს გიორგი სააკაძეს, როგორც მეფის დაუმორჩილებლობის ისე სამშობლოს ლალატის მძიმე ბრალდებისაგან.

იგი პირიქით, მტკიცედ დარწმუნებულია თავისის სიმართლეში. დიდი მოურავი გულნატკენია მეფეზე, რომ მან თავის ერთგულ ქვეშევრდომს არ დაუფასა თავდადება, ნამსახურობა, — გმირული სამხე-

დრო და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა¹. მთელი პოემა აღსავსეა მწარე საყვედურით თეიმურაზ მეფისადმი:

ბატონს ჰყვანდეს ერთგული ყმა, სიამოვნით თავს უდებდეს,
მტერს ებრძოდეს, დაესებულსა ცეცხლსა კიდევ აუნთებდეს,
რაც უჯობდეს, იმას ბჭობდეს, მებრძოლს მიღმა გაუგდებდეს,
საჭურჭლესა წარმოცლილსა სალაროსა დაუდებდეს!

რაცა სწადდეს, ის აამოს, დაერიდოს საწყინარსა,
ძმას და შვილსა თვით ხედვიდეს, მისთვის სთმობდეს ორსავ მკვდარსა,
მებრძოლს მიღმა მიეგებოს, იგ ჰხმარობდეს ხმალს და ფარსა,
დაფანტულსა წინ უძლოდეს უგროებდეს კარგსა ჯარსა.

პატრონის წყენა წყენად სჩნდეს, ლხინისთვის გაიხარევდეს;
სახელსა გამოაჩენდეს, უკადრის საქმეს ჰფარევდეს,
საკვდავად თავი გარდადვას, როდეს რაზმშიგან გარეშედეს,
რაგინდ სხვა რამ თქვან, მაშინცა მისსა ქებასა წარევდეს!

ცოტა მიცემა დიდად სჩნდეს, მწვედ იყოს მადრიელადო,
თუ საწყენი რამ შეატყოს, თვალნი ქნას ცრემლით სველადო,
გასჭირდეს—ადრე ინალვლოს, მსწრაფლ იქმნას მისაშველადო,—
ასრე მასმია პატრონის მე სამსახური ძველადო!

არ დაიშურო რაც გქონდეს, შენ იყო მის მიმრთმეველი,
ცოტაც გიბოძოს ხარობდი, მით იყავ გამომრთმეველი,
უსამართლოდ და ურიგოდ არვისი არ წამრთმეველი,
საწყენის წყენის რიდება, არრა ჰქმნა უმართეველი!

ეს ყველა მჭირდა, ისმინეთ მეფეთა ერთგულობანი,
დიდად შევმატი, ვარგებდი, ვისიც რომ მქონდეს ყმობანი;
ადრე მიემართო ბძანებას, სადაც მიყვიან ხმობანი!

აწ მეფე ცუდად გამიწყრა? ან მე აღარ მაქვს ცნობანი!

არ მშურდა სასიკვდილოდ მე გარდამედვა თქვენთვის თავი,
აწ რად იქმენ ხელმწიფეო დღეთა ჩემთა გამათავი;
რა გერგების, ეს არ ვიცი, მომიშალო რომ სათავი?

¹ გიორგი სააკაძის თანამედროვე როსტომ მეფე ერთგან (ს. ს. № 13956) აღნიშნავს, რომ „გიორგი მოურავი საქართველოზედ დიდად ნამსახური იყო“-ო. სააკაძის მეორე თანამედროვე, მისი მტერი ქაიხოსრო ჯავახიშვილიც კი იძულებულია აღიაროს მოურავის დიდი სამსახური საქართველოსთვის“. „(თუ) ან ბატონის მოურავის თავს დასხმა და სიკვდილი გამოემერჩიოსო და ან მისად სასიკვდილოდ წამოგუსულიყავო, თავადამც ღვთის შემცოდე ვიქნებო და მერმე სრულად ქართველთაცო“. ეს სიტყვები ნათქვამია თვით მოურავის სიცოცხლეში, 1620 წელს (საქ. სიძველენი II, 59).

² თვით მოურავი გიორგი სააკაძეც ერთ საბუთში ჩივის, რომ მას მეფესთან „ბებულობა დაუწყეს“. ერთერთ დამბეზღებლის მოქმედებამ „ბატონი გამიწყრომა და ამ ალაგიდამა ცოლითა და შვილით დამკარგა, სასაფლაო და მონასტერი დამაკარგინა და რჯულიდამ შემცვალა, სახლი, კარი და საქონელი, რაც მამა პაპათაგან და ან ჩვენი მოგებული იყო, ყველა წამიხდა და დამიფორაქეს და ამაონრეს“-ო. (იხ. განჩინება მოურავის და ქაიხოსრო ჯავახიშვილის სხვადასხვა მრავალგვარ სარჩელის შესახებ. საქართველოს სიძველენი, II, 53).

დიდი მოურავის დაღუპვა პოეტის აზრით „ავი ენით“ მოხდა:

... ავი ენა ამათ გაპყრის, ჭეფენისათვის ეს არ [ს] ავი!-ო

დასძენს ავტორი. თვით სააკაძეს მეფესთან საუბარში ათქმევინებს:

...„ავად ქნეს სხვათ ჩემი გარდაკიდება-ო!

არაჩვეულებრივი ინტრიგები, „მაბეზლარობა“, „ავი ენა“, ქვეგამხედველობა, რითაც ასე განთქმული იყო XVII ს. საქართველოს სამეფო კარი, პოეტს მიაჩნია აგრეთვე სააკაძის მიზეზად:

ზოგთ ბაგრატიონთ ასრე სჭირს, არ ახსონთ სამსახურია,
რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლ-ს არ გიგლონ ყურია,
მებაზლარს სიტყვას უსმენენ? ვის ვისთვის რომ აქვს შურია-ო!

— მწარედ სჩივის პოემაში დიდი მოურავი.

„მაბეზლარების“, „ბოროტთა“, „ცუდი ენა“, „ჭორის სიტყვა“ არა ერთხელ ისმის დიდმოურავიანში, როგორც მიზეზი სააკაძის დაღუპვისა:

ვევრც გისხდენ მამბეზლარები, ჩემთვის ეს როგორ კარგია?

ამხანაგთ მისთვის მამბეზლეს, იტყოდეს — კაცი ვარგია!

ვის მამბეზლებს ენა-ყბედი, მოაგონდა იმას ის რით?

რას არგებდა მამბეზლართა ჩემი მოკვლა, აღსასრული?

ეგებ მამბეზლარს კაცს შევებდე, ხმალმა ქნას სამართალი!

ლაპარაკი, ცუდი ენა, ჭორის სიტყვა ამისივე!

ამ საქმეთა გამბედავი, როგორ მოგპკვდე ცუდის ენით.

ავსა კაცსა ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!

არ დაცხრო ცთომის გველმან, კიდევ ენა ასავსავით!

ბოროტი და ავი ენა წყალს მღერევეს წმინდას, მას არევენ!

გაეზარდათ მამბეზლართა, ვინც მყვეს გარდაკიდებულნი!

მამბეზლარნი უწინ მე მყვეს დატუქსული, დაცემული.

და ბოლოს სააკაძეს ხონთქრის კარი მოსწონს მისთვის, რომ „მის (ხონთქრის) წინ „არ ძალუძს მთქმელსა ამხანაგთ დაბეზლებისა“.

საკაძე ყოველთვის კარგად გრძნობდა თავის მტერს, მან იცოდა, რომ „ბეზლობას ვერ ასცილდების“. მაგრამ მამბეზლართა მტრობას იგი სთმობს ქვეყნის ინტერესებისათვის:

მეც შემეძლო ამხანაგთა მამბეზლართა მტეობანი,

მაგრამ დავსთმი, ყველას უყვი მიცემა და ფერობანი,

ამისთვის ვპქენ, მე მინდოდა აოხრებულთ შენობანი-ო!

ასრულდა მისი წინასწარგრძნობა, რასაც იგი ლუარსაბ მეფეს უზიარებდა მეფის მიერ მისი დის დედოფლად თხოვნის დროს:

ოდეს განაზვენ დიდნი კაცინი შეგიკვეთენ დაგდებას,

ჩემსა ცუდად დაჭერასა და სუბუქად აგდებასა-ო.

ამნაირად ავტორის აზრით, გიორგი სააკაძე დალუპეს „მ ა ბ ე ზ -
ლ ა რ მ ა“, „მ ო ქ ი შ პ ე“, „დ ი დ მ ა კ ა ც ე ბ მ ა“, დიდმა ფეოდა-
ლებმა, რომელთაც ვერ მოეთმინათ დაბალი ფენებიდან წამოწეულ
ადამიანის შესანიშნავი კარიერა; ფეოდალურმა არისტოკრატია მწო-
დებრივი უთანასწორობის მიზეზით გასწირა თავისი დროის შესანიშ-
ნავი ადამიანი.

მიზეზად სააკაძის ტრაგედიისა იოსებ ტფილელს მიაჩნია აგრეთვე
მეფე ლუარსაბის მიერ მოურავის დის შერთვა, სოციალური უთანა-
სწორობა ამ ნათესაობისა. — იგივე კონფლიქტი ფეოდალურ არისტოკ-
რატიასთან. პოემაში ავტორი არაერთხელ აჩივლებს მოურავს:

როდეს ლუარსაბ დამმოყვრდა, ისიმც დღე არის შავია!
ასრე მომიხდა ქორწილი, მეფის რთვა ჩემის დისანი!
ბედმა მიყო უკულმართმა, მერმე ჩემა დამმა სულა!
მან წამახდინა თავიდავან, აწ მომაგონდა ისევ და!
ბედსა ვემდურვი და მერმე, ვაი, ჩემის დისა შობასა!
ბედსა ვეტყოდი სოფელმან ნეტარ შენ მოგცა და რადა?
მეფემან და სიძემ მკარგა, მდურვა მქონდეს სად ამ დისა?

ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ „დიდმოურავიანის“ მიზანია გიორგი
საკაძის რეაბილიტაცია და გეროიზაცია. ავტორის სიტყვით თვით
მეფე თეიმურაზიც საბოლოოდ ამართლებს მოურავს, როცა ეუბნევა:

... რაც გითქვამს სრულ მართალია ყოველი
არც არას სისხლსა გადევებ... და სხვ. (274 ტაბი)

პოეტი აღტაცებულია დიდი მოურავის პიროვნებით, მისი გმირუ-
ლი და რაინდული თვისებებით, ძალით, შემმართველობით, კეთილ-
შობილობით, ტახტისადმი ერთგულობით, სახელმწიფოებრივი მოღვა-
წეობით, პატრიოტიზმით და ეროვნული შეგნებით.

პოეტი ემსახურება გ. სააკაძის საზოგადოებრივ-მორალურ შეხე-
დულობათა იდეალიზაციას, ჰმოსავს დიდების შარავანდედით, გამო-
ჰყავს საქართველოს დამხსნელად, ეროვნულ გმირად, პოემის იდეური
კონცეფცია პატრიოტიკისა და ვასალური ერთგულობის იდეას შეი-
ცავს. ეს კონცეფცია მონოლიტურია.

ცნობილია, რომ იოსებ ტფილელის დროს ცენტრალურ ხელისუფ-
ლების კრიზისმა, თავის აპოგეის მიაღწია. ვასალების მუდმივი განდ-
გომა, ამბოხებანი, დალატი, კონდოტიერობა, ხოლო მეორეს მხრივ—
განუწყვეტელი ლაშქრობანი შეამბოხე ფეოდალებთან საბრძოლველად,
სისხლიდან სკლიდენ ქართველ ხალხს. ეს იყო დრო დიდი ფეოდა-
ლური ანარქიისა, როცა „მოიტაცეს მთავართა თვის თვისნი მხარენი
ქვეყანა—ციხე სიმაგრენი სამეფონი და დაბნები“. ქართული ოლი-
გარხიის თითქმის არც ერთი წარმომადგენელი აღარ ემორჩილება
მეფეს. ცენტრი განწირულებით იბრძვის ელემენტარული არსებობი-
სათვის. მართო ის უაქტი რად ღირს, რომ თვით ჩვენი პოეტის
ლიტერატურული მეცენატი, არჩილი ექვსჯერ ტახტზე ასული ექვს-

ჯერვე ჩამოგდებულ იქნა ინტრიგების წყალობით და იგი იძულებული შეიქნა სამუდამოდ რუსეთში გადახვეწილიყო ემიგრანტად. ასეთივე მძიმე მდგომარეობაში იმყოფება არჩილის ძმა გიორგი XI, რომელმაც თავისი მეფობა რუდმიზე ბრძოლას შეაღია ურჩ ფეოდალებთან და მათგან იძულებულმა სიცოცხლე დაასრულა შორეულ ყანდაპარში.

ასეთ პოლიტიკურ პირობებში სასახლის ერთგული კარისკაცი, ლეგიტიმისტი იოსებ ტფილელი, პრაქტიკული საქმიანობით და პოეტური სიტყვით ემსახურება არჩილის და გიორგი XI-ის დინასტიურ უფლებათა განმტკიცებას. და სასახლის დაკვეთით დაწერილი ტფილელის „დიდმოურავიანი“ უპირველესად მხატვრული აგიტაციაა, პატრიოტული პროპაგანდა ტახტისა და პატრონყმობისა. სწორედ ეს არის მთავარი სტიმული „დიდმოურავიანისა“. და სწორედ ამ მიზეზით აიხსნება ის კომპრომისიც, რომ ბერი-პოეტი ჰვებდავს საერო პოემის დაწერას იმ ეპოქაში, როდესაც თვით საერო პოეტები თავისი საერო ლექსებისა და პოემების წერის გამო წინასწარ ბოდიშს იხდიდნენ სინანულის ცრემლის ღვრით ეკლესიის წინაშე და უთქმელად აღიარებდნენ სასულიერო პოეზიის პრიორიტეტს (გაიხსენეთ თეიმურაზ პირველი, არჩილი, სულხან საბა და სხვ.).

რასაკვირველია, ეკლესიური მორალის თვალსაზრისით იოსებმა „დანაშაულობა“ დაიმსახურა ეკლესიის წინაშე „დიდმოურავიანის“ დაწერით (და ცხადია ამ მიზეზით არის მაგ. გამოწვეული ანტონ I ქათალიკოსის სასტიკი რეზუმე იოსების მწერლობის შეფასების დროს: „დაშვრა ამართათვის“-ო). მაგრამ როგორც დავინახეთ, იოსებ ტფილელს თავისი ლიტერატურული „ცოდვა“ თანამედროვე საზოგადოებაში იმ დამსახურებით უნდა გამოესყიდნა, რომ მისი პოემა პატრიოტული ემოციების გამომწვევი და გამღვიძებელი იყო, მღალადებელი მეფის უფლების განმტკიცებისა და პატრონყმობის იდეალებისა, რაც დიდმოურავიანის დაწერის უმთავრეს სტიმულს შეადგენდა.

მაგრამ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ საერო პოემა „დიდმოურავიანი“ დასწერა პოეტმა მღვდელმთავარმა იმ ეპოქაში, როცა ეკლესიის ორგანიზაცია, მისი ავტორიტეტი ქვეითდება, როცა ჩვენში სასულიერო მწერლობა, სასულიერო მხატვრობა ქვეითდება, ხოლო ცხოვრებაში სასულიერო მიმართულებასზე იმარჯვებს განახლებული ადამიანის საერო იდეოლოგია.

ცნობილია, რომ საერო კულტურის აღორძინებას, ცხოვრების სათავეში მის მოქცევას და სასულიერო მწერლობის კრიზისს ერთხმად აღნიშნავენ XVII ს-ის პოეტები:

ჯერ კიდევ თეიმურაზ I ამბობდა:

უკლებლად სწერეს მამათა იგი წმინდანი მცნებანი,
არვინ იკითხავს წიგნებსა, შესწყინდეს ცუდად დებანი,
მას არვინ ისმენს, ვარჩიე სოფლისა მიდ მოდებანი!

არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთა;
არ მიკვირს, რომ დაივიწყეს შემოქმედი მისგან ქმნულთა,
განკითხვა და საუკუნო არც სიკვდილი უძეს გულთა,
უნახავთა არა მიკვირს, ბრძენთა მიკვირს მონახულთა!

თუ საღმრთო რამე მესიბრძნა, შიგ არვინ ჩაიხედევდა,
რა ეს ლაყაბი შეეკრიბე, ყველა ნახვასა ბედევდა,
არა ესე სჯობს, — არ ესე! — სიცილით ყველა ყბედევდა!...

თეიმურაზის სიტყვებში მშვენიერად არის გადმოცემული XVII საუკუნის ქართული საზოგადოების ინდიფერენტიზმი სასულიერო მწერლობის მიმართ და იმავე საზოგადოების ენთუზიასტურა ლტოლვა ეკლესიის: მონობიდან განთავისუფლებულ საერო პოეზიისადმი.

მეორე დიდი წარმომადგენელი XVII ს. ქართულ პოეზიისა არჩილი აცხადებს, რომ:

საღვთო წიგნი ბევრი წაზდა უყდოთა და უბუღობით,
საშაიროს ინახევდენ სტავრის ბუღით, ან ნახლობით!-ო.

და შენიშნავს ახალ მიმდინარეობას მწერლობაში, ანუ მისივე სიტყვით „ახალ წესს“, ანუ მოღას, როდესაც ამბობს:

უმჯობესი დაივიწყეს, წესის რასმე აწ ახლობით-ო.

მაშასადამე, „დიდმოურავიანის“ დაწერა მღვდელმთავრის მიერ იმავე დროს. დიდმნიშვნელოვანი ფაქტია ეკლესიური მწერლობის დაქვეითებისა და საერო მწერლობის აღორძინებისა, რასაც ადგილი ჰქონდა ისტორიულად XVII საუკუნეში...

*
* *

პოემაში მეტად შესამჩნევია კლერიკალური — ეკლესიური მორალის ბრძანებლობა. აეტორის — მღვდელმთავარის სიტყვით, გიორგი სააკაძეს — წირვა ლოცვა მომსმენელს, მუდამ „ლოცვითა ცრემლი რცხენია“. ლოცვის დროს მას უყვარს „ცრემლის დათხევა საყელო ჩამოღინამდის“.

თუ სულსა რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია!..

სულსა ჰხამს რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია!..

გვიცხადებს პოემის გმირი და ლაღადებს:

მას ვმონებ, ვაქებ, ვადიდებ, ვინ რომე მიწა მასულა...
ძალს იგი მაძლევს, ვინ არის ყოველთა უხვად გამცემი...
მარხვა მწადდა ვედრებითა...
არ მინდოდა წასახდენად, ზორცსა გარდა კიდევ სული...
და სხვა.

ჩვენ წინ დგას ჭეშმარიტი მორწმუნე ქრისტიანი, რელიგიურ ფანატიზმამდე მიწეწეწილი ადამიანი.

თვით სამხედრო დამარცხებასაც იგი კლერიკალ ჟამთააღმწერელი-ვით „ცოდვას“ მიაწერს:

ძლევა მათ მიხვდა, უფალმან ჩვენზე ივიწყა ბუნება,
აღარ მოგვშორდა ის ცოდვა, რომ თან გვდევს გველის ცთუნება...

შურითა მოხდა, ცთომისთვის, სამოთხეს შევა გველია...

იმე შურმან გამოხადა სამოთხიდან მამაჩვენი,
სარჯლად მოგვცა ეს სოფელი, სარკის მსგავსად მამაჩვენი...

ავტორის პირით მოურავი გიორგი სააკაძე უხვად ასახელებს ბიბლიურსა და ეკლესიური ისტორიის სახელებს: მოსეს, იაზაბელს, იაკობს, რაქაელს, ნაბოთეს, ეროდიას ჰეროდეს, ნათლის მცემელს, ევდუქსიას. ცხადია ასეთი გატაცება ეკლესიური სახელებით, ეკლესიური იდეოლოგიით უფრო ტფილელის მიტროპოლიტის რელიგიურ განწყობილებებს გვიმჟღავნებს, ვიდრე დიდებული მხედარის გიორგი სააკაძისას, რომელიც ეპოქის სარწმუნოებრივ ნორმის გარეშე დაშორებული უნდა ყოფილიყო ქრისტიანულ კლერიკალიზმს.

აშკარაა, იოსებ ტფილელის პოზიცია არის ქართული ეკლესიის ოფიციალური შეხედულობა, ხოლო მის რელიგიურ სენტენციებში უნდა მოსჩანდეს კვალი ტფილისის მიტროპოლიტის ქადაგებებისა, რომელსაც იგი არაერთხელ წარმოსთქვამდა ეკლესიის კათედრიდან.

ამგვარად, ავტორი—მღვდელმთავარი აშკარად თავს ახვევს პოემის გმირს საკუთარს, კლერიკალურ მსოფლმხედველობას. ამიტომ პოემის გმირიც გიორგი სააკაძე დიდი ქრისტიანული სათნოებით არის აღჭურვილი, იძის მიუხედავად, შეესაბამება ეს ფაქტი ისტორიულ სინამდვილეს თუ არა...

ცხადია, ამ მხრივ დიდი მოურავის პიროვნება, მისი სულიერი, ისტორიული სახე გადამუშავებულია ავტორის მიერ.

* * *

სხვათა შორის საკითხავია, როგორ ახერხებს ეპისკოპოსი—ავტორი საგმირო პათოსის ათვისებას, საგმირო სამხედრო ამბებზე წერას, როგორ თავსდება ერთად ავტორის ეკლესიური მორალი მისი გმირის მხედრულ-რაინდულ მორალთან? ამის გაგება ძნელი არ არის, თუ გავითვალისწინებთ პოლიტიკური მიზეზებით გამოწვეულს „ეპისკოპოსთა ლაშქარს წასვლას“. ვახუშტი, გდმოგვცემს: „რაქამს უწყეს მაჰმადიანთა—შემდგომად დავით მეფისა (1505-1515)—დაუცხრო-

მელი ბრძოლა და კირთება და იხილეს დაფლობა-ულონობა ქვეყნისა ერთა, მაშინ ეტყოდინ ეპისკოპოზნი: „ნუ მოლაფლდებით და ნუ მოულონოდებით ბრძოლად მათდა, და ნუ დაუტევეთ სარწმუნოებასა, სჯულსა და ჩვეულებასა თქვენსა და ჩვენ ვიქმნებით წინამრძოლნი თქვენი“. და ჰყოფდენცა ეგრეთ, ვითარცა მარაბდის ომსა (1624 წ.) ზედა მროველმან, ავალიშვილმან, რა მიიღო ზიარება, ეტყოდენ: „უკეთუ დღეს აღიღებ მახვილსა ბრძოლად, უბრძანე რათა გვაზიაროს სხვამან, და უკეთუ არა, უმჯობეს არს შენ მიერ!“ ხოლო იგი იტყოდა: „დღეს ბრძოლა არის სარწმუნოებისა და ქრისტეს მცნებისა და არა მხოლოდ ჩემზედა, ამისათვის არა ვყო, უკეთუ უწინარეს თქვენსა არა დავსთხიო სისხლი ჩემი მახვილის ამღებმან!“¹

* *
* *

პოემის კონცეფცია გმირულ-ტრაგიკულია. ტრაგიკული კონცეფცია მოსდევს პოემას თავიდან ბოლომდის. არსებითად პოემა მოგვითხრობს მართალი ადამიანის დაღუპვის ისტორიას. ამ ტრაგიკულობას თავისი გასამართლებელი საბუთიც აქვს—ბედი. ავტორი ფატალისტია, ბედისწერის მიმდევარი. ამიტომ პოემის გმირიც თავის დაღუპვას, თავისი საქმეების წარუმატებლობას,—ბედს, განგებას აბრალებს:

უკუღმართმა ბედმა მიყო, ეტლი ჩემი წალმა წაღა...

ბედმა მიყო უკუღმართმა...

ბედმა მიყო, რაღა გკადრო, აწ თქმის ჟამი გადასულა...

ვის რას ვაბრალებ, ეს ყველა ჩემი წერა და ბედია...

მაგრამ ეტლმან არ გვიბედა, ვით ვიქმენით იმ დღეს მარცხით.

რა მარცხი მოვა კაცზედა, ვის შეუძლიან ბრუნება?

რა უკუღმა ჩარხი გადრკა წალმა აღარ დაბრუნდების.

ეტლმან ჩემან მამაგვარა ბედკრულობა ასათავი!

შენვე მიგაქვს ეტლო ჩემო, რაც შენგნით მაქვს მოცემული!

სამსახურის საპასუხოდ შევეს მომცა ეტლმან ბედაღ!

ეტლმა მომცა ბედკრულობა, ნეტარყურსა ესმას ვისა?

ბედი წალმა წაგრეხილი, აწ უკუღმა დამეცარა...

უბრალოდა ჭირს არ მიმცემს, მე ეტლსა ამასწველია.

... ბედო კრულო უკუღმართო, თავო ჩემო განაჭერით...

... ბედსა ვემდურვი...

¹ იხ. ვახუშტი, გეოგრაფია, გვ. 29-30

... ბედსა ვეტყოდი...

რა მოვა კაცზედ განგება, ეტლი არ ბრუნავს ბედადო,
შუქურ ვარსკვლავი დახედების პირდაპირ შემომხედადო!
ჩარხება ფრთები დასცვივის, ზემოფი იქმნას ქვედადო,
დღეს მოეწურვის სხვისაგან გახდების უიმედადო!

რადგან შენ გხედავ უბედოდ, დღე მე შექმნია ბნელია...

ბედი, სვე და გამარჯვება, იქნას კაცზე, რაც მოჰხდებოს!

რაგინდ რომ თავი აწამო, მეტყვიან კიდევ ბედ ავსა!

რაც სოფელმან ეტლად მამცა, ჩემთვის კიდევ მას არევედა!

კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდაჰხდების!

პოემის გზირი პასიურად ემორჩილება ბედს:

გაძღების მეტი რაღა ხამს, რაც ჰირნი გარდამხდებიან!

პოემაში ავტორი არაერთხელ გვიზიარებს თავის მსოფლმხედველობას, მორალურ შეხედულებებს, თავისს პრაქტიკულ გამოცდილებას, საკუთარ დაკვირვებას სენტენცია—აფორიზმების სახით:

მამაცისაგან ცუდია, თუ მუდამ რიცხავს შიშებსა.

კაცს განუტდეღსა სოფელი, იცით, რომ არ გაუშვებს!

არვინ დავრჩებით უკვდავად, ვინც რომ დედიტგან ვიშვითა!

ვეფხესა ადვილ ვინ შეიპყრობს, ან ვინ შესწვდა ცას მარჯანსა?

ვინ იცის დიღა რასა შობს,—თქმულა,—თუ ღამე მაკეა? (ვისრამიანიდან)

რა უკულმა ჩარხი გადრკა, წაღმა აღარ დაბრუნდების,

რა დოვლათი კაცს მიუდგა,—აღარსაით დაბრუნდების!

კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდახდება!

ავსა კაცსა ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!

ზოგი შეეფრფინავთ სოფელსა, ზოგთა დავწყვიეთ შობანი!

კაცის გული ვერ გაძღება, ბევრი ვის აქვს—არ ეყოფა!

სჯობს საყვარელსა მოყვარე, ესე ნათქვამად ძველია.

ისევე გაწითლდეს სპილენძი, რაგინდ რომ ხშირად კალეფდეს;

ეს სოფელი ასეთია, არ დაინდობს კაცსა აროს!

სოფელს სჭირს პირველ სიამე, სწუთროს პყრობა, შვებანი,

რასაც ინებე, გენებდეს, იტყვი, თუ მიყო ნებანი,

მაგრამ არა ქნეს მიყოლა, ვის ქონდა ჭკვა და მცნებანი...

სამკვიდროს გაცლა ძნელია, ვინც დადგეს შესაშურვანი.

კარგიც რომ კაცმან ბევრი ქნას,—მტერს მაშინც არ ეკეთება!

ოსტატის არ ჰხამს კიდება, ვისაც შეგირდი ხლებია!

იარაღ მოშლილ ჯაბანი რას ესერის, ყველა დასცდება!

როდეს გასჭირდეს საქმისა, კაცი ხამს გამაბედავად.

თქმულა: მოცდა ხამს ჟამისა, არა თუ განაგორობით.

ავს სიცოცხლეს სიკვდილი სჯობს...

რა რომ მტერი კარს მოგადგეს, ნულარა გაქვს გულის ძვერა!

თუ კაცი კაცსა აღარ სჭვრეტს, მტრისგან იში არ იგება!

უმტრო კაცი არ იქნების, რომ არ ჰყვანდეს არა სითმე.

ჯაბანს კაცსა გულოვანი გაჭნდის, ჰყვანდეს არა სითმე!

ვერსით მოვრჩები სიკვდილსა, დღეს მოვა ხვალე ისევ და!

თუ გინდოდეს თავი შენი, შენც ინდომე ამხანაგი.

გაჭირვების დროს კაცს უნდა, რომ შერჩეს ჰკვა და გონება.

კაცი გაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა.

გოდლოშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს განსნილობა.

კაცს განუტდელსა სოფელი, იცით, რომ არ გაუშვება? და სხვა.

„დიდმოურავიანის“ სენტენცია - აფორიზმები ძველად ხალხში იხმარებოდა. გიორგი სააკაძის მკვლევარს ანტონ ფურცელაძეს თავის მშვენიერ მონაცხრათიაში მოჰყავს ხალხში შეგროვილი აფორიზმები გადასული „დიდმოურავიანიდან“ და ზოგ შემთხვევაში გახალხურებული:

„ბევრს თავადს მოუბილდება ჩემებრივ აზნაურობა“.

„რაც კაცს თავისთვის უნდოდეს, სხვისთვისაც მას ინდომებდეს“.

„კაცი გაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა“.

„ზოგჯერ მეც მითქვამს თავისთვის, რისათვის დავიბადეო!“.

„ზოგნი შესტრფიან სოფელსა, ზოგთ დავიწყივეთ შობანი!“.

„ავსა კაცსა მაბებლრობა მიაჩნია დიდ საუნჯედ“.

„ზოგჯერ უქნელი საქმე ვქენ, მარტომ გავსტეხე რაზმები!“.

„გზას დამიგდებდნენ მებრძოლნი, ვერ მიბედავდნენ შებმასა!“.

„კარგიც რომ კაცმან ბევრი ჰქნას, მტერს მაშინ არ ეჭეთება!“.

„რა გიჭირდის, უკეთ შეესძლი; ასრე მქონდის ომის ჩვევა!“.

„დარმან ჩემთვის მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია“.

„ვიხედაც რომ სიკეთე ქვენ, მე შემექნა ზიანია“ და სხვ¹.

*
* *

„დიდმოურავიანი“—მის მაღალ მხატვრულ ღირსებასთან ერთად იმავე დროს დიდი წონის ისტორიოგრაფიული ნაწარმოებია.

¹ ანტონ ფურცელაძე, ბრძოლა საქართველოს მოსასობად და საქართველოს შესაერთებლად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო, გვ. 364, 1911 წლ. მეორე გამოცემა.

როგორც ზემოთ ვთქვით, ტფილელის „დიდმოურავიანაშდის“ არ არსებულა (გარდა სააკაძის ოსმალეთში გადახვეწის ცალკე ამბავისა, რომელიც ჯერჯერობით დაკარგულია (იხ. ზემოთ)), არავითარი მთლიანი ნაწარმოები დიდი მოურავის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. „დიდმოურავიანი“ ქრონოლოგიურად პირველი პოეტური და ისტორიოგრაფიული ნაწარმოებია გიორგი სააკაძის შესახებ.

გადაქრით უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ იგი ყველაზე უადრესი ნაწარმოებია. იგი წინ უსწრებს ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორიას¹, ხოლო ეგრეთ წოდებულ „პარიჟის ქრონიკას“ ანუ „ქართლის ცხოვრების“ გავრძელების გადაკეთებას არ თუ წინ უსწრებს, არამედ როგორც თავის დროს გამოარკვია პროფ. ივანე ჯავახიშვილმა, ჩვენი პოემა ერთერთი შემადგენელი წყარო ყოფილა „პარიჟის ქრონიკისა“, რომელშიც „დიდმოურავიანის“ ლექსები ზოგან მუხლობრივადაც კი გართმულ სიტყვასიტყვით არის შეტანილი (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1916 წ. გვ. 317-319). რასაკვირველია, ზედმეტია ლაპარაკი დიდმოურავიანის პრიორიტეტის შესახებ ვახუშტის ისტორიაზე და ვახტანგ მეექვსის ისტორიულ კომისიის ნამუშევარზე.

ჩვენი მხრით უნდა აღვნიშნოთ „დიდმოურავიანის“ დიდი ფაქტოლოგიური გავლენა ვახუშტის ისტორიაზე. შესაფერი დაკვირვების შემდეგ ცხადი ხდება, რომ ვახუშტის თხრობის მიმდინარეობა გიორგი სააკაძეზე „დიდმოურავიანიდან“ მოდის; რომ ვახუშტის თხრობა ტფილელის პოემის პერიფრაზაა. ვინც ჩვენ შეხედულებას დაწვრილებით შეამოწმებს, იგი ადვილად დარწმუნდება. აქ მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ ორი შეცდომა, რომლებიც ვახუშტის დაემართა „დიდმოურავიანზე“ დამოკიდებულობით, ტექსტის უგულისყურო წაკითხვით...

ისევე, როგორც ტფილელი, ვახუშტიც სააკაძის ისტორიას იმ ამბით იწყებს, რომ თეიმურაზ მეფის და მოურავის ქრცხინვალს დგომისას, მოურავმა მეფეს შუამავლად მროველი გაუგზავნა, რომ მეფე ჯერ გაჰკვირდა, მერე „ამცნო“ მროველსა გულ-დებულ-ყოფა მოურავისა, რამეთუ არა რაი არს მანკიერება მეფესა შინა“; რომ სწორედ ამ დროს მეფეს მოუტანენ ქართლში თათარხანის შემოსევის ამბავს. რაკი ქრცხინვალში მდგომ მეფისა და მოურავის დიალოგებს 1609 წ.

¹ რასაკვირველია, შეუსაბამოა პლატონ იოსელიანის სიტყვები: „Рассказ прочих историков и особенно митрополита (იოსებ ტფილელზე ლაპარაკი) основан на повествовании Горгиджанидзева“. (იხ. Жизнь Великого Монаха).

თათარხანის შემოსევის ამბავი მოჰყვება და რაკი ვახუშტი ტფილელის თხრობას მისდევს, ამიტომ იგი შეცდომაში ვარდება და ქრცხინვალში მდგომი მეფე მას ლუარსაბი ჰგონია. აქ კი ტფილელის პოეტურ თხრობასთან გვაქვს საქმე. რაკი მეფე „ლუარსაბის სიკვდილს აღებდა“ აბრალებდა, მოურავმა გადასწყვიტა თავის სარეაბილიტაციოდ და მეფეთადმი ერთგულობის დასამტკიცებლად „თავიდამ („მაგრამ თავიდამ შეგკადრო“) ... ეთქვა თავისი გმირული ამბები. მისი ერთგულობის დამადასტურებელი:

შვესთვალე მეფე, ისმინე ეს სიტყვა გათავებამდი!

და ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით იწყობს 1609 წლის თათარხანის შემოსევის ამბავიდან, სადაც მან გასაკვირველი გმირობა გამოიჩინა. ვახუშტის კი ჰგონია, რაკი ეს შემოსევის ამბავი პოემაში მეფისა და მოურავის საუბარს მოსდევს, —თათარხანის შემოსევა სწორედ ამ მომენტში მომხდარაო. სწორედ პოემაზე დამოკიდებულების წყალობით იჩენს ვახუშტი ასეთ უგულისყურობას, როდესაც ლუარსაბად ჰგულისხმობს აქ „მეფეს“, რომელიც თვით „ლუარსაბის სისხლს“ ადებს მოურავს და რომელიც უკვე მოწამებრივად გარდავლინებულ ლუარსაბზე ამბობს:

„მაგრამ მას შიხვდა სუფევა, ანგელოზნი ჰყავს მცველია“!

მოვიყვანთ კიდევ ერთ დეტალს, თუ ჩვენ პოემაზე დამოკიდებულების წყალობით კიდევ რა შეცდომას უშვებს ვახუშტი: ტფილელის პოემაში სააკაძის მიერ ტბისში ქაიხოსრო ბარათაშვილზე თავდასხმის ამბავს (259-266 სტროფები) ზედვე მიჰყვება სააკაძის მიხედვითა ქველ წერეთელზე (268/269). ვახუშტისაც სრული ასეთი თანამიმდევრობით აქვს აწერილი ორივე ეს ამბავი (იხ. 67). მაგრამ ტფილელი თუ ერთ ალაგას (259 სტრ.) ბარათაშვილს სახელად ქაიხოსროს უწოდებს, მეორე ადგილას, ლექსის კომბინაციის მიხედვით, მას შემოკლებულ სახელს „ხოსიას“ არქმევს, „ქაიხოსრო“ და „ხოსია“ ერთი და იგივე სახელია. ტფილელი გადმოგვცემს, რომ სააკაძე დაესხაო თავს ქაიხოსროს, მეციხოვნე თათრები დაუხოცა, ხოლო თვით ქაიხოსრო ანუ ხოსია დაიპირა და თიკნაბერას ციხეში დააბა. ვახუშტის კი ქაიხოსრო და ხოსია სხვადასხვა პიროვნებანი ჰგონია, ძმად მიუჩნევია: „დილასა ერთსა დაესხა (მოურავი) ტბისს და შეიპყრა ქაიხოსრო და ხოსია ძმა მისი მისთანა. მაშინ ქაიხოსროს გამოაყვანინა ყიზილბაშნი ბირთვისიდამ და მოსწყვიტა ხუთასივე და ხოსია პატიმარ ჰყო ციხესა შინა კიკანათა ბერს“. (ვახუშტი, გვ. 67).

ამნაირად, „დიდმოურავიანი“ ვახუშტის ისტორიის ერთერთი წყარო ყოფილა.

„დიდმოურავიანის“ აშკარა გავლენა ეტყობა აგრეთვე ერთს პოეტურ ისტორიულ თხზულებასაც, სახელდობრ, იესე ტლაშაძის პოემას „კათალიკოზ-ბაქარიანი“ (XVIII საუკ. პირე. ნახ.) საერთო პოეტური გავლენის გარდა იასე ტლაშაძეს ზოგი სტრიქონები და ადგილები ტფილელის პოემისა სიტყვა-სიტყვით მოჰყავს „კათალიკოზ-ბაქარიანიში“. შესაძარებლად მოგვყავს ფრაზეოლოგიის ამოწერილი ადგილები ორივე პოემიდან:

იოსებ ტფილელი:

„ჩემთვის დარმან მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია! 28/177

იესე ტლაშაძე:

„ქართველთ დარმა მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია! 23-135.

იოსებ ტფილელი:

„გულსა ვეტყოდი,“ გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი! 20-116

იესე ტლაშაძე:

მე ვუთხარ ჩემს თავს: „გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი!“ 27-164

იოსებ ტფილელი:

სადაური სად მოკვდები, ეტლი ჩემი სად წასულა? 45-310

იესე ტლაშაძე:

სადაური სადა ვკვდები, სად მითხრიან სამარესა? 41-263

იოსებ ტფილელი:

რა მარცხი მოვა კაცზედა, ვის შეუძლია ბრუნება? 31-199

რა უკულმა ჩარხი გადრკა, წაღმა აღარ დაბრუნდები! 45-311.

იესე ტლაშაძე:

რა საქმე მოვა კაცზედა, ვერავინ დააბრუნებსა! 42-264.

იოსებ ტფილელი:

ზოგთ ბაგრატოვანთ ასრე სჭირს, არ ახონს სამსახურია

რაგინდ რომ ბევრი ამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია,

ვის რა გაოდა ქართლშია, მეც რომ მეჭამა პურია? 40-279

იესე ტლაშაძე:

ზოგს ბატონს ესე სჭირს, არ ახსოვს ნამსახურია,

რაგინდ რომ ბევრი მსახურის მან მას არ უგდოს ყურია,

როცა გაკეთდეს, გადდიდეს აღარ აჯამოს პურია! 44(282

იოსებ ტფილელი:

სრულად მომავლეს ერანი, სიგრძე სად იყო, განება! 28-169

იესე ტლაშაძე:

სრულად დაგავლეს ქვეყანა, სიგრძე ჰქონდა, თუ განება! 45-288

როგორც ვხედავთ, თავისი პოემის წერის დროს იესე ტლაშაძეს პოეტურ ნიმუშად ტფილელის პოემა ხელთა ჰქონია. ამნაირად, „დიდმოურავიანი“, როგორც სანდო ისტორიული წყარო და მალალ პოე-

ტური ნაწარმოები ჩვენს ისტორიულსა და მხატვრულ მწერლობაში საკმაო გავლენით სარგებლობდა.

„დიდმოურავიანი“ შეიცავს არა ერთ ძვირფას ცნობას გ. სააკაძის ცხოვრებისა და მოქმედების შესახებ. პოემაში მასთანვე მოცემულია ფეოდალურ-სამხედრო ყოფაცხოვრების მრავალი ელემენტი; ამ მხრივ პოემაში არა ერთი პასსაჟია საინტერესო.

*
* * *

ზედმეტია ლაპარაკი „დიდმოურავიანის“ ისტორიული მასალების დიდ ღირებულობის შესახებ, მით უმეტეს, რომ დოკუმენტური, კონკრეტული ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ მეტად მცირე მოგვეპოება.

საინტერესო საკითხი დგას ჩვენს წინ: რა მასალებით სარგებლობდა ტფილელი პოემის წერის დროს? დიდმოურავიანის დაწერამდე რომ არ არსებულა რაიმე მთლიანი ნაწარმოები სააკაძის შესახებ იქიდანაც ჩანს, რომ ისეთი განათლებული მწერალი XVII საუკუნისა, როგორც იყო არჩილი, საგანგებოდ უკვეთავს ტფილელს გააშუქოს სააკაძის პრობლემა, განუმარტოს მისი მოღვაწეობა, კერძოდ სააკაძის კონფლიქტი თეიმურაზ მეფესთან, — მაშასადამე ი. ტფილელამდე გ. სააკაძის ცხოვრება შესწავლილი არ ყოფილა და ტფილელს არ შეეძლო სხვა მწერლების და ისტორიკოსების ნამუშევრით ესარგებლა.

ბუნებრივი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ტფილელს, — სააკაძის ოჯახის წევრს — შეეძლო მისი პირადი არქივით, პირადი მასალებით ესარგებლნა, ამ შემთხვევაში ანტონ I-ის ქათალიკოსის ერთი ბუნდოვანი ცნობა თითქოს გვიდასტურებს კიდევ ამ მოსაზრებას. ლუარსაბ მეფის წამებაში იგი მოგვითხრობს: „ორგულთა განმამართლებელთა და პსწყერეს, პირველად თვით მან გიორგი, ხოლო კვალად საქებრად გიორგისა მის იოსებ ტფილელმან სააკას ძემან შაირსიტყვაობით დიდადრე მაქებელმან გიორგისამან... (ჩუბ. ქრესტ. გვ. 330) 1890 წელს, ექ. თაყაია შვილმა გამოსთქვა აზრი, რომ სააკაძის პირადი წერილების ანუ დღიურის კვალს მან მიაგნო ეგრეთ წოდებულს „პარიჟის ქრონიკაში“, რომლის ერთერთ შემადგენლ წყაროდ გელათის ქრონიკონებთან ერთად, „მესხურ დავითნის“ ქრონიკებთან ერთად, მისი აზრით, „დიდი მოურავის სააკაძის ხრონიკა ანუ დღიური ყოფილა“. „ერთი ნაწილი ამ ცნობებისა უსათუოდ შეიცავს დიდი მოურავის სააკაძის წერილებს ანუ დღიურს... ის ცნობები, რომელნიც „პარიჟის ხრონიკაში“ დიდი მოურავის თავგადასავალს ეხებიან, თვით დიდი მოურავის დღიურიდან უნდა იყვნენ ამო-

ლებულნი, ამიტომაც ეს ამბები დაწვრილებით უფრო დიდის მოუ-
რავის სასარგებლოდ არიან მოთხრობილნი... (სამი ისტორიული
ქრონიკა).

შემდეგ მან განაცხადა, რომ სწორედ ეს დღიური არის იოსებ
ტფილელის მიერ გარდაღებული „დიდმოურავიანი“:

„В стихи дневник этот был переложен внуком Великого
Моурави Иосифом Тбилели, который как мы в том убеждены,
написал свой „Дид-Моуравиани“, или жизнь Великого Моурави
на основании дневника своего деда, имеющегося у него (по всей
вероятности), в виде особого произведения. Указанное сочинение
Иосифа Тбилели, писателя второй половины XVII века, кроме
предисловия и заключения, представляет буквальное воспроиз-
ведение в стихах дневника Георгия Саакадзе... Приходится
удивляться, как автор искусно передал стихами не только смысл,
но и отдельные слова и выражения прозаического подлинника“.
(იხ. Хроника Эриставского Акафиста, გვ. 8, ცალკე ამონაბეჭდი).

მაგრამ პროფ. ივანე ჯავახიშვილი მაშვენიერად დაამტკიცა,
რომ პირიქით, პარიზის ქრონიკის შემდგენელს ხელთა ჰქონია სააკა-
ძის დღიური კი არა, არამედ უეჭველია, იოსებ ტფილელის ისტო-
რიული პოემა „დიდმოურავიანი“. ამ სრული ჭეშმარიტების დასაბუ-
ხავად ამ ორ თხზულების ზოგიერთი ადგილის შედარებაც იქვე
მოიყვანა (ქართული საისტორიო მწერლობა... 318).

„პარიზის ქრონიკამ“ აგრეთვე შეცდომაში შეიყვანა მეორე მკვლევ-
არი ანტონ ფურცელაძე, რომელმაც განაცხადა: „რომ დიდ-
მოურავიანი ბევრით არის დამოკიდებული თვითონ სააკაძის წერი-
ლებზე თეიმურაზ მეფესთან“-ო, რის დასამტკიცებლად მას მოჰყავს
პარალელური ადგილები „პარიზის ქრონიკიდან“ (გვ. 42, 43, 46).

რაც შეეხება საერთოდ, სააკაძის დღიურის ან წერილების არსე-
ბობას და მისით სარგებლობას ტფილელის მიერ, 1916 წ. პროფ.
ივ. ჯავახიშვილი დასძენდა: „იქნებ ამ უკანასკნელს (იოსებ ტფილელს)
დიდ მოურავის დღიური ან წერილები ხელთ ჰქონოდათ კიდევ“-ო.
(ქართ. საისტორიო მწერლობა, გვ. 319).

ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია სააკაძის დღიურის არსებობა. დღი-
ურის იდეის წარმოშობა ჩვენი პოემის ბრალია, რადგან პოემა-
ში ლაპარაკი თვით სააკაძის პირით სწარმოებს. სწორედ ამ გარე-
მოებას შეჰყავს შეცდომაში ჩვენი მკვლევარები. დღიურის მაგიერ
ფიქრობთ, შესაძლოა არსებობდა სააკაძის ვრცელი მოხსენება,
განმარტებითი წერილი თეიმურაზისადმი მიმართული თავის სარგაბი-
ლიტაციოდ, ან მიმოწერა და იგი გამოიყენა ტფილელმა. რაც შეეხე-

ბა სააკაძის პირად წერილებს, ისინი უკვე დაღუპულა, ჩვენამდის ვერ მოუღწევიათ, მაგრამ XVIII ს. დასაწყისში ივინი გამოუყენებია თავის ისტორიულ ნაშრომში ცნობილ მარტინამ (მაკრინა) ბატონი შვილს (ერეკლე I-ის ასულს). მაგ., 1840-იან წლებში, ნიკიფორე გორის ეპისკოპოსს პლატონ იოსელიანისათვის გადაუცია მარიაშის ისტორიული ნაშრომი, საიდანაც პლ. იოსელიანს რუსულად უთარგმნია თავისს თხზულებაში გიორგი სააკაძის ერთი პირადი წერილი ზურაბ არაგვის ერისთავისადმი მიწერილი.

ამ წერილებთან ერთად ი. ტფილელის უმთავრესი წყარო უნდა ყოფილიყო ის ცნობები, რომლებიც მას შეეძლო მიეღო თავისივე ოჯახში, გიორგი სააკაძის შვილების, მისი ახლობლების და თვით მნახავთა მიერ. ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თვით იოსებიც არც ისე დაშორებული იყო დიდი მოურავის ეპოქას და ბოლოს, იოსებ ტფილელი თავის ყრმობაში ხომ შემსწრე უნდა ყოფილიყო მოურავის ზოგი ამბისა. ამ გარემოებით „დიდმოურავიანი“ სანდო, პირველწყაროს მნიშვნელობის ცნობებს უნდა შეიცავდეს.

*
* *

სწორედ ამ გარემოებას, რომ იოსებს პოემის მასალები გიორგი სააკაძის ოჯახში უნდა შეეკრიბა, რომ თვით იოსებიც ამ ოჯახის წევრი იყო (ძმისწული მოურავისა), ექვი არაა, თავისი ბეჭედი უნდა დაესვა პოემისათვის. უეჭველია, ერთგვარ რომანტიულ გადახვევას, ერთგვარ ტენდენციურობას ვერ ასცილდებოდა პოეტი. ზემოთაც შევნიშნეთ მას ტენდენციები დიდი მოურავის სახის სრულყოფილობის შესაქმნელად (მოურავის კლერიკალიზმი, ლეგიტიმიზმი).

ცხდია, ეს გარემოება და უფრო იოსების ახლო, ნათესაობრივი დამოკიდებულება დიდი მოურავისადმი არის ერთ-ერთი მიზეზი, რომ მოურავის ოპოზიციონერები ტფილელს მიდგომილობას სწამებენ. ასე, დავით ჩუბინაშვილის სიტყვით, „დიდმოურავიანი“ „დაწერილია მიდგომილობით“ (ქ. ცხ. წინასიტყვ.; „ივერია“ № 1888 წ.). მოსე ჯანაშვილი დასძენს: „თბილელი დიდად შეაქებს მოურავსა და სცდილობს მოღალატეობის ძრახვა ახადოს თავის პაპას. ამ სახით მარტო თბილელი და სპარსელი მუნჯი გამოდიან მოურავის თაყვანისმცემლებად“ (საქრთ. ისტორია, გვ. 347, 1897 წლ. გამოც.). მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ბრალდება მათ მიერ სააკაძის შესწავლის ნიადაგზე კი არ არის შედგენილი, არამედ უსაბუთო გამეორებაა იმ შეხედულების, რომელიც შემუშავდა XVIII ს-ში ვახუშტისა და ანტონ I ქათალიკოსის მიერ.

რომელნიც ერთადერთი ოპოზიციონერები არიან სააკაძის ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში (მათი ბრალდებიდან მომდინარეობს იოანე ბატონიშვილის და იონა ხელაშვილის შეხედულობანიც სააკაძეზედ).

ვახუშტი უწოდებს დიდ მოურავს „მზაკვარს“, „ბოროტს“, „მჩურჩინელს“, და მის მოღვაწეობას მით ჩირქსა სცხებს.

ანტონ ქათალიკოზი სასტიკად ამხელს იოსებ ტფილელს მიდგომილობაში: „იოსებ ტფილელმან,—ქეშმარიტის თქმა უმჯობეს არს,—არა ერთ გულმან მისმან (ლუარსაბ II-სა გ. ლ.) მაქებელმან შაირსიტყვაობით მეფისა ლუარსაბისა შინა გამცემელმან კეთილისა მის მეფისაგან... (ჩუბ. ქრესტ. 321); საქებრად გიორგისა (სააკაძისა გ. ლ.) მის იოსებ ტფილელმან სააკაძემან შაირ-სიტყვაობით დიდად რე მაქებალმან გიორგისამან, გალანად და სიმტკიცედ საქართველოსა მწოდებელმან მისმან დაჰსწერა...“ (იქვე 330). ანტონ უწოდებს იოსებს „ორგულსა და გამანათლებელსა უკეთურისა მის მონისა; (ე. ი. გ. სააკაძისა გ. ლ.) ხოლო თვით ტფილელის პოემის გმირი, მისი ალტაცებისა და შთაგონების საგანი—გიორგი სააკაძე, ანტონის სიტყვით, არის „ორგული მემკვდრისა მეფისა თვისისა და მამულისა“. (იქვე, 316), „დრკუ, ორგული და გულარძნილი“ (იქვე, 328). „უკეთური, „მზაკვარი“, რომლის მიზანი იყო „სიკუდილი ლუარსაბისი და აღოხრება საქართველოსა“ (330); რომ „ბირებითა უღმერთოსა მის მონისა მზაკურისათა აზრისა შაჰაბას განმკვდრდა საქართველოსა ზედა“ (332). ამგვარად, ანტონი სამშობლო ქვეყნის მოღალატედ აცხადებს გიორგი სააკაძეს, ვახუშტისთან ერთად აღნიშნავს მის „მზაკვრობას“ და „უკეთურობას“, ხოლო ი. ტფილელის მიმართ ილაშქრებს, როგორც ორგულისა და სააკაძის გამამართლებლის წინააღმდეგ. ასეთია ოპოზიციის დიდი მოურავისა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში. ეს ოპოზიცია ჩამოყალიბდა XVIII ს-ში. აღსანიშნავია, რომ XVIII ს-ში გ. სააკაძის მტრის თეიმურაზ I-ის ჩამომავლების—თეიმურაზ II-სა და ირაკლი II-ის მეფობაში არსაიღამ ხმა არ ისმის სააკაძის დასაცველად, გარდა „დიდმოურავიანის“ რედაქტორ-გადამწერლებისა, რომელნიც ჩვენი პოემის სათაურებში გამოჰხატავენ მოწიწებას სახელოვანი გმირისადმი.

სამაგიეროდ, ტფილელის და არჩილის სახით, ჩვენ ვიცით, XVII ს. ქართული მწერლობის ალტაცება გიორგი სააკაძის პიროვნებით. ეს იმ ეპოქაში, როდესაც ქართლ-კახეთში სააკაძის მოწინააღმდეგე თეიმურაზ I-ის დინასტიური მემკვიდრეთაგანი არავინ მეფობდა. ასეთია შეჯახება სააკაძის საკითხის გარშემო ამ ორი ეპოქის მწერლობისა. საერთოდ,

სააკაძის პრობლემა ჯერ დაუმუშავებელია, მასალები სათანადოდ შეგროვილი არ არის, მაგრამ მაინც შეიძლება აღინიშნოს, რომ სააკაძის ოპოზიციონერებიც ცალმხრივები უნდა იყვნენ და ეს ცალმხრივობა მათი დინასტიური ინტერესებით არის გამოწვეული, „ნათესავობით დავითიან-ბაგრატიონობითა“. ეს უნდა იყოს ერთერთი მიზეზთაგანი იმ ფაქტის, რომ XVII ს. სასახლის-ლიტერატურული წრეების შეფასებას სააკაძის პიროვნების ირგვლივ შემდეგი საუკუნის მწერლობა არათუ კრიტიკულად, მტრულადაც კი ჰხვდება. ამ მოვლენას შეიძლება ვუწოდოთ „სასახლის ინტრიგები“ მწერლობაში.

*
* *

ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ ი. ტფილელის რამოდენიმედ ცალმხრივობაზე გ. სააკაძის პიროვნების მიმართ. ეს ცალმხრივობა ჩვენის აზრით უფრო რომანტიულია, ვიდრე ფალსიფიკატორული, გიორგი სააკაძის პიროვნების მიმართ. ჩვენი პოემის ავტორის რომანტიული პათეტიკა გამოწვეულია სააკაძის პიროვნების პრინციპული შეფასებით. ტფილელი უსაგნო პანეგირისტი არ არის, მას სწამს სააკაძე, როგორც „ქართლის გალავანი“, გმირი—პიროვნება, რომელსაც შეეძლო საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების გარდაქმნა.

აღსანიშნავია, რომ იგი დუმილით უვლის თვით ლუარსაბის წამებას. საგულისხმო არის, რომ ავტორი — ეპისკოპოსი — არავითარ აღელვებას არ გამოსთქვამს ლუარსაბის წამების გამო, მაშინ, როცა ქართულმა ეკლესიამ ანტონ ქათალიკოსის პირით ლუარსაბს უწოდა „ქრისტეს მოწამე“, „ზიარი სიკვდილის ქრისტესი“, „ტარიგი ყოვლად წმინდა, რომელიც წამებისადა გვირგვინით გვირგვინოსან კმნილი ქრისტეს ძესა ღუთისა ეზიარა და ყოვლისა სოფლისა მეოხად დადგა“, რომელსაც სხვა მღვდელ მთავრებმა აღტაცებული საგალობლები უძღვნეს (ბესარიონ კათალიკოზი, ნიკოლოზ ტფილელი), რომელზედაც XVII საუკუნეშივე დასწერეს „აკოლოთია მწუხრისა და ცისკრისა“. — იოსების დუმილი ლუარსაბის წამების გარემოში, ცხადია, მისმა მტრებმა გაიგეს, როგორც ლუარსაბის მტრობა და „შინაგამცემლობა“ (ჩუბ. ქრესტ. 321).

ეპ. იოსები, როგორც სააკაძის აპოლოგეტი სრულიად არ გამოხატავს აგრეთვე აღტაცებას თეიმურაზ I-სადმი, რომელსაც საქრისტიანოს მხსნელს უწოდებდნენ და დავით აღმაშენებელს ადარებდნენ.

და ბოლოს, სიანტერესოა, რომ თუ ანტონი და ვახუშტი სააკაძეს ქვეყნის ღალატსა და ორგულობას აბრალებდნენ, „დიდმღურა-

ვიანში“, თეიმურაზ მეფე გიორგი სააკაძეს უყენებს მხოლოდ ორ ბრალდებას: ლუარსაბის მკვლელობას, განდიდებას და უმორჩილობას:

... ის შეიქნა ლუარსაბის სისხლთა მღვრელად;

კვლავ: მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორ-ველად!

თავს არ გვიდებს საპატრონუმოდ, წყალობისა ორ მადლმზღველად!

და არა სამშობლო ქვეყნის ღალატს და მის მიერ შაჰაბაზის წა-
მოყვანას საქართველოზე.

*
**

ფორმალურად, იოსებ ტფილელი რუსთაველის სკოლის მგოსანია. იგი ზოგან სარგებლობს „ვეფხისტყაოსნის“ სენტენცია-აფორიზმებით და ფრაზეოლოგიით. ამავე სკოლის პოეტის თეიმურაზ პირველის გავლენაც ატყვია, აგრეთვე—„ვისრამიანისა“.

პოემის მთავარი ღირსება მის ხალხურობაშია: სადა, მოკვეთილი, ცოცხალი სიტყვა პოემის უპირველესი სამკაულია. ცალკე უნდა აღინიშნოს იმ ეპოქისათვის შესამჩნევი ენის სიწმინდე. პოემას თითქმის არ ახასიათებს თურქულ-ერანული ლექსიკა: ამ შემთხვევაში იოსები პურისტია და მას შეეძლო არჩილთან ერთად გაემეორებინა:

მითქუამს ქართულის ენითა, სხვა ენა არ ურგვია.

ეგ ნუ გგონიათ სხვა ენა მე არ ვიცოდი სხვასავით,
მაგრამ ცუდია გარევა ქართულს ენაში სხვასავით!

ენის სიწმინდის დაცვაში იოსებ ტფილელი ღირსეული თანამებრძოლია არჩილის და სულხან-საბა ორბელიანისა.

დიდი მოურავის ცხოვრებაში არა ერთი გულისაღმძვრელი მომენტიცა, რაც თავისს შესაფერ პოეტურ გამოხატულობას თხოულობს¹.) ამის გამო ჩვენი პოემა უხვად შეიცავს ლირიკულ ელემენტებს, რასაც მომხიბვლელობას ანიჭებს თვით ლექსის მელოდიურობა და მუსიკალობა ხალხური პოეზიის იერით.

სხვათა შორის ტფილელის პოეტურ ტექნიკას ახასიათებს ფიგურის და შედარებების სიღარიბე. პოემაში ყურადღებას იქცევს მაჯამური სტროფების სიმდიდრე.

484 სტოფიან პოემაში 52 მაჯამური სტროფია, ე. ი. 208 მაჯამური რითმა, რომელთაგან არა ერთია საკმაოდ ეფექტური (იხ. მაჯამური სტროფები: 93, 138, 196, 252, 258, 272, 295, 296, 297,

¹ დიდ უსამართლობად უნდა ჩაითვალოს გიორგი ვერეთლის აზრი „არჩილიანთან“ ერთად „დიდმოურავიანის“ შესახებ, თითქოს ისინი უფრო ისტორიულ ქრონიკებს გვანან, ვიდრე ნამდვილ პოემებს, მათ აკლიათ ღრმა გრძნობა და ის სიცხოველე (sic), რომელიც ჰბადებს მაღალს და ნამდვილ პოეზიას“-ო („დავითიანის“ წინასიტყვაობა).

314, 315, 316, 317, 325, 326, 327, 328, 330, 332, 336, 337, 338, 340, 343, 357, 358, 360, 362, 365, 366, 368, 369, 379, 382, 398, 401, 417, 424, 445, 464, 472 473, 474. 480). შესამჩნევია, რომ უმრავლეს შემთხვევაში ავტორი მიჰმართავს მაჯამურ ლექსს ლირიკულ მომენტებში.

პოემის მოცულობის პროპორციით იოსებ ტფილელი მაჯამებით აქარბებს თავისი ეპოქის პოეტებს, მაგ. ნოდარ ციციშვილს, ფეშანგი ფაშვიბერტყაძეს და სხვ.¹

უნდა განსაკუთრებით აღვნიშნოთ, რომ ტფილელის მაჯამები დიდის ხელოვნებით არის შესრულებული.

ცალკე აღსანიშნავია პოემის გულწრფელი პათეტიკა. ეპიური თხრობის სილამაზე, სიტყვის ტკბილქართულობა გვიმტკიცებენ პოეტის ოსტატობას.

* *

ამგვარად, ტფილელის ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“ საუკეთესო ფაქტია XVII ს. ახალი ლიტერატურული სკოლის სიძლიერისა და იმავე დროს ეროვნული თვითშეგნების ინტენსიურობისა.

ასეთია „დიდმოურავიანის“ შინაარსი და ღირებულება. იგი ნაციონალურ ეპოსის წარჩინებული ძეგლია, რეალისტური კალმით დაწერილი. პოემას ახასიათებს ეროვნული, პატრონ-ყმურ-რელიგიური იდეოლოგია.

„დიდმოურავიანმა“, გაუძლო ორ ნახევარ საუკუნეს და ჩვენამდის მოაღწია, როგორც მშვენიერმა პოეტურ-ისტორიოგრაფიულმა ძეგლმა. მისი პატრონ-ყმური და რელიგიური იდეოლოგია დიდი ხნის წარსულს ეკუთვნის, მაგრამ პოემაში დაცული რაინდობის და პატრიოტიზმის გმირული სული ჩვენს დიდებულ თანამედროეობას ეხმაურება.

¹ ფეშანგის 1151 სტროფიდან 90 სტროფი მაჯამით აქვს შესრულებული. იხ. გიორგი ლეონიძე „შაჰნავაზიანი“, გვ.

ლიდოპუკაპიანი

პროლოგი

1. მეფესა ქართლის* ცხორება ებძანა გალექსულობით,
ზოგი რუსთველისა ბაასი, კახთ მეფის საქმე სრულობით,
ხან ლხინი, შვება, სიამე, ხან ვარდი დანასრულობით:
და სიბრძნე, ხმალი და ომები, სიკვდილმდე აღსასრულობით.

[მეფის არჩილისადმი]

2. მეფევ, სიბრძნით აღსავესო, ხელმწიფეთა პირმშოვ შვილო,
ღრმის სიტყვისა ამომცნობო და ძნელისა გამადვილო;
„ცოტა სიტყვა განმიმარტე“, გებრძანა თუ: „ჩემო ჩრდილო,
და შენ, სიბრძნისა ვერ მიმწთომო, მაგრა რიტორთ კაცთა ზრდილო!“
3. ამ ამბისა განმარტებით არა გქონდა მოხსენება,
ვით გაუწყრა მოურავსა, მეფეს ანუ ვით ენება;
საქართველოს დასუსტებას მით ბელიარ ექენება;
და ამ ქვეყნისა შიგნით რევას ზოგს ოცნებით ეჩვენება!

* დედანში: მეფესა ქართლისა ცხორება.

კარი პირველი

4. ქრციხილვანს იდგა მეფე შვეებით, მას გვერც ახლდა მოურავი,
იშვებენ და იხარებენ, ქარი უქრის მათ არავი,
მტერი ყველგნით შვაშინა, ომის იყენენ არ შზარავი,
და ავი ენა ამათ გაჰყრის, ქვეყნისათვის ეს არ ავი*.
5. სამნი კაცი მოურავთან მოვლენ სიტყვის მოხსენებად,
პირველ ჰკადრეს: „სახელისა ჩვენ შენისა ვართო ქებად,
გაგიცხადებთ ხვაშიადსა, ჰირთა ჰირზე მოსავსებად,
მაგრა ფიცს გთხოვთ, არვის უთხრა, არ შევიქნათ გაცხადებად.“
6. მან მიუგო: „რას ფიცსა მთხოვთ, ან რისა ხართ ნეტარ მოქმელი?
გამიცხადეთ, თუ რა მოჰხდა, ახლარამ თუ ანუ ძველი,
კარგს მეტყვით თუ საზიანოს, ლხინით ვარ თუ ცრემლთა
მღვრელი,
და გულში არა ჩამაჩნია, მეფის მტრის ვარ მე მომსვრელი!“
7. მათ უთხრეს, თუ: „ვერ გიაშობთ, თუ არ მოგვეცე მართლა ფიცი.
წიგნი მოგვეცე საფიცრისა, დაბეჭდე და დაამტკიცე,
თვარემ გითხრათ, მიგვეცე ხელთა: „ამან მითხრა, მე ეს ვიცი!“
და ჩვენ დაგვხოცონ, თუ გარდავრჩეთ, ვერ ვიშოვნოთ ანამტკიცე!“
8. დალონდა, გულში ესე თქვა: „ნეტარ შევჰტიცო რისათვი,
წიგნი მიმეცეს ფიცისა ცუდის სიტყვისა თქმისათვი,
მეფე ხომ არას მიწყურება, არც მოყვრის, არცა ძმისათვი.
და ეგება მე სულ შორს ვიყო, მეუბნებოდენ სხვისათვი“.
9. ბევრი ეუბნა, არ უთხრეს, ვირემ არ მისცა ფიცია,
მაშინლა ჰკადრეს: „სიკვდილი შენი ხვალ დანამტკიცია!“
ერთმან თქვა: „მოლაღატენი უთუოდ მართლა ვიცია!“
რა მესმა, იქვე შევსწუხდი, მე თავსა ხელი მიცია!
10. ჰკითხა: „ნეტარ რასთვის მამკვლენ, ანუ ჩემგან რა მომხდარა“
კაცს რომ ბევრი კარგი უყო, ჰირნახული ქვე წამხდარა,
რომ არ აყვე, სიზმრის ნახვა ბევრჯელ საღმე კვლავ ამხდარა,
და მზე ჰაბუკ და გმირი რისტომ დალატითა გარდამხდარა!

* ე. ი. ეს არს ავი.

11. ზოგს ყმას გაენდო, ზოგზოგთან კაცი გაგზავნა მალეები,
ქაიხოსროს და იესეს უთხრა: „გული გაქვთ სალები,
რასათვის მამკლავს, ვასინჯეთ, თქვენგნით მქონია ძალები,
და კარგისთვის კარგი ეს არის, იცით, რა დავსდევ ვალები?!“
12. მათ უთხრეს: „ნუ დაიჯერებ, არა გავს სიტყვის მსგავსება,
ზოგთ უნდა გარდაკიდება, ქართლის ჩხუბითა ავსება;
შენ რომ არ იყო, დღეს ქართლსა მიხვდება სანთლის დავსება.
და მოვარე დაცხრების ჩვენ კერძი, აღარ ყოს პირის გავსება!“
13. კვლავე ნახა ისივ კაცი, იმავ სიტყვას მეტყველებდეს,
მოახსენეს: „დაიჯერე, ვირ შენს შუქსა დაავსებდეს,
მოგკვლენ, სისხლსა დაგიღვრიან, ზოგნი თასსა აავსებდეს,
და რაკი მოგკვლენ, სოფელს გავლი, სიკვდილს შენსას ვინ ეძებდეს?“
14. თქვა: „ვერ ვხედავ ამ საქმესა ჩემთვის რასმე კარგა მხედად,
სამსახურის საპასუხოდ მე ეს მამცა ეტლმან ბედად,
შვილიშვილის დასადვინად, სანატრელად ან იმედად,
და აწ რაცა ხამს, მე იმას ვიქ, თქვენ რა გითხრა სიტყვა ყბედად!“
15. ჰკითხა კიდევ: „რა სიტყვა თქვეს, რად სწრაფობენ ჩემად მკვლელად?
მათ უთხრეს თუ: „ის შეიქნა ლუარსაბის სისხლთა მღვრელად;
კვლავ: მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორს ველად;
და თავს არ გვიდებს საპატრონყმოდ, წყალობისა არ მადლმხდელად.“
16. თქვა: „მამაციგან ცუდია, თუ მუდამ რაცხავს შიშებსა,
ვინც რომე უწინ მირჩივა, ვიცი, მამიგებს იშებსა,
მითხრეს, გონიას რას ეძებ, შერთვია ზღვათა ქვიშებსა,
და კაცს განუცდელსა სოფელი, იცით, რომ არ გაუშვებსა?“
17. მეფემ შეგვიტყო ჩურჩური, გაყენ და გამოყენება;
ებთანა: „რა გაქვთ საქმენი, სიტყვას არ უნდა ყენება!“
ვჰკადრე: „ამჟამად არვისგან მკვდარი არ აყყენება,
და თავს ლალატითა ვერ მოვჰკლავ, ამისი ნუ გაქვს წყენება!“
18. მეფევ, თქვენ იცით, ტარიელს რამაზის სიტყვის თქმანია,
მან მოარჩინა სიკვდილსა, თვარ იყო დასანთქმანია,
რა წიგნი მისცა მას კაცსა, პირობა, რა აღთქმანია,
და მეც მითხრეს ჩემი სიკვდილი, აწ რალა უკუთქმანია?“

19. ავალიშვილი დომენტი, ჭკვიანი კაცი, მროელი...
 მას ვჰკადრე, „თქვენ დაისაჯე, მეფესთან ამას მოველი,
 ეს ჰკადრე: „რა დავაშავე, ვიყავ ხლმით ბევრის მშოველო“
 და თქვენც კარგა მაპატივებდი,—ცა წყალობითა მთოველი!“
20. მივიდა, მეფეს შეჰკადრა: „ნუ გაქვს სიტყვისა წყინება,
 მეფეო, ის ვჰქენ საქმენი, რაც თქვენმან გულმან ინება,
 რისთვის გამბადე მტერთ გულად, რად მეც ცრემლისა დინება“
 და შენთვის რამდენჯერ ხლმის ვადა გლახ ჩემან ხელმან ინება!
21. მეფემ ბძანა: „ეგე საქმე არ გავლია ჩემსა გულსა,
 ვინ მოგკვლევდა, რასა ჰქვიან, მომდგომსა და ჩემს ერდგულსა,
 ნამსახურსა თავგაწირვით, კვიპაროზსა სწორად რგულსა,
 და ვინც რომ გითხრა ეგ ტყუილად, შევიქ დამწვარ დადაგულსა!“
22. მაგის მთქმელი არ იქნების, იგი კაცი თუ არ მამცე,
 მამული და სამყოფელი სრულ უკლებლად ახლავ გავსცე,
 იავარ ვჰყო სამყოფთაგან, თავსა ზარი მაშინ დავსცე,
 და შენით მინდა მე ლაშქრობა, ნალარას და საყვირსა ვსცე!“
23. ესე სიტყვა მოუტანა, მეფე მართლობს მეტად თავსა!
 „დამიჯერე, ასრე შორს არს, ვით არ შევა სპილო ნავსა“!
 ერთხან ჩავჰყევ, არ დავჰკარგავ, ჩემს ჭირნახულს შევიქ ზავსა,
 და იგი კაცი კვლავ მოვიდეს, მე მეტყოდეს სხვას იავსა.
24. მითხრეს: „ერთხელ კიდევ მორჩი სიკვდილსა და ლალატობას,
 ჩვენ ნუ ვაგვეცმ, თვარ დაგვხოცენ, შენ მიხვდები ფიცის გმობას,
 დაგვიჯერე, ნუ მოელი მეფისაგან ხვალ დანდობას,
 და ლუარსაბის სიკვდილს გადებს, სულ ამას იქს სიტყვის თხრობას.“
25. კიდევ ვავგზავნე მროელი, ვაახელ მოციქულები:
 „მე მთქმელთა კაცთა ვერ მოგცემ, გინდა რომ შექენა წყლულები,
 ლუარსაბ მეფის სისხლს მადებთ, გაქვთ სადმე სიტყვა თქმულები,
 და მაგრა თავიდან შეგკადრო, თუ თქმადლა შემრჩეს სულები!“
26. მეფეს ებძანა: „აწ ვითხრა სიტყვა უცთურად მთელია,
 ქვეყანამ იცის, შენ იყავ მისის სისხლისა მღვრელია,
 მაგრა მას მიხვდა სუფევა, ანგელოზნი ჰყავს მცველია;
 და ამჟამად ისრე არვინარს წამების გარდამხდელია!“
27. მაგრა მე მის სისხლს არ ვეძებ, შენ იყავ შენთვის მჯდომარე!“
 რა ესე მესმა, შევიგენ, ვჰთქვი: „არის ჩემზე მწყრომარე,
 მოციქულთ უთხარ: „ვყოფილვარ მე სადმე ცუდათ მშრომარე,
 და მეფეთ ტახტისა მაქცივი, არა თუ შემამკობარე“!

ქარი მორა

28. შევსთვალე: „მეფევე, ისმინე ეს სიტყვა გათავებამდი,
მეფეს ლუარსაბს როს ვახლდი, ვით ვიყავ მისად ქებამდი;
ოცის წლის მამამ მიმართვა, ის იყო ცამეტებამდი,
და უწინაც მპატივებდა, სამუდმოდ გვერცა ხლებამდი.
29. ხანი რამ გაჰხდა, მოვიდა ამბავი ლაშქართ ყრისანი,
თათარხნის შემოგროვება, თრიალეთს გარდმოსვლისანი,
მან იარალის უბძანა: „შენ იცი შეყრა გზისანი,
და თან ზაქარია წამოგყვეს, ყმანი არ გინდა სხვისანი!
30. გზანი დაცევით, თქვენ ქენით კარგრივად ყარაულობა,
თუ ჯარი ნახოთ, — გვაცნობეთ, ნუშცა ჰქნათ თავის წყლოლობა!“
მათ ვერა უგრძნეს ლაშქართა, ქნეს სხვას გზას გაპარულობა,
და ბოლოს მათგანვე მოიკლნეს, ქრისტეს შესწირეს სულობა!
31. მათ თრიალეთი გარდმოვლეს, თან აჰყენენ მანგლისელები,
ზოგნი ნამგლითა მოსდევდეს, ზოგთ ხელთა ჰქონდა ცელები;
კველთა, ოძისი დადაგეს, არა ჰყვა შემნახ მცველები,
და მეფის სვიმონის ხლმის ქნევა, თურმე, არ ახსონსთ ძველები!
32. კველთას თევდორე შეიპყრეს, მცოდნე და კარგი მღდელია,
ლახტითა სცემდეს: „წავგიძეხ, გზა რომელ გარდამსვლელია?“
ერიქალზედან ავიდნენ, ხუცესი წინწინ მვლელია;
და აწ ნახეთ, როგორ მოუა, რის ჭირის გარდამხდელია!
33. გოსთიბის თავს რომ მოვიდეს, ჯერ არ ჩაველოთ სულებით,
უთხრეს: „მეფეზე მიგვიძეხ, უკან მოგყვებით სულებით.“
ორს კაცს ეჭირა მხარ შეკვრით, ხელი ხელზედან სულ ებით,
და მღდელმან გულში თქვა: „მე მამკლან, არ დავიკარგვი სულებით!“
34. ეს განიზრახა: „მეფეზე მიუძღვე ჩემის შიშითა,
თან დავიდევნო ლაშქარი, უმრავლე ზღვისა ქვიშითა;
ესენი ფაფარუჭობდენ გახარებით და იშითა,
და არვინ დავრჩებით უკვდავთ, ვინც რომ დედიტგან ვიშვითა!“

35. ერთაწმინდაზე ჩაუძღვა, გზა ჩავლო ქვენადრისანი,
ცხირეთზედ დიად შორს დარჩა, მხარი ვლო სხვის სამხედროსანი,
მღდელს თავი გაავდებინეს, წამებით სისხლთა ღვრისანი,
და მაშინ ერთ კაცად კმარიყო, რაც ვნახე ჩემის ძმისანი!

36. მეფე ცხირეთს ბძანდებოდა უგრძნაულად, მოსვენებით,
მეც გვერც ვახლდი, იგ მწყალობდა სიკეთით და თავის ნებით.
გარდმოვეხდე, სულ მოიცვეს დაბლა მხარი, ვიქმენ ვებით,
და გულსა უთხარ: „მე ქართველნი მათ შევაბა კაის ცნებით!

37. მეფეს ვჰკადრე: „ნუ დაიძვრი, დამაცალე შვიდს ჟამს ჯერე,
რაცა გკადრო, ის ისმინე, სიტყვა ჩემი დაიჯერე,
შენს წინ მოვჰკვდე უსაცილოდ, ფიცი ჩემი ეს იჯერე,
და სარდრობით და კაის საქმით, ნახავთ, ვითა შევაჯერე“!

38. დამიჯერა, მეფე დადგა, მე კავთისხვეს ვიწყე რბენა,
ბართიანთ ვის შეეტყო, მათ დაიწყეს კვლავ მოდენა,
ვინც ვიპოვე შევაგროვე, ოთხასი ვჰთქვა ან რამდენა? —
და ღვთით მოხდომა დავანანო, მათ ცოლთა ქნან ცრემლთ მოდენა!

39. დელუმაჰმადხანს ვაცნობე: „წამოდი, მალე ირები,
მალ მოგვეშველე, შეგვექნა დღე რამე გასაჭირები,
ნუ გაგვიდრკები, აქამდი ჩვენ ერთად გვექონდა პირები*!
და არვინ დავაგდე, საომრად მოდიან ჯოხით გზირები.

40. მეშვიდეს საათს მეფესთან მოველ, მოვხვივე ჯარა,
აწ ნახავთ, როგორ შევიქმენ თავისა გამსაჯარია,
ზაზა ციციშვილს იცნობდით, როგორ გულ სრული არია,
და მას გვერც ვიახელ, მრავალი კაცი შეჰვექმენით მკვდარია!

41. ნიაბთ ბოლოს სხერტა ჰქვიან, არის რამე მცირე ქალა,
ზაზას ვახლდი, იქ წინ დაფხვდით, გული გვაქვს და მცირე ძალა,
ზაქარიას იარალი მასთან მოსდევს, მოვლენ მალა,
და მორწყულს ხნულში შემოცვივდეს, სისხლი მათი იქ გამშრალა!

42. ისინი ორნივ დახოცეს, ჩვენ დავრჩით, იყო ველია;
შუბებჳა ხელი ვამაგრეთ, მოგვეგონდა საქე ძველია;
ჯილოსანთ კაცთა უტყუბეთ, წინ იყვნენ, არ ჰყვა მშველია,
და ზაზასი მიკვირს იმ დღესა, თუ რას საქმისა მქნელია!

43. ფაშები იყენეს, რომ ვჰხოცეთ, გარდახლტა, მოსკრა თავია,
სისხლით შეღება დოლბანდი, კაბა მწვანე თუ მავია,
მათ მოგვატანეს რაზმითა, არ ჰქონდა ჩვენზე ზავია,
და წვერით კბილს თავი მიიცა, ცხენსა მოახლტა: „ჰაია!“
44. მაშინ მტკვარი მდიდროობდა, ჟამი იყო თიბათვისა,
მუხრანთ მპყრობს და ერისთევებსა ვჰკადრეთ: „გვინდით ამისთვისა!
ამილახორს მოახსენეთ, მტერი ცეცხლზე დაერთვისა!“
და მალ ავლევით ზემო ქართლი, სად ფრონენი მტკვარს ერთვისა.
45. დელუმაჰმადხან მოვიდა, შეიდასი კაცი ხლებოდა,
გულსრულობასა ჩემობდა, მამაცად რასმე დგებოდა,
„მგლის, ტყაოსანთა“ შევებნეთ, ომი მწვე შეგვეძლებოდა;
და ვიცი, რომ ხმალთა ჩვენთაგან მათ გული დაღებებოდა!
46. აიყარნენ წასასვლელად, მათ პირი ქნეს ყარაღაჯით,
კაცი კარგად მოაგვარებს დიდს ლაშქარზე კარგის გარჯით!
მეფეს ვჰკადრე: „აწ ქართველნი მე ავაესო მათის ხარჯით,
და ბძანება ქენ, ნურგინ არჩენს შეხვეწნით და ნურას აჯით.“
47. წყნარა მიდიან რაზმ წყობით, ჩვენ უკან მივსდევთ ნელაო,
მათი შებმა და შეტევა არავინ გაიძნელაო,
მე სადავენი შეეტაცი, ვინ შუბი წაიგრძელაო,
და სამოციათასს კაცზედა. როგორ არ გვინდა შევლაო?
48. ერთი ტერტერა გორიდამ მოვა უგრძნულად გზაზედა;
დოესის ბოლოს წინ დახვდეს, გულს ელდა ეცა მაზედა;
გაფრინდა, ხიდის ფიცრები მან გარდაყარა წყალზედა,
და თუ არ ენახა ტერტერას, ხიდს გაივლიდენ შხაზედა!
49. გმირთ ზღაპრულს წიგნში სწერია ჯეონის გავლა ადვილად,
მდეერისა ვედარ მიწევა, ვერც ჯავრთ ამოყრა ადვილად.
გივისგან ქაიხოსროსი მორჩენა კარგა წადილად;
და მათ დავაშხამებ ხვალ დილას, რაც რომ მომზადონ სადილად!
50. იმ ღამეს მართლმორწმუნენი იყვნეს სულ ღამე თევითა,
ზოგნი ხშირ-ხშირად ვდგებოდით, ზოგნი აქა-იქ თევითა..
ღირსნი კაცები გვიახლნეს, ვესევდით ჩვენ მათევითა,
და არ იყო მათში ცთუნება გველისგან იმათ ევითა.

51. დილა გათენდა, ვახსენეთ ღმერთი და წმინდა ყოველი:
მარიამ დედა ქალწული და შერმე ძელი ცხოველი,
კვართი და მკლავი მარჯვენა, ღვთივ ქმნული სვეტიცხოველი-
და თქვენ დაგვიფარეთ, დაგვცევით, რა წყალში ვიქმნეთ სოველი!
52. გაღმა მტრის შიში არა გვაქვს, წყალს ხმალი არსით ეკერისა,
ტანსა ჩავიცვით ჯაჭვები, ტალიკით აღარ ეკრისა,
ჩვენი სიკვდილი აღარ გეჩნდა იოტად, ანუ კეკრისა,
და გზები შეუკარ კორტანეთს, შალვა უფროსი მეკრისა!
53. შევედით, წყალსა გავედით, გვეგონა თავი მცურავი,
ცხენები წყალში ფრტვინვიდა, უკულმა აღარ მბრუნავი,
იმიერ ნაპირს გავედით უბე და კალთა მწურავი,
და აწ თათარხნისას გაცნობებ, ვით შევჰქნა მოსამღურავი!
54. წყალს უზიანოდ გავედით, ეს დიდი სასწაულობა!
ივნისში მტკვარს ვინ გასულა, არ მიხდომოდეს რჩულობა?
არ მოგვრჩობია ერთიცა, იმდენი ერთა სულობა,
და ცხენთ ცურვა გაუადვილდა, გასვლა თუ გამოსულობა.
55. სურამის ბოლოს მოვიდნენ, ქართველნი შევიყარენით,
იმათაც დიდად იამა, ჩვენ ხომ მწვედ გავიხარენით,
ომსა ბედევდეს ყველანი, არვინ არ დავიზარენით,
და ღმერთო, მოგვხედე, თათარხნის რომ სისხლი ხარბად ვღვარენით!

ქარი მისამ

56. რჩევა შეგვექნა ომისა: რას დროს შევებნეთ, რავგარა,
დაშურება სჯობს, სიჩქარე, ვირემდის აიბარგარა,
ხანძრად მოვედენეთ, როგორაც ბალახი ცეცხლმან დაგარა,
და ქართველთ ხმაღს ქვეშე, ღვთის ძალით, თათრებმან ვერ იმაგარა.
57. ზოგმან თქვა: „ახლავ მიუხდეთ, თავს გარდვადინოთ მტვერია!
რადღას უდგავართ უომრად, რა ახლო ვნახეთ მტერია?“
ზოგმან თქვა: „ზეით მოუხდეთ, შეიქნან გასაშტერია,
და მათ დავანანოთ აქ მოსვლა, არ ჰყვანდეს პატრონ ტერია!“
58. ნუგზარ თქვა: „ღამით დავესხნეთ, ძთის კაცთ ეს მიყვეს რჩევანი;
მრავალჯერ გაგვმარჯვებია, ასრე გვაქვს ომის ჩვევანი!“
სხვათა თქვეს: „დიღას მიუხდეთ, შეექნათ ბედისა წყევანი,
და ერთს წარექციოს ასი და ასს ათასისა ძღვევანი!
59. მე ვპთქვი: „ძმანო, დამიჯერეთ, ესე ომი მე დამდევით,
ჩემი საქმე დღეის უკან ანდაზად და ხიდათ დევით;
გული მტკიცედ დამყოვრეთ, მართლა თავი გარდადევით,
და თვალი მიგდეთ ზოგზოგებმან, მათში ვიქმნე, როგორ დევით!
60. დიღაზედა რაზმი ვაწყოთ, მათკენ ვიქმნეთ ჩვენ წახრილი,
სადაც დგანან, აქეთ ნაპირს წაუფლია იმათ თხრილი,
იმას ასრე გარდავიდეთ, არვინ იქმნას გან გახრილი,
და გარ მოვიგზნათ დახოცილი, როგორც დოღაბს ეღვას ხრილი!“
61. ერთი კაცი წამოსლოდათ, ნიაბის თავს დაექირა,
მოსვლა მისი, გამოპარვა, ჩვენთვის ლხინი, მათთვის ქირა!
უპკითხე: „ომსა როგორ ბედვენ, შებმისა აქვს საექვი რა?“
და ვითხრა: „უმძიმს მათ გარდმოსვლა, გზა და წასვლა გაექირა!“

62. ესე თქვა თუ: „გროვდებიან, ქვიზას რასმე პარკს ჩაჰყრიან,
ხან ისრებსა შესჭიდებენ, ხან ქურუმნი რამლსა ჰყრიან,
მესტროლაბე სტროლაბსა შლის, მიმსვლელს უკან უკუჰყრიან,
და მოსწყენიათ უცხოთ რასმე, ვეჰობ, ყურებს ჩამოჰყრიან!“
63. ეს გავიგონე მათგანვე, თქვეს: „საქმე მოგვდის მარცხისა,
რაცა ნიშნები ვიკოდით, აღარ დგას, წყალი გარცხისა,
სრულ ჩამოცვივდა ბურჯები, ეტლებმან ქვე დანარცხისა,
და თილისმთ ნაქნარი დაშალეს, რკინა ჰქონდათ თუ რაც ხისა“!

ქარი მართხე

64. ესე ამბავიც გვიამა, ღმერთი უწყობის თუ რეედა,
იმ კაცსა ვჰკითხეთ, საბრძოლი მათში რა უფრო ურეედა?
გვითხრა თუ: მშვილდით იბრძვიან, ფოლადი ისრის პირეედა,
და თოფი და შუბი არა აქვთ, საყალბო მწვე ქვითკირეედა.“
65. თხრილის პირს ჩვენ მიუყენეთ მეთოფე, ქამანდარები,
— ესროლეთ, თოფის კომლითა ვერ დაინახონ დარები!
აქათ ესენი ესროდეს, ზეით გზა განაკარები,
და რა თოფის სროლა გათავდა, შუბთა ქნეს ჯაქვზე ჩხარები!
66. რომე ვიწონეთ ჩვენზედა უფროსნი ექვისის ზომითა,
ვთქვით: „გამარჯვება ჩენია, გაეძღებით მათის ომითა!“
რაზმი გავაწყობ, მიემართე მკლავითა დაუშრომითა,
და სისქეს ჯარს პირველ მიუხე, სისწრაფე, დიდის ნდომითა.
67. მეფე გულსრულად მობძანდა, შექნა შუბისა ძეგრება,
ვისაც მიუხდის თამამად, იგ მისგან გაიმტყვერება!
ფიცხად იბრძოდეს ქართველნი, რალაა უფრო მტერება,
და ხნაზა ხნუშისა ხმა არის, იმათ ვინ მიეფერება!
68. ომი გახშირდა, შეუქმნეს ცხენ-კაცთ თოფისა სროლანი,
ზოგი ბორღლეედა ცხენს ქვეშე, ზოგთა აქვს მკვდართან წოლანი;
დარბაისელნი იბრძვიან, მეფისა კაამყოლანი,
და ომში ისინიც მოგვესწრნეს, ვის ექმნა უკან ყოლანი.
69. ჩემი რა ვჰთქვა, დიდად მძულდა ტრაბახი და ცუდი კვება,
ველარ დადგის უნაგირზედ, ვისაც ჩემი შუბი ეხა!
სად მიემართი შევაძრწუნი, ლახტის თქვიან, არის ქება!
და სული მეც ხომ ამოვართვი, რას უზმიდა მეტსა მეხა?
70. ვჰბოცდით გულმყოფრად, ვიბრძოდი, სწორად რაზმს შუა ებრუნევი,
რომელსაც სისქეს ჯარს მოეხვდი, ერთმანერთს შიგ აურეედი,
რომელიც ჯილით წამოდგის, იმის სისხლს უფრო ვსურეედი,
და სიცხემან ძალი დამმართა, ოფლსა არ მოვიწურეედი!

71. ფიცით შეგკადრო, მეფეო, სამი გავსტენე შუბია;
მასუკან ლახტით ვიბრძოდი, სისხლით ავავსი უბია,
ლახტიც რომ გატყდა, ხმალს ხელი მივჰყავ, ვაყენე გუბია!
და პატრონსა ჩემსა სხვა მტერი ნიადაგმც ასრე უბია!
72. იბრძვიან ერთპირ ქართველნი, ხმა ისმის ჩახა-ჩუხისა,
თათარხნის ჯარი გაწყვიტეს, მებრძოლნი შეაწუხისა,
მეუხისთვის თავს ვინ დაზოგავს, ტანსარო გულად უხვისა?
და მრავალთ აბჯრისა ცემისგან თქვეს თუ: „ხმა არის ქუხისა!“
73. ჩვენი ბრძოლა შუბით არის, მათი ფარ-ხმალ ისარია;
სითაც მეფემ ცხენი იგდის, დააშენის ის არია;
ვისაც თავსა ლახტი დაჰკრის, არ ეგონის ი სარია,
და ღმერთო, მიეც გამარჯვება, ვინ რომ რაზმი ის არია!
74. დილას შეზმულთა ცხრას უჰამდი ჰქონდათ სისხლისა დენანი,
მაშინდელს გამარჯვებასა მართლად ვერ მოსთვლის ენანი,
კვრისა და ცემის ხმა იყო, სხვისა არ გვქონდა სმენანი,
და მწარეს გვესროდეს ისარსა საყალბო ან სარჩენანი!
75. ზოგს მოკლე შუბი ეჭირის, მარჯვედ ხმარობდეს სროლითა,
ვის დავაცდენდენ, მაშინღა მიუხდით ჩვენ ოროლითა,
ავს ჯაჭოსანსა ვის ჰკრიან, შექნიან ცხენს ქვეშ წოლითა;
და თორმეტი მარტო მე მამხვდა, ვერა მქნეს ჩამოყოლითა!
76. ისრის სიხშირე რა გკადრო, თუ რამდენი რომ მამესო,
ჯაჭვეშიგან მამხვდის ნამტვრევი, სადაც რომ ხელი მამესო,
ომი მწყუროდა მას დღესა, მწადს მათი სისხლი მამესო,
და ამ ჭირნახულის მოქმედსა ბოლოდ აღარა მამესო!
77. გაგვემარჯვა, ამოვსწყვიტეთ, დავიბყრენით, დავჰსოცენით!
რაც მეფეს და ქართლს უჯობდა, ყველაკაი ისრე ვჰქენით,
თავი მოდის მეფეს წინა, თუ რამდენი, ვით ვჰთქვა ენით,
და სხვა მისებრივ გამარჯვება არ მინახავს, არც ვარ სმენით!
78. მეფემ ბძანა: დღეს, ქართველნო, ვით გამართებდა ჰქენით ბრძოლა;
ვჰტიცავ, რომე ჩემისთანა არვისა ჰყავს ყმისა ყოლა,
თავნი ყაენს გაუგზავნოთ, გარასპმი ქნას თან მიყოლა,
და ძმათ და შვილად მიმიჩნიხართ, უფროსნი ხართ კაამყოლა!

79. ვინრომ ტყეში შემძვრალიყო, მესამეს დღეს მოჰყავთ კრული,
რახტ-უნაგარ ვერცხლოსანი, ზოგი ოქრო გარდაკრული,
მე არ გავჰყვი საშოფარსა, ვინ ვჰქნი ხმლისა შემოკრული,
და ვინც გამყარა მე მეფესა, არსმცა წყეულ, დასაკრული!
80. ომი გარდასწყდა, ვამოყვსეთ ხელი და გული ლხინებსა,
კვირით კვირამდი სმა იყო, ნეტარ ვინ მოიწყინებსა?
ყირმიზს ღვინოსა სურები თასზედან მოადინებსა,
და რა ზარხოშობა. შეგვექნის, ხან ხელი მივჰყვით მინებსა.

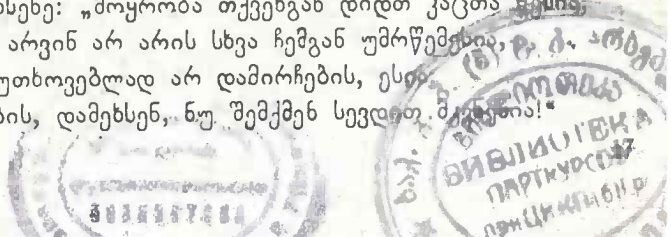
კარი მხუთე

81. ხანი გარდაჰდეს, ამაში მე დავჰპატიუე მეფესა,
იგ მხიარულად მეწვია დარბაზსა, კარგსა სეფესა,
უხესა, გულტკბილსა, ჯომარდსა, ნიადაგ ვარდთა მკრეფესა,
და ბოლოს გესმოდესთ, რას უზმენ ამა ამბისა მყეფესა!
82. მესამეს წელსა* გავმართე მე ლხინი, ერთა ქამება,
და მყვანდა—ტურფა, შვენებით მკრეტელთა გულის ამება,
მეფემ თურ თვალი მიაპყრა, შექნა იმისთვის წამება!
და გამარჯვება და ლხინთ ნახვა ყველა შემეკმნა შხამება!
83. არს გარიგება კარგვარი მის მის ალაგსა დასხმანი,
ვის ღვინომ თავი მოსტაცა, შეექნა გარეთ გასხმანი.
მეფემან ბძანა ჩემის დის, მწადს მისგან ღვინის დასხმანი!“
და მე უთხარ: „ღვინო დაუსხი, ვეკობ, ქნა არ გარდასხმანი!“
84. ზეფემ თურ თვალი შემსკვალა, მან მოინდომა მრუშება,
დედაჩემს თურმე აცნობეს, შექნა ვაი და უშება,
მეფემ შინ კაცი შეგზავნა, დაუწყო ქალს დაშუშება,
და რასაც ეს საქმე გარდმახდევს, ვის ძალუც წყლულ დაშუშება!
85. რა შევიგენ, მე ესე ვჰტქვი: „არ მყოლოდა ნეტამც მე და!
რომე მეფემ ესე მიყოს, გამოვდგებით ისი მე და?
წყალობას რომ მპირდებოდა, თურმე იყო ეს იმედა?
და შერცხვენა და ხლმის შემოხსნა ნეტარ როგორ გამიბედა?“
86. მეფეს კაცი მიუგზავნე: „ეს არ იყო თქვენგან ქნანი!
რომ ჩემი და გავაბოზო, სიტყვა ნუ გაქვს ამის თქმანი,
ნუ მიჰყვები ბოროტს საქმეს, ნუ გაქვსთ ცუდი გულის თქმანი,
და თვარემ თავი მოგაკელიო, არ მაქვს სიტყვის უკუთქმანი!“
87. ეს მინდოდა, შვილისათვის მე დამეგდო ხმლის სახელი,
აწ ესე თქვან: „მოურავის სახლი გახდა საბოზველი?“
ამ საქმესა ჩამომეხსნა, მე წყალობად ამას ველი,
და რად დავვიწყდა, აღარ გახსონს ომი შარშანწინანდელი?***

* დედანში: დღეს.

88. მეუფემ ფიცი შეუთვალა: „მაგას მე შენ არ გკადრებდი, მაგრა ცოლად იგ შევირთო, მხიარული ვიხარებდი, ქართლს დაგიჯდეს და დედოფლად, გაიხარე, მით იშვებდი.“
და შეესთვალე თუ: „ნუ დამკარგავ, ავრე ადვილ ნურც დამთხოვდი!“
89. როდეს განახვენ დიდნი კაცნი, შევიკვეთენ დაგდებასა, ჩემსა ცუდათ დაქრასა და სუბუქად ავდებასა, შადიმან არს ჩემი ქიშფი, გეტყვის სიკვდილს, გაგდებასა.
და ახლავ მიჯობს ჩამომეხსნა, ბოლოს ჭირში ჩავდებასა!
90. შადიმან ამად დამქიშფდა, აქეს მამაცობის ძრახვანი, ერთხელ ეს უთხარ: „შენს ხმალსა, არა აქეს კვეთა, ახვანი!“
თურმე შეექნა გულშია სევდა, კვნესა და ახვანი,
და სხვას რას დამაკლებს ენითა, არამც მომიდგას მახვანი!
91. იმავე სიტყვას მოგახსენებ, ხემწიფესა ზესთა ზესა, ჭკვიანსა და გონიერსა, სხვით ძალგულთა უფრო მხნესა, სვიმონ მეფის შეილისშვილსა—ნუ მიჰყვები ნდომის ზნესა,
და თქვენც ის ქენით, მამაპაპათ, რომ მოყრობა სითაც ქნესა!
92. კახთ მეფისა, ეს მეც ვიცი, არ გხდებისრა შესართავათ, სხვა ბატონი ვინც არიან, თავმამწონე გვარათ, თავათ,— სიხარულით ქალს მოგცემენ, ტკბილის სიტყვის დისაზავათ,
და ჩამომეხსენ, დას ვერ მოგცემ, სულ ნუ შემიქ გასათავათ!
93. ებძანა თუ: „არას საქმით არ დავიშლი მაგის შერთვას. ნეტარ რასთვის მიზარდები მოცემას და ნების შერთვას? თუ ბოროტი მე რამ ესძრახე, ახლა ხედავ წაღმა შერთვას? და ნუ უპირებ ცრემლთა ჩემთა ზღვათა შიგან სადმე შერთვას!“
94. მეფის დედას, დედოფალსა, შევეხვეწე, მუდარებით: „თქვენი შვილი ჩემს დასა მთხოვეს, მე არ ვაძლევ ჩემის ნებით; არა ელირსვარ, დაუშალე გამორჩევის კაის ცნებით, და ძმა, შვილი და თავი ჩემი იმსახურე გვერცა ხლებით!“
95. ებძანა თუ: „არას მიჯერს, თვარ ვმოყრობდი დადიანსა; შენ ხომ მაშინც ერდგული ხარ, ჩვენთვის დასდებ თავს და ჯანსა, რომელიც სწადს, მაგან იცის, ნუ შემამთხვევთ ცულს გარჯანსა, და ვეფხესა ადვილ ვინ შეიპყრობს, ან ვინ შესწვდა ცას მარჯანსა!“
96. კვლავ მოვახსენე: „მოყრობა თქვენგან დიდთ კაცთა წესით; თქვენი ყმა არვინ არ არის სხვა ჩემგან უმრწემესთა, ჩემი და გაუთხოვებლად არ დამირჩების, ესთა და ვაგემარჯვების, დამეხსენ, ნუ შემქმენ სევდით.“

K-26119
2
125.492

97. გაჯავრდა, ესე ებძანა: „შეხოცა გინდა, ვიცია!“
მერმელა ვკადრე: „მეფეო, მიბოძე მართლა ფიცია,
რომ არ დამიგდო მასუკან, ეს სიტყვა დაამტკიცია;“
და მან საფიცარი მიბოძა: „არ მოვშლი, თუცა ვიცია!“
98. აღარ აგრძელა, მაშინვე იმან გაპირა ქორწილი,
სიხარულისა დღისაგან სევდა მაქვს უფრო ორწილი,
ზრუნვა და ფიქრი ბედისა ჩემი შეიქნა მოწილი,
და ქალი პირ ბროლი შევინებით, ბაგე-კბილ ტურფა ძოწილი.
99. მეფე ქვათახევს წაბძანდა, ნოსტიდამ ახლო არია,
ჩემი დაც თან წაიყვანა, დღე ჰქონდა გასახარია;
წინ მოეგება მაზარით ნასიძე წინამძღვარია,
და მან თქვა: ქვათახევს ქორწილი მეფეთა გასაკმარია!“
100. მღღელი იქ დახვდა მცოდინე, იოსებ კანდელაკია,
მისგან იკურთხა გვირგვინი, არ თქვა თუ დღე რამ ნაკია!
სრულ შინა ყმანი მირბიან, აღმართია თუ ვაკია,
და ვინ იცის, დილა რასა შობს, თქმულა, თუ ღამე მაკია?
101. ხანი გამოჰხდა, შეიქნა თვები ხუთად თუ ექვსადო...
კავთისხევს დადგნენ, რაცა ქნეს, სრულ ვერ გაუველ ლექსადო,
შემოკრბეს, უთხრეს მეფესა: „საცოლედ შენ ვინ, ეგ სადო?“
და არ გიჯამთ, ეგ არ იქნების, ნუ შეგვიქ ქართველთ მკენესადო!“
102. ჩემს მოყვრებს მწვე უხაროდათ, სხვანი ჩურჩურით მჩხუბევდეს,
მაშინლა უთხრის სუფრაჯმა, როდესაც მეფე სუბევდეს;
მე საფიცარი ხელთ მქონდა, შენახვით კარგა უბევდეს,
და თუ მე უცილოდ შემეტყო, სუფრაჯის სისხლი გუბევდეს!

ქარი მემკვსე

103. წავეყისის თავს მეფე იღგა, რომ მისი გახდა ოცათ.
მეფეს წიგნით დავებარე: „მოდო, ვიქმნეთ ნადირთ მხოცათ,
ყარაია ვინადიროთ, მშვილდი ჩვენ ვჰყოთ ხელთა მოცათ!“
და შიგნით ლალატს მიპირებდეს, გზანი ექმნა გარეთ მოცვათ!
104. მეფე სიტყვით მოეტყუათ, მათ რჩევაზედ ჩაეყოლა,
ერთხელ ეთქვა: „მაგის მეტად ნულარ მეტყვით მაგას ყოლა,
ნეტარ ყალა ამისთანა სხვას მეფესა ვის ეყოლა?“
და დიდს ომსა და გაქირებას, ნეტარ ვინლა წამეყოლა?
105. მეფემ უბძანა: „ამ სიტყვას არავის გეტყვი ფერობით,
მან მამარჩინა სიკვდილსა მძლავრს ლაშქარს გასაშტერობით,
მე რომ იმისი და მედგას, თქვენ რა გრჯისთ იმის მტერობით?“
და თუ მცოდებს, დასაც დაუგდებ, მას გაეჰხლი მიწა-მტვერობით!“
106. დაუთინეს თუ: „რას გარგებს, აბა გყვანდეს მარტო ისი,
გვერცა არვინ მოგიდგებით, შემოგძარცოთ ძმა და თვისი!
თქმულა: „სიტყვა სასარგებლო უკეთ იცის სხევამან სხვისი,
და ერთი კაცი ქვეყნისათვის წახდეს კარგი, თუნდა მქისი!“
107. ბოლოს ეთქვა: „იმის დასა მე გაუშვებ, გავირიდებ.“
იმათ ეთქვა: „არ იქნების, თუ არ მოჰკლავ თავს არიდებ,
იქას ცოცხალს დას დაუგდებ, ჩვენსა დღესა ხომ აბინდებ,
და არ იქნების, თუ არ მოჰკლავ, მართლა გულს არ გაიწმინდებ!“
108. დაესკვნათ ჩემი სიკვდილი, რა დილამ შექნას თენება;
ბაკა ხერხაულიძის მაქვს ფარეშთ ხუცის ხსენება,
მან გაიგონა: „ხვალ მოვჰკლათ“,—ეს თურე ღმერთსა ენება;
და გამომიარა, მან მითხრა: „აჩქარდი, გიჯობს ცხენება!“
109. ფიცით მითხრა: „უსაცილოდ ასერ მოვლენ ჯარი მკვლელად!“
ახალუხზე ხმალი ვირტყე, ცხენისაკენ ვიქმენ მვლელად,
სახურვიანს ცხენს მოვახლტი, უძოსაკენ ვიქმენ მსვლელად,
და უგრძნეს, მიმძიმს, ფარეშთ ხუცესს მას ცხვირისა ექმნეს მკრელად.

110. სამადლო გარდმოვირბინე, გამოველ კლდესა ნეგოსა,
ლაშქარი უკან მომდევდა, ხელი ხმალს მაგრა ეკოსა.
შადიმან მოდგა კლდეს ვაღმა, შემძახა: „მართებს ეგოსა!“
და დავბრუნდი, უთხარ: „მობძანდი, ვნახოთ, ვინ დაიბეგოსა?“
111. რბევით მოველ იმა კლდესა, სად რომ ჰქვიან გელიყარა,
იქ ქვეითი კაცი დამხვდა, თავი დაბლა დაეყარა,
ჩამოვხე და გამოვართვი, მშვილდ-ისარი აეყარა,
და ჩახჩურს ვაძლევ ფეხიღამე, ქალმან-წინდა წაეყარა.
112. სახურვიანს ცხენსა ვიჯე, მაგრამ იყო დიად კარგი,
მშვილდისარმაც გული მამცა, ვჭთქვი: „ეგებ არ დავიკარგი?“
თუ ცოლ-შვილი გარდვახვეწე, მე არ მინდა სხვა რამ ბარგო.
და ნოსტეს ლეღვი აღმოვსთხარე, თაო ჩემო: სხვაგან დარგი!“
113. დიდგორი გარდმოვიარე, გზა ჩავლე გოსთიბისანი,
ცოლშვილი ტყეში ავასწარ, მე არ ვინაღლე სხვისანი,
ცოტა რამ ყუათ წამოელო ოქრო, თვალ-მურასისანი,
და ასრე მომიხდა ქორწილი, მეფის რთვა ჩემის დისანი!
114. მთილამ დავხედე, დაიწყო ქვეშედამ ჯარმა დინება,
სასახლეს ცეცხლი წეუდვეს, მით უფრო მამეწყინება;
ვინ ქიშვათ იყო ჩემხედა, გულსა მიეცა ლხინება,
და აიფორაქეს ქონება, გარეთ იყო თუ შინ ება!
115. მამის განძიც ბევრი მქონდა, უფრო ჩემი ნაშოვარი,
ყველამ ერთ დღეს ჩაიარა, მას მოუხდა გრივალ ქარი!
მაშინ დავემე ეს სოფელი, ვჭთქვი თუ: „რა მწვე ცუდი არი,
და გუშინ მქონდა სიხარული, დღეს ტირილი შესაზარი!“
116. მძებნიდეს მთასა, მალნარსა, ჰქონდათ ყოველგან ჩხრეკანი,
დამაგდებინეს საყდრები, ველარ მესმოდა რეკანი,
კლდეებში ბორდღვა, სღვისაგან ფერხთ აღარ შემრჩა მე კანი,
და გულსა ვეტყოდი: „გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი!“
117. ექვსი ყმა შემომეყარა, მარჯვე და ჩემი ზრდილია,
მითხრეს თუ: „სითაც აპირებ, გზის წასვლა სიადვილია,
კაცი ხარ მწვე ქირნახული, ბევრს ომში გამოცდილია;
და ზოგჯერ მზის შუქი მოგხედავს, ზოგჯერ დაგფარავს ჩრდილია!“
118. გზები შემიკრეს ყოველგან სამცხის მთისა და ბარისა,
კაცნი ჩავგზაენე შუალამ, თქვენ ნუ გაქვთ შიში ჯარისა,
მათ შვიდი ცხენი დაჰპარეს, ჩვენთვის სასხლომად კმარისა,
და უნაგრიანად მამისხეს, ვჭთქვი თუ: „ეს კარგი არისა!“

119. წავკისს რომ ვიდექ, პაპუნა ჩივადე თანა მხლებოდა,
ჯაქვი და შუბი ეტაცა, ერთი თვით იმას სცემებოდა,
მომძებნა, მპოვა, მამართვა, მას სწაღდა, მეცა მნებოდა,
და იმხელი კაცი სიმარჯვით მართ უკეთ არ იქნებოდა!
120. გოსთიბეს იყო სხვა ჩემი ძოვნად ულაცი ცხენია,
ზოგ ზოგი თოხარიკები, ზოგსა აქვს სიფიცხენია.
გულსა მდაღევდა სახმილი, აღისა მე სიცხენია,
და ვაი სიკვდილი, დაკარგვა და საქმე შესარცხენია!
121. ყმათ მითხრეს: „სითქენ წავიდეთ, ერთი გვხამს გასაბედია!“
ძე უთხარ: „ყველგნით მალონებს ჩემი წერა და ბედია,
გზები დავსჩხრიკო, სით მიჯობს, არა მყავს მოაბედია;
და წავალ, ვინც დაძვედეს შევაკვდე, დავიწვა, ვით აბედია!“
122. მე არსით აღარ მეკონა უკვდავად გავლა გზებისა;
ცეცხლი მაძიდვეს გარშემო ყოველგნით ანაგზებისა!
ყმათ უთხარ: „დიდგორს ძიემართოთ, ვირ მოსელა იყოს მზებისა.“
და თავს ვეტყვი: „ნეტარ რა მოჰხდა გაწყრომა მიზეზებისა?!“
123. ქალი და კაცნი ვინცა ვართ, შეეკრბით, დღემ რომ ქნა ბინდება-
რასათვის წავებე უბრალო? ცრემლი ამისთვის მდინდება!
მთის თავს ვპთქვი: „ჩემთან მყოფელსა გული ნუ შეუშინდება,
და ჩემთ მკვიდრთა ჩემთან სიკვდილი დასთმეთ, ნურავინ კმუნდება!“
124. იმ ღამეს წავლეთ დიდგორი, უგზოთ მათთ ბალახიანთა,
კოშკის თავს გზა გარდუქცივეთ, ჩავედით მალნარს მთიანთა,
შენობას თავს წავადევით, ვერ გვიგრძნეს თელაენიანთა,
და ტყეში შევბრუნდით, სულ დგმული ვერავინ გენახავს ხმიანთა.
125. თელაენის თავსა ხშირს ტყეში მცირე დგა ტბისა გუბენი,
იქ გაგვითენდა, დავექით, ვპთქვი: ვართო მცირე სუბენი-
ცოტა რაც გვქონდა თან გვახლავს, ყველას სავსე გვაქვს უბენი,
და გულს უთხარ: „ნეტარ აქ რა ვპქნა, არ მოიხმარვის შუბენი!“
126. ფეხის მიწყნარვის დრო მოჰხდა, ღამეა მგონ ძილბირისა;
ჩემს სიკვდილს მსწრაფლ მოელიან, ცოლშვილი ამაღ ტირისა.
უთხარ: „ნუგეშისთ, ღმერთია მამალხენელი ჭირისა,
და კიდევ წყალობით მომხედავს კვერთხი იესეს ძირისა!“
127. უთხარ: „წავიდეთ, ახლავ სჯობს, საქმენი მინაშურია,
კარსანის თავი წავლევით, საღ ახალქალაქურია,
ჩაველ, იქ საყდარს ჩამოვებე, ჩემთან მყოლთ ლოცვა სურია;
და იქ მყოფნი არვინ დაგვიხედა, მონათა კამეს პურია.

128. საყდარსა ღვთის მშობლისასა ჩვენ შევხვეწეთ მუდარათ:
„ამ შეჭირვების მგზავრობას შენ ნუ გვიქვასაცუდარათ,
გზა მოგვეც იორდანისა, ვინც რომ ხარ ნავთ საყუდარათ,
და დამხსენ რყევას და სარჯელსა, ვიქმნე სამ დასაყუდარათ!“
129. იქილამ კაცი ჩავგზავნე ხიდის გზის შემტყობარია:
„დავედრე ხიდის მცველები, ნახე, არ არის—არია?
მართლად გასინჯე, შეიტყვე, გზის მცველი ბევრჯელ მცდარია,
და ეგების ძილსა შეეპყრან, მით თავსა დავსცეთ ზარია!“
130. ხიდზე ჩავიდა, გასინჯა, სამოცი კაცი ფთხილობდა;
მითხრა თუ: „დგანან ფეხზედა, ერთიცა არა ძილობდა;
ერთი ეშუღლის მეორეს, სხვა თქვენს დაჭირვას ცდილობდა;
და „რომ არ შევიპყრა, არ მოჰხდეს“—ამას ის უსაცილობდა.
131. რა ეს მესმა, „ამისთანა, ვჰტქვი, მიქნია ონარები?!
ამათ დავჰხოც უსაცილოდ, აღარ მინდა ფონარები!
გავლოთ ხიდი, იარაღთა მათთა ვიქმნეთ მშონარები,
და მომყევით და ნუ გადრკებით, ნუ შექნილვართ მცონარები!“
132. ყმათ მითხრეს თუ: „ზოგთა დაჰხოც, ზოგთ გარდიგდონ ფიცარია!
იმათ რა ქნან, ბძანება აქვთ, მეფის დანაფიცარია;
ხმას დაპყრიან ძახილითა, გარეშემო ვინც არია;
და ვეჰვ, არ შერჩეს მეზობელთა, სახლი შენი, ვინც არია!“
133. ერთი თასი სქლად მოდიდო ვჰქმენ სვეტს ცხოველს შესაწირად,
არც მწვე ბევრის ფასის იყო, სამოც მარჩილ იგ საღირად,—
შევეხვეწე სვეტს ცხოველსა: „გამიყვანე შენ ნაპირად,
და ცოლშვილთ ცოდვას ნუ მაჩვენებ, ღლე შემქნია გასაჭირად!“
134. რა შევსხედით წყნარა-წყნარა, ხიდის ბოლოს ჩაველ ნელა,
მტკვარი ნახეს, მდებდრებრ შეკრთეს, ქალთა გასვლა გაეძნელა.
უთხარ: „გულსა შიში ნუ გაქვს, ღმერთი არის ჩვენი მშველა!“
და ცხენს მივეციით სადავენი, უბე-ქალთა დავგვესვლა!
135. ცხენნი ცურვით წყალს გავიდეს, მე ჩავიგდე სასწაულად;
ხიდის მცველთა ვერა იგრძნეს, ვერც შეიტყვეს ვერცა სულად,
ქალთ ღმერთს დიდი მადლი მისცეს, რა რომ იქნენ წყალს გასულად!
და შენ დავგვიხსენ, შემოქმედო, მოწურვილნი აღსასრულად!
136. წავედით ნელა, მივედით მცხეთის სამრეკლოს ძირამდის,
გარდავჰხე, თასი ავიღე, მე შევაწივე შინამდის;
პირჯვარი გამოვისახე, აღარ ვარ მოსაწყინამდის,
და ცრემლი დავსთხივე ვედრებით, საყელოს ჩამომდინამდის!

137. კარიბრჭეშიგან ვილოცე, საყდარი დაკლიტულია,
თასი კარს წინა დაუდგი, მას შევევედრე სულია:
„გმონო, გმსახურო, მუნამდის ვიქმნე სულ ამოსულია!“
და არვინ მაცალა მის მკობად, სხვაგნით მქნეს მე წასულია!
138. გამოველ, შევეჯე, წავედით, მივედით მისაქციელსა:
ნუგზარ მოვიდა კარგ სიტყვით, უყურეთ მისაქციელსა,
მითხრა თუ: „ჩემს თავს რას ვაქნევ, ქვეყანა მისაქციელსა,
და ჩემის ქვეყნიდამ თუ მეტყვი, აღარ გყოფ მისაქციელსა!“
139. დილაზე თვითან წაბძანდა, მივიდა ახალუბანსა;
იმ დღეს იქ დავშრიოთ, ქალებსა ვერვის ვნახევდით უბანსა.
მე ისევ გაღმა მეძებდეს, მალნართა უბან-უბანსა;
და ლხინი შემექმნა ტირილად, ზარსა სოფელი უბანსა!
140. წავედით, დუშეთს მივედით, ვიჩივლე ჩემი ჭირები,
ნუგზარ ერისთავს უამბე, როგორც მითავეს პირები,
მან მისი ქალი რა ნახა ცრემლითა ანატირები,
და მითხრა თუ: „საქმე გავხადო მეც შენთან გასაჭირები!“
141. მითხრა თუ: „ყმისგან პატრონის მოყვრობა არის ავები,
ბეზლობას ვერ ასცილდება, საქმე არს გასათავები,
შენ ხომ ზედ უნდა წააკვდე, მისთვის მოიჭრა თავები,
და ან აგრე მოვა გულისა სევდითა დასაწვავები!
142. თვარე მეც შენთან მოვჰკვდები, რასაც იქ, მეც ვარ მქნელია,
„სჯობს საყვარელსა მოყვარე“ — ესე ნათქვამად ძველია.
დასდგები აქა — გახლავარ, წახვალ, — ვარ წამომსვლელია,
და შენთან სიკვდილს და გვერც ხლებას არვინ მყავს მე დამშლელია!“
143. ვჰკადრე თუ: „დავსდგე, რას ხელს მყრი, სადამდი შემინახევდე?
ყმათ ხომე არც თქვენ მიახლებ, მუდმად სევდითა ვახევდე.
ჩემსა სახლსა და მამულსა თვალთ ვერ დავინახევდე,
და ჩემსა ბელსა და წერასა ვგმობდე და ავად ვძრახევდე!“
144. მოვახსენე: „ერანისა ხემწიფესთან მე ვარ წამსვლელ,
სიკვდილს მაშინც ვარდავრჩები, შევეხვეწო, ვიქმნე ჩამსვლელ,
უსამართლოდ მამეზღართა ველარ ვექმენ თავის ამსვლელ,
და აქანამდის შუქით ვიყავ, აწ, მზევ, იქმენ ჩემთვის ჩამსვლელ!
145. წასასვლელად მოვემზადე, აღარა ვარ დასალონად,
მითხრეს: „ჩახვალ შენ იმათგან, შეიქნები მოსაწონად,
რალას გარგებს სიმძიმელი, რომ გაჰხადო ცრემლი ფონად?“
და წავალ, რალაც მომევიღნოს, მოვიჭირებ მე ამღონად.

146. ნუგზარ მითხრა ერისთავმან: „თქვი, თუ ჩემსას რასა ბძანებ? —
მეც წამოგყვე უსაცილოდ, წაგიდეთ და ნუ ახანებ;
მეფესა და სულ ქართველთა არას ვაწყენ, არას ვავნებ,
და დიდს ხემწიფეს შევისწავლი, ჯავრსა არას არ ვათავნებ!“

147. მე უთხარ; „მე წაუიდე, აწ სხვაცა დამებრალებდეს!“
მან მითხრა: „შენ წაგახდინეს, მე ვინლა შემიბრალებდეს?
იქილამ დავრჩეთ ორნივე, ნება იყოს თუ ძალებდეს,
და ისრევ გაწითლდეს სპილენძი, რაგინდ რომ ხშირად ჰკალებდეს!“

ქარი მუჭიღე

148. რაღას ვაგრძელებ, წავედით, მე ცოლშვილითა ვიარე;
გზა წავლეთ საგურამოსი და არე მათი ვიარე,
ლილოს პირს ჩავლე, ლოჭინის ხეები დაუტიარე;
და ყურყუთას ფონი თხლად იყო, ჩვენ დაგხვდა დასათქმიაჩე.
149. ესენი ღამე ჩავლევით, გათენდა იაღლუჯასა;
შეკაზმული ვარ, მივდივართ, თავი მოსწონდა ლურჯასა,
იტყოდეს ჩვენნი მნახავნი: გვანანო მაგარს ჭურჯასა!
და მე ეს დამმართა სოფელმან, ნეტარ ვის უშვებს ურჯასა?
150. ეს რა ვიცოდი, ცუდმუდი მე კაცი შემომბედედა;
კოლოტაური წინ დამხვდა, თურმე ფონს გასვლას მხედევდა,
ადვილ შეპყრობა ინება, დავ გამოთხოვით მედედა,
და მან არ იცოდა სრულობიდა, ძალ გული როგორ მედედა!
151. მან შემომძახა: „არ იქნა, ვეღარ ხარ ჩემგნით წასული!“—
უკან მამდედა წყალს აქეთ, არ ვიქმენ ფონსა გასული.
მითხრა: „არ იქნა, ვერ წახვალ, მზე იქმნა შენთვის დასული,
და ვჰტყვი: „ქტლსა მოსძაგებია, სოფლით არს გაღმა გასული!“
152. გავჰკვირდი, უთხარ: „რას მამდე, შენ რა გაქვს ჩემთან დავია?
ბატონიშვილმან გიბრძანა, ვინ არის მუხრანთ თავია?
იგი არ მმტერობს, არ მამდეგს, ჩვენ მოყვრობით გვაქვს ზავია,
და ეს ჰკადრე, იცი, პატრონზე არა ვარ დამნაშავია!
153. როგორ? მე და შენებრ კაცი დასაჭერლად უკან მდედეს,
ჩემსა ბჭობდეს დაჭერასა, ახლოს მოსვლას გაბედევდეს,
ჩემთვის ისარს მომახევედეს და სასროლად მშვილდსა ზევედეს?—
და მე რომ ხელიც არ შეეახო, ცხენზე როგორ გარდამხევედეს?!“
154. დავბრუნდი, ცხენი შეეჰქუსლე, არა ვჰკარ შუბის პირია!
იგი დიბლივით გარდვადე, ვარქვი: „თავს უყავ კირია“!
მას მამის სული უხსენე: „მორბოდი, აწ რას სტირია?“
და ორგნით გვერდები დაემტვრა, გათხარა ძეძვის ძირია!

155. ვჰთქვი: „მოვჰკლევდი, მაგრა ეს სჯობს, დამიგდია დაბნედილი, ამაღამე აქა ეგდოს, გაუთენდეს თუ რა დილი! გავეს, ტარიელ სად ტიროდა, წყაროსთან დგა ხისა ჩრდილი, და წავა, მიმწევთ გზაზე დაჰხოცს, ველარ მისწვდა ავთანდილი!
156. ჩემგან სიკვდილს და დაბნედას ნურც ცახედ ნურას ჰკვირაო, შენს ცოლთან დაგიკვენხია, მოურავს დავიჭირაო! წადი და სახლი მომზადე, როგორაც გაგიპირაო, და ვეჰვ, რომ თავბედი იტურო, ღლენი გაქვს გასაჭირაო!“
157. ამისთანანი კაცები საჭერლად დამღევნებთან!
ბატონის წყრომა ძნელია, თვარ მამწევს უფრო ვნებთან.
გაძლებს მეტი რაღა ხამს, რაც ჭირნი გარდამხდებთან!
და მეც დავაკლდები ქვეყანას ბოლოჟამ, თვარ მიხვდებთან!
158. ჩვენ არჯაყალას მივედით, სხვა არვინ დაგვხვდა გზაზედა,
რაც ნიეთი იყო სარჩოსი, ჩვენ დაგვაყენეს მზაზედა;
ორს კვირას იქ მოვიცადეთ, იყვნენ ჩვენს სიტყვის თქმაზედა,
და ჩვენს მერიქიფეს უბძანით: „წამოდექ ღვინის სმაზედა!“
159. ასრე მოგვეპყრნენ, გვმსახურეს, როგორაც ჩვენნი მონები,
რაცა ვინებით, გვანებეს, ძალი არ გვიყვეს ჩვენები,
ზოგი გრძნებით რამ ივარგეს, უცხო რამ მოსაჩვენები;
და ჩვენც ჩვენის ქვეყნით დაგვკარგეს, დასუსტდა გამომღევნები!
160. მათ მივებარე ცოლშვილი, დადგნენ კარგ გარიგებითა,
წავედით, გზაზე მივდივართ ამოდ და ჩვენის ნებითა,
ესე მეც ვიცი, იქ წასვლა ვერა ვჰქენ კაის ცნებითა;
და დგომა და წასვლა ორივე შემქნია ბოლოს ვსებითა!
161. თურმე შაჰაბაზ ხემწიფე იყო მისვლისა მდომელი.
მიველ, დამიხვდა კეთილად, არა გუნებით მწყრომელი,
ხანი რო დავჰყავ, მიბოძის, რისაც არ ვიყავ [მდომელი]*;
და მაგრამ სევდა მწვავეს სახლისა, მით ვიყავ ცრემლთა მშრომელი!

* დედანში: შემომწყრომელი.

ქარი მერვე

162. მერვე ყანდაარს წაბძანდა, მტრად გამოუჩნდა ინდია;
თან წავყევე, კარგა ვიბრძოლე, მათ დღენი დაუბინდია!
გამარჯვებული დაბრუნდა, აწ ცრემლო, ნულარ მდინდია;
და მაწინც მოვკვდები, ბოლოყამ, ნეტარ, რას შეუშინდია?!
163. ბაღდადს წაბძანდა, თან ვახლდი, აღება ბძანა ციხისა,
ძმა მყავდა გულ სრულ, მამაცი, ხმის ამომღები, რიხისა,
მან ერთი კაცი საბრძოლად ადვილად არ შეიხისა, —
და ის იქ მომიკლეს ომშიგან, კაცება შექმნეს თიხისა!
164. დაბრუნდა, ტახტზე მიბძანდა, რა ხანმა გავლო მცირენი,
მერვე ბძანება გამოჰხდა ქართლს წასვლის დასაპირენი,
წამობძანდა და წამოვწყევე, ჯარნი შეექმნეს ხშირენი;
და აწ დამიჯერებთ, მოსვლისთვის გული მაქვს ახატირენი!
165. უწინ კახეთსა მობძანდა, იცით, რომ იქმნა რაიბი?
მეორედ ქართლსა მოვიდა, არვინ ჰყო შესაძრავები,
ორნივე მეფენი იქმენით სამკვიდროთ დასაძრავები,
და თქვენ გარდაბძანდით იმერეთს, მე რა ვქენ დასაშავები?!
166. მოციქულები გაახლათ მოსვლის და შერიგებისა;
თქვენ არ მობრძანდი, იცოდით მათი წყენა და რგებისა!
მეფე ლუარსაბ მობძანდა, აწ სიტყვა არ ეგებისა,
და ვინც მოიყვანა, ამოდ ზის, ლახვარი არ ეგებისა! —
167. შადიმან გარდმოიყვანა ტკბილის სიტყვით და ენითა,
მან საჯილდოო იშოვნა, თქვა თუ: „ეს კარგა ვქენითა!“
იგ თავის უფლად შეიქნა, მე ვარ აწ ცრემლთა დენითა,
და მისწილ მე ვკვდები, შექნილვარ ლახვართა დასაშენითა!
168. [თუ] სჯობდა, თქვენც რად არ მოხველ, არა ჰქენ შემოყრილობა,
თუ ის წყალობას ელოდა, თქვენც რად არ იღევ წილობა?
ის ერანელთა შეიპყრეს, თქვენ ჰქენით მოსვლის შლილობა, —
და თან წაიყვანა ხემწიფემ, ქართლში მოჰფინა ჩრდილობა!

169. მეც ისევ თან წამიყვანეს, ძალი იყო თუ ვანება,
 გულსა ვე ზყოდი: „სოფელმან თავი აროდეს განება!
 სრულად მომავლეს ერანი, სიგრძე სად იყო, განება!
 და ველარ დავეხსენ ადვილად, თავი მახესა განება!“
170. დღეს ერთს ღზინად ჯდა ხემწიფე, უხვს თავი ჰქონდა ლაღება,
 მიბძანა: „გამხიარულდი, გულს ცეცხლი ნუ ვწვავს, დაღება,
 თეთრს მოგცემ ამდენს, კარამდი ვერ შესძლო მიტან-წაღება,
 და სხვის წყალობითაც დაგმართო სევდათა კარას ვაღება!“
171. მოატანინა, დააწყვეს ტახტის პირს თეთრის ვკედები,
 მიბძანა: „ადეგ, აიღე, ნუ ხარ მკონარად, უღები.“
 ტახტის პირს მიველ, თეთრს ჰქონდა სულ ახალ ახალ ბუღები;
 და წინ დამაჩოქეს, არ ითქმის აწ ტყუილი და მრუღები!
172. გულს უთხარ ცოტას ავიღებ—დამძრახვენ: არ აქვს ძაღები;
 ბევრი ავიღო, არამც თქვან: „ხარბად შემსჭვალა თვალები!“
 ვჰთქვი თუ: „მიძრახონ სიხარბე, გული მაქვს კლდეებ საღები;“
 და ბევრის აღებას ვეცადე, მით გავიმაგრე ძაღლები!
173. ხვითო: მხარზედან გარდვიგდე, ერთი თავზედ ვჰქენ დებული,
 თვითო ღლისა შევიგდე, ორი ვჰქენ ხელ კიდებული,
 ერთი კბილშიგან მივიეც, მით ვიქმენ აზიდებული,
 და ავდეგ, კარამდის წავიღე, არვისგან არ რიდებული!
174. ბძანა: „ნუ მოჰკლავთ ჯამუშსა, მის კაცთა მიუბარეთა!
 მე ჩემნი ყმანი დამიხვდეს კართან რომ მიველ, გარეთა,
 ოთხასის თუმნის წამღებთა ვერ ვხედავ დამაზარეთა;
 და გვერცავ დამისვა ხემწიფემ, ბძანა თუ: „გაიხარეთა!“
175. ხოსრო მირზა მე გაეჰხადე ხემწიფესთან გამოჩენით;
 მოვახსენე: „შეიწყალე, თქვენ სიუხვე მაზედ ქენით!“
 ვეხმაროდი, ბეგრს ვაძლევედი, შევიტკობოდი ტკბილის ენით;
 და გავამდიდრე, მე ჩამოყხსენ ღარიბობას ცრემლთა დენით!
176. ამად ვჰქენი, მამით იყო ბაგრატოვანთ თესლი, გვარი,
 დედას ვინდა იკითხედა, გლეხი იყო თუ რა გვარი?
 მე ხემწიფე ყურს მიპყრობდა, სიტყვა მქონდა მით მაგარი,
 და ყველგან წახდა ჰირნახული, ჰკუა მექმნა წასავგარი!
177. ჩემთვის დარმა მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია,
 ვიზედაც რომ კარგი ვჰქენი, მე შემექმნა ზიანია!
 კლდე, კაპანი მტრით შეკრული მე გაეჰხადი გზიანია! —
 და ვერვინ რა ქნის ჩემზე მეტი თავის გასახვიანია!

ქარი მაცხრა

178. ბევრი რამ საქმე გამოჰხდა, ყველას აქ ვინ იქს წერასა?!
მასუკან ბრძანა ქართლზედა: „მართლად ვერა ვიქ მზერასა! —
ყარჩიხანს წინ გაგიძღვანებ, სინჯე თუ იქსო მზე რასა?“
და რაც მაშინ მოჰხდა, ამბითაც გული შეიქსო ძგერასა!
179. მოვიდა, ეს ვთქვი, ქვეყნისას ეს აოხრებას ბედავსა?!
ზურაბს გავენდევ, ერისთავს, უთხარ თუ ვერვინ ხედავსა,
ჩემის ხელითა ეკალსა მოგლეჯს, მიძახდე: „ბეჯ ავსა! —
და ვირემ დაგვხოცდენ, მე დავზხოც, ვიტვირთებ სისხლსა ქედავსა!“
180. ისიც დამპირდა მოსვლასა, ჩვენ პაემანი დავდევით,
ქვეყანა იმ დღეს დადგინდა, ეს კაი ხიდი გავდევით!
მე ჯარში დავდევ, ჯაჭვები არ ამოვიღეთ, ჩავდევით, —
და ქართლი ჩვენის ხლმით დამავრდა, ჩვენ ესე დავიქადევით!
181. ქართლისათვის რა ძე დავსთმე, როგორ ტურფა, სასურველი,
ჩემთვის ვარდი მაისისა, აღარვინ ჰყავს მას იქ მშველი,
წასვლის ღონე არსით ჰქონდა, ბევრი ჰყვანდა ჯაშუშ-მცველი,
და იქ პაატა დამიკარგავს, აქ არა მყავს გამკითხველი!
182. მაშინ ზურაბ ბევრი მიმხრო, კაცი არის გამბედავი,
კაის ჯარით მამეშველა მტერთ მემუქრე და მედავი,
ღმის დღესა წინ წამდგომი, დამშლელთ უთხრის: — დამე დავი!“
და მოყვარე და ჩემთვის მკვდარი, ის ეტლ სრული, მე ბედ ავი!
183. მან ცოლი დასთმო, ჩაიგდო სირცხვილად სრულად არათა!
ვჰკადრე: „უკეთესს შეირთავ შენთვის ნწვე გასახარათა,
ხმალსა და სახელს აქ ჰპოებ, კვლავ მზე მოგფინო დარათა, —
და ლურსაბ მეფის დის შერთვა, შენთვის არს ეს საკმარათა!“
184. ლოკინის ბოლოს ქორითა დავიწყე ნადირობანი.
ერთი შათირი მორბოდა, „აქ მოდი,“ — უყავ ხმობანი;
არ მამეწურა, ესე თქვა: „არა მაქვს თქვენი ცნობანი:“
და ძალად შევიპყარ, იმ დღესა დასწყვიცა მისი შობანი!

185. გაეჩხრიკეთ, თავ დაბეჭდული წიგნი უპოვეთ უბითა,
 ეწერა: „ქართლი აჰყარეთ, კაცთაგან დაასუბითა!
 ერთპირად გამომიგზავნე, მკლავებს საბელი უბითა,
 და მოურავს თავი მოჰკვეთეთ, ველარა ქნას რა შუბითა!“
186. შათირი მოვჰკალ, ის წიგნი იქავე შევჰქენ ხეულად,
 დავბრუნდი გაჯავრებული, ნახავთ რასა ვიქ წლეულად?
 ლაშქარი ვიხმე, მოვიდეს, ჯარი გაფხადე სნეულად;
 და სამკვიდროსაგან უმკვიდროდ ვიქმენ დაკარგულ, ეულად!
187. მარტო მე რაც ვჰქენ იმ დღესა, თუ ის შეეძლოს გმირებსა?
 ჩემის შუბის წვერს ყარჩიხან გაწონით გულს იგმირებსა;
 იმან ვერდიბეგ, მისი ძე აეგო შუბის პირებსა!
 და სისქეს რაზმს შიგან ვბრუნევედი, არა თუ განაპირებსა!
188. ქართველნი გვიან მოვიდეს, რაგინდ რომ ფიცხლად ვლიდიან,
 რა შემოვიდეს ჯარშია, სისხლსა უწყალოდ ღვრიდიან;
 ქონებას ძვირფასს იღებენ, ცუდმუდსა გარდაჰყრიდიან, —
 და მაშინ ვინც მნახის, სასალმოდ ყველანი თავსა ხრიდიან!
189. ის გამარჯვება გარდასწყდა, ვჰქენ ქალაქს ციხის აღება.
 საშოვარი და ქონება მრავალი სხვაგნით წაღება;
 ვინ გაგვიმაგრდა, მას მიხვდა საყელოს სისხლთა დაღება,
 და მალა ვინც მხერდეს ზვაობით, ასრე ხამს თავის დაღება!
190. მე ოთხი საქმე ერთს დღეს ვჰქენ, რა გესმას, ბრძანოთ „იშია“!
 ყარჩიხანს რომე შევები, მის ჯარს რა დავსდევ შიშია,
 იქ ახალციხე ავიღე, ქალაქს ვჰქენ იერიშია;
 და კახეთს რა ჯარი დავჰხოცე, სიმრავლით ვითა ქვიშია!
191. კაცს ამისთანა ყმა ჰყვანდეს, პატრონს რა უყოს მეტია!
 მას აბიზღებდენ ცუდმუდი კაცი შმაგი და რეტია,
 იგ მუდამ უნთვის კვდებოდეს შენის მტრის სისხლის მხვრეტია,
 და პატრონისაგან საკვდავად, ვით ადვილ გასამეტია?!
192. ეს ყველა მისთვის გავბედე, რომ მწადდა თქვენი დიდება,
 კრძალვა და სათნო მწვე მჭირდა მე პატრონ-ყმობის რიდება;
 თქვენს გარდაისად ავად ქნეს სხვათ ჩემი გარდაკიდება,
 და თუ ჩემს უკეთესს ყმას ჰპოვებთ, თქვენც გმართებს ხელის კიდება!
193. თქვენ ყველა იცით, რად მართებს ამბისა წვრილად ხსენება,
 სად ბძანდებოდი, რას საქმით, ან გქონდა რა მოსვენება,
 ვით მოგიყვანე, ხემწიფევე, ან გკადრე რამ მოხსენება;
 და ერთპირად კახნი მის ალავს მივასხი, როგორც ენება!

194. რა ყორჩიბაში მოვიდა, თქვენ იყავ მეფედ მჯდომია;
 შებმა დავშალე მე მათი, არ სჯობდა მაშინ ომია,
 არ დაიშალეთ, ომისა წილი მეც რამე მხდომია:
 და ცხენი მამიკლეს თოფითა, შევიქენ გარდამხდომია!
195. ცხენით გარდახლტა, მამართვა ლომმან ჩრდილევნის ძემან და
 მითხრა თუ: „მე ეს მიქნია, ეგ შენი ცხენი ძე მანდა;
 შევეჯე, მეთოფეს გაუდეგ, უთხარ: „მიცადე მე მანდა!“
 და მივეწივე და გარდვაგდე, ვერ მიღვა, როგორც ბზე მანდა!
196. მე მისი ცხენი მოგვვარე, მაზე ლომი ვჰქენ შესმული,
 იმა ცხენისა პატრონი შეიქნა შუბის შესმული,
 მას ველარ არგებს მუშია, ანუ წამალი შესმული,
 და ცუდათ დარჩების მოკვდავსა გარედამ ცხება შესმული!
197. იარაღს თავსა დავადეგ, მე ზარად პირაკეცილი,
 შევხსენ, ავაქერ რახტითურ, არათუ კარგ დაკეცილი,
 მტერს არ დავარჩენ, არიან ჩემგან დაქრილი, კვეცილი,
 და სისქეს რაზმს სადაც მიემართე, შეიქნენ მუხლ ჩაკეცილი!
198. ტყუილს არ ვიტყვი, თქვენებრივ ვერვისი ვნახე ბრძოლება,
 ხან მამაშორვის ცემამან, ხან ახლოს გიყვი ყოლება,
 შუბის და ხმლისა გატება, ლახტის ტარ ხელთა ქონება,
 და გაბაადურდი იმ დღესა, სიტყვა ეს იყო ხო ნება**.
199. რა მარცხი მოვა კაცხედა, ვის შეუძლია ბრუნება?—
 ძლევა მათ მიხვდა, უფალმან ჩვენზედ ივიწყა ბუნება,
 აღარ მოგვშორდა ის ცოდვა, რომ თან გვდეგს გველის ცთუნება,
 და კმუნვა და სევდა გარდგვერთხა, გული მით შემეძრწუნება!
200. წამოვედით, გამოვრიდეთ, ავკეთის თავს დავივანეთ,
 ოღონ ძლევა იმათ დარჩა, თვარემ ჩვენცა ბევრი ვავენეთ;
 ავთანდილ და დავით ორნივ იმა დღესა ვერ ვიპოვნეთ,
 და რაღას ვაქნევ საქონელსა, პირველს ომში რაც ვიშოვნეთ!
201. მეორეს დღესა მოვიდეს, გაველოთ იქით რაზმია,
 ზურაბს ძმა შემოეყარა, მე შეილი მონაკაზმია;
 მე გკადრე: „გახსონს, მეფეო, თქვენ აქ ხანი რამ დაზმია?
 და ჩემსა კკუას და ძალგულსა, გაცნობებ მონახაზმია.“
202. სამოცის კაცით წამოველ, არ ვერიდები ღამებსა,
 თხილოენას მოველ, ვაცნობე გაბანთ შეილს და ძმანებსა.
 ქალაქით ჯარი გამოდგა, ვეჰვ, შონას დაიშხამებსა,
 და აწ მოურავი გასინჯეთ, აწყენს თუ რას აამებსა?!.

* დედანში: ხსენება.

203. დათხარეს ლის, წოდორეთი, დაწვეს, ცეცხლს უყვეს კიდემა,
რა მინდვრათ ჩამოვიცადე, მეც უყავ განაკილება,
ფიცხელსა ომსა შევასწარ, ვეჭვე, უმძიმსთ გარდაკილება,
და მათ ნაშოგარი მოსძაგდათ, გაყარეს ანაკილება.
204. შეიდას კაცს თავი მოვჰკვეთე, გავსწყვიტე მე სამოცითა,
მკლავი დაგვიშვრა ხლმის ქნევით, გარდაყრითა და ხოცითა,
ხან შევიბმოდი ოცდათით, ხან ცოტას ჯარის, ოცითა,
და ათს დღეს ლაშქარი დაგუბდა, ქართლი ველარ ყვეს მოცივითა!
205. ყველგნით წავიდა ხიზანი, რადგან ჩვენ გვექნა მარცხია,
რა ლისის ომი მიესმათ, საქმე ქნეს აღსარაცხია;
ქვა არსად არის ქართლშია, რომ ჩემი სისხლი არ სცხია,
და სხვას კაცს კი არ შევიდარებ, თქვენი არა ვარ ნარცხია!
206. ცოლშვილსა კაცი უჩინე, სამცხის გზას უყავ კეთება,
ვჰტყვი: ერთხელ კიდე დაეხედები, ხმაღმა ეგებ ქნას მკვეთება?
ღართის კარს დაეხედი, სახმილი ჩემგან მათ წაეკეთება,
და კარგიც რომ კაცმა ბევრი ქნას, — მტერს მაშინც არ ეკეთება!
207. წიწამურის თავს დაეხერგე, შეუქარ ღართის კარია,
თხრილი უწინვე წამეველო და გზები განაკარია,
სადაც ვიწონი, ვიბრძოდი, მათ აჩნდა დანაკარია,
და ავჭალით ახალციხემდი შეკრეს არაგვი, მტკვარია.
208. სიმრავლითა მოგვერიენეს, რადგან მიხვდა პირველ ძღვევა,
შუბი გატყდის, ხელი მივჰყვით, მაშინ შევჰქნით ხლმისა ქნევა,
იმ დღეს თავი უინ დაზოგოს, ისიმც კაცი დაიწყევა,
და რა გასჭირდის, უკეთ შეესძლი, ასრე მქონდა ომის ჩევეა!
209. რა იარალი დავლიეთ, მაშერალთ მიგვეკირდა ომია,
წეროენისაკენ უკუვდეგ მოღალულ-დანაშრომია.
კარგად მიგდებდა პატრონი, — მეფე არ იყვის მწყურომია,
და მუხრანში დადგა ლაშქარი, სიმრავლით უსაზომია!
210. ავკეთს მიველ, იქივ დამხვდა მამაცი და მეფე ბრძენი.
მიბრძანა თუ: „როგორ მოჰხდა, ვინდა შეგჩაა, ან რა ჰქენი?“
„ზოგნი ცოლშვილთ მიეშველხეს, ზოგნი მახლავს კიდე მხნენი,
და მაგრა თქვენი წასელის დროა,“ — ეს სიტყვანი მე ვითვთქვენი!
211. მე დავდეგ, ხალხი გავგზავნე, შევიქენ ჯართგან სუბანი;
სამოცი კაცი კიდე მყვა, გვეცვა შალისა ჯუბანი,
ზოგი მშვილდ ისარ-თოფითა, ოცსა გვაქეს ცხენზე შუბანი,
და კიდე გიამბობ, ქსანზედა ვადინე სისხლის გუბანი!

212. სპარსთ ზურაბს სიტყვა აჰკიდეს: „მოგვეც მართალ პირია, არშიდამ ქალს გამოვიყვანთ, მოგვეცე, არ გიყო პირია;— ხემწიფის შვილი, თვის ტომი, ძვირად და დიდ საღირსა, და თვალად ტურფა და კეკლუცი, თმა მოგრძე, ამბარ ხშირია!
213. ერისთავმა თქვა ფიცითა: „აქვს ჩემგან დაუშავება!“
ჯარი გაგზავნეს მრავალი, ზურაბ თქვა: „არა შეეება!“
გიორგი გულში ამბობდა: „ხვალ ბევრი მე მეშოგება“.—
და მეორეს დღესა ლაშქარმან, იცით, თუ რა იშოგება?!
214. მთიულნი ავლეს, არშასა მივიდნენ შიშნეულობით;
მათ ქალი გამოიყვანეს, წამოვლენ, ვით სნეულობით.
ქსნის გზაზე გამოემართნეს, შეიქნეს არეულობით,
და რაც მოჰხდეს, ახლა ისმინეთ, დღეითგან აწ წასულობიდი!
215. მათ ქალი მოჰყავს, გარდმოვლეს უწყინრად ხევი ხადანი,
უკან გიორგი მოსდევდა, — ვალს უნდა გარდახადანი; —
მეც მიველ, წინ გარდაუდგე, ვიყავ იასეს ხადანი,
და რომელსაც მოგხვდი, გუდურებ უყვი ტყავისა ხადანი!
216. მე ხუთი ქეში ისარი დავლიე მათზე სროლითა,
გზის ასაქცევი არ ჰქონდათ, ქარჩოხით, არც ისროლითა,
ამოვსწყვიტეთ და დავჰხოცეთ, ქსანს სისხლი შევასწორითა,
და ალაგს და უადგილოსა კაცი ეყარის გორითა!
217. სისხლი რუდ მოდის კაცისა, ქსნის წყლისა არის მღებელი.
როდეს ისარი დავლიევე, ხლმისა ვარ ამომღებელი;
რაც რომე იმათ დათესეს, თავს ექმნა გამომღებელი,
და კარგს იარაღთ და ცხენების ვიქმენით წამომღებელი!
218. ქსანი შეიქნა ორს კვირას სრულად სისხლჩსა ფერადო.
ხეგები მძორით აივსო, კაცი ვერ მორჩა ვერადო,
რომელიც მორჩა ცოტა რამ, შეიქნენ გასაშტერადო:
და უკვირდათ ჩემი საქმენი, ვის თვალნი ჰქონდა მხერადო!
219. ყაზახის ხანი შევიპყარ, არ მოვჰკალ, იქ დავაბია,
სამი სულთანი მასთანა ერთმანერთს გარდავაბია,
მათად სასროლად გსმენია, მშვილდსა თუ სად ავაბია,
და ოქრო შეკაზმულს ცხენს შევჯემ, მაგარი სადავაბია.
220. აბა მიბძანეთ, სხვის კაცის ეს სამსახური მეფეთა,
ხლმის განაკვეთსა სინჯევდით, თუ ხორცი როგორ მეფეთა!
გზას დამიგდებდეს მებრძოლნი, პირისპირ ვერვინ მეფეთა,
და ლხინს და გაცემას, ალერსსა, მიქებდეს სიიფეთა!

221. უხვი მით მქვიან, ერთს დღესა ვარ ქართლ-კახეთის გამცემი,
საქონლის დაუშურვალი, მტერთა ლახვრისა გამცემი;
ძალს იგი მაძლევს, ვინ არის ყოველთა უხვად მამცემი,
და ერთის ათასად გამხდელი და ბევრეულთა მამცემი!
222. სრულად ერანი მოვიდა, ქართლის ქვეყანა აივსო,
კაცს და ტყვეს ვერა ავნეს-რა, გლეხთ სარჩო დიად დაივსო;
მეც ავიყარე, გაბრუნდენ, ნახავთ რა უყო ჩაისო,
და წლეულად ესე მივნია, ზოგი მიყურეთ გაისო!
223. მე სამძიმარი რაც მქონდა, ვსდევ თიკნაბერას ციხესა,
კაი მცველები დაუგდე, ხელი ვერავენ მიხესა,
იქ მდგომნი ყველა მიძრწოდა, მონებდეს ჩემსა რიხესა,
და ვერვინ შეუა მებრძოლი, კარები ჩაიმიხესა.
224. ალ, სურამი გავამაგრე, არ არს ადვილ ასაღები,
ფთხილობდეს და გუშაგობდეს, არ არიან სულ დამღები,
ადვილ ძალად ვერ წაართმენ, ვერ არიან ბარგთ წამღები;
და უთხარ: „ადრე მოელოდეთ, მალ გეწვევა სისხლთა მღები!“
225. ქართლიდამ წაველ, ცოლშვილი მივასხი ახალციხესა,
მესხთ ბძანეს: „იმა ლაშქართა შენგან ლახვარი იხესა,
ჩვენს მოდგომასა გაცნობებთ, ბაქსა, ძალსა და რიხესა,
და ამხანაგს, ვისც არ უნდოდე, მეფენიძე გაირისხესა!“
226. ზოგ-ზოგი ბარათიანი თან წამყვეს ცოლშვილიანად,
გიორგი ქავთარიშვილი, გერმანოზ მსახურ ყმიანად.
სხვა მსახურ მარჯვე კაცები, მსვლელნი არა თუ გვიანად,
და იმ თემის აზნაურშვილნი მოვლენ თამამად, ხმიანად!
227. ახალციხე და აწყვერი, ხერთვის და ფარავანია,
ყიზილბაშთ ჰქონდა ციხენი, შიგ ჭანი ან საკანია;
ზოგი მე ძალად წავართვი, ვიხმარე კარგ რაკანია,
და ზოგი იმათვე გაუშვეს, გასცივდა თეთრ, დრაჰკანია.
228. გიორგი ქავთარიშვილი სიტყვა-პასუხის მთქმელია,
ხვანთქართან ამად გავგზავნე: „თქვენ იყავ ჩვენი მშველია!
ეს ციხეები ავიღე, თქვენ გამოგზავნეთ მცველია;“
და ხელმწიფემ ბძანა: „საქმენი უქნია კარგ საქნელია!“
229. ბძანა თუ: „ვერვინ წამართმევს, ჩემია სრულ სამცხენია!“
ბალათი გამოეგზავნა, კარგ ბედაური ცხენია!
ემბრი ებოძა: „გამაგრდი, არ გქონდეს სიმარცხენია.“
და გიორგის ბევრი ეშოვნა ქონება ურაცხენია.

230. მეფემან პირად არ ბძანა, გულშიგან შექნა წყენანი:
„როდესაც არის, იქნების ამის სისხლისა დენანი;
მე—მეფე, ამას—სახელი, ხვანთქართან თავის ჩენანი,
და ქართველთა ასრე დახვევა, ზოგთ ზავითი შესაშენანი!“
231. როსიტა გედევანის ძე*, — ერდგული, თავდადებული,
დემეტრე საგინაშვილი, — იყო ჩემთანა ხლებული;
მათარსი შიხაიდრის ძე, — ჭკუისა მქონე, ცნებული,
და პაპუნა ვაშაყაშვილი, — ჩემთვის მკვდარ თავწამებული!
232. სხვანიც ხომ ბევრნი შიახლნეს, ესენი გაუყრელია,
სათაბაგოს მივედით, მესხნი კარგ შესაყრელია,
მათი სიტკბო და სიამე სევდისა უკუყურელია,
და რომელიც გაწვევს სალხინოდ, ხელის ხელ ჩასაყრელია!
233. დაუთ-ბეგ გოგორიშვილსა მკვიდრად აქვს ციხისჯვარია,
მითხრა: „ხელთ მოგცემ ციხესა“, მან დაიფიცა ჯვარია.
აფიეთს დავდეგ, მე მახლდა კიდევ კარგა რამ ჯარია;
და მესხნი ყოფილან მოყვრისთვის თავისა გამსაჯარია!
234. ფარად ფაშა ხომ სიძედ მყვა, თავდადებ, ჩემთვის მკვდარია;
თანუნა დიასამიძე, კაცი ბრძენი და წყნარია;
მან მითხრა: „თრიალეთისკენ ასპინძა ახლო არია,
და ყმა და ამბავი მოგწვდების, ავი თუ გასახარია!“
235. ხალხი ციხეში ავასხი, მე დაბლა — ძირსა ვდგებოდი;
რა იქ სადგურად დავდგინდი, მწადდა რომ მეფეს ვხლებოდი!
ენადირობდი და ვიშვებდი, ხან მთაზე ვიარებოდი,
და სევდასა მოვიქარებდი, კაეშანს გავეცლებოდი!
236. სრულ მესხნი ტკბილად მომეპყრნეს, ჩემთანა სადგურობდინ,
უფროსნი მიალერსებდენ, უმცროსნი კარგა მძღნობდინ;
რა ამბავს თავი ახსნიან, ხან ჩემს ქებასაც ჰხმობდინ,
და მათაც წყალობა უყვიან, ერდგულნი ვინც მე მემობდინ!
237. შალიკაშვილი როსტომ და ელისბარ თაქთარიძეო,
ყენთან სწორად ვიყავით, ერთი ძმა, სხვა კი ვიძეო;
როსტომ თქვა: „იცი, აჭარას კარგა მამული მიძეო;
და იქ დადეგ, რადგან ქართლითგან ჯერხანად გამოიძეო!“
238. მე ვჰკადრე: „იმერეთს ჩავალ, გიორგი მეფეს ვნახაო,
მათსა საქმესა ყველასა გულშიგან გამოვსახაო,
მასუკან იქით გარდმოვალ, ლხინი მაქვენ თუ ვახაო!“
და ცდას არ დავაკლებ საქმისას, ქართლს კიდევ დავინახაო!“

* დედანში: გედევანის-ძე

239. მე ყიზილბაშნი მეგონა, გავლიდეს ჩვენსა ზღუდებსა,
რიდი არ მქონდა მტერისა, თავს მოვიხდიდი ქუდებსა,
ხან ხარმზამდისი ავიდი, ხან ჩამოვიდი უდებსა,
და ამაში ჯარი მოგვიხდა, ვნასავთ, თუ ცეცხლს ვინ უღებსა?!
და დაგვიხდა, ნეტარ რა უნდათ კაცისა განაძისანი!
240. მე მთაზე ვიყავ სათოფეთ, ციხეს ვთქვი ასვლა ძისანი,
დავხედე, არე მოიცვეს საფარა, ასპინძისანი,
დიასამიძის დახდომა, ომი თქვეს ორთავ ძმისანი,
და გავჰკვირდი, ნეტარ რა უნდათ კაცისა განაძისანი!
241. რა მოვიდენ, კარგა დავხვდით, ველარ გვიყვეს იმათ ბრძოლა,
დავხვოკეთ და ამოვსწყვიტეთ, მათ შეექმნა ცხრო და თრთოლა,
ვინც ითავა, მანც ავად ქნა, ან ვის ექმნა წამოყოლა,
და გზის ბელადი, ასრე გვესმა, მთას გარდვიდეს, ჩაექოლა!
242. ასპინძამდი ასრე ვდივეთ, მათ ეგონათ ხევი ვაკეთ,
ნაშოვრისა დანაცვიენით ჩემს ყმას კიდევ კაოგა ვაკეთ;
ჩვენს სევდასა უკუ ვიყრით, მათთვის ცეცხლსა უგზებ, ვაკეთ;
და იმ თვის ჩვენთვის მათი მოსვლა არ შეიქნა მოკლე, ნაკეთ.
243. ბეჟან შითხრა, თაქთირიძემ: „იმერეთს ვარ ბევრჯელ მსვლელი,
მეცა თანა წამოგყვები, მიფესთან ხარ თუ მიმსვლელი!“
მიველ, მეფის სიკეთისა ვერ ვარ თავის მე ამსვლელი;
და რაც მიბძანის, იმას ვჰყოფდი, ვინ არს მცნების გარდამსვლელი?
244. დამხვდა კარგა, თავდაბლურებ, მან შემიწყო ტკბილად ხელი,
ჰურადად და გულ-კეთილად მწვე გასლოდა მას სახელი;
დადიანსაც ეს ებძანა: „მეც ვარ მკვიდრად კაცი ძველი,
და მიმცემი და მოალერსე, დაჭირებულთ კაცთ მიმშველი.“
245. მეფემ მიბოძა დასტური, ვლე არე ოდიშისანი,
იგიცა კარგა დამიხვდა, ქება არ ძალმიც თქმისანი;
ყმათ ორთავ ნომიპრიანეს, ველარ ვჰქენ ყმობა სხვისანი,
და ისევ მეფესა ვიახელ, დამხვდა, არ თქმულა ძმისანი!
246. სულ იმერელნი მოჰაკრფეს მეგობარ ამხანაგებად,
მომგონდა ჯერნის სროლანი, როდეს ჩავიდი ნაგებად;
ცეცხლი მაბედვის წყენისა, შემექნის გულსა დაგებად, —
და რაც რომ სახლები დამექცა, როდისღა შევსძლო აგებად?!
247. მეფესა ვსთხოვე დასტური, გარდმოვლე მთანი ოცხეო.
მთას აქათ წყალი გაუდის, დიად ცხელი და მოცხეო;
გულს უთხარ: „ისრევ გამაგრდი, ხმალს კიდევ სისხლი მოსცხეო;
და გამოძებული რას ვარგხარ, ან იცხე, ან შემოსცხეო!“

248. ინაშვილი მყვა მსახური, მის ღრუს მტრის კარგა მცემელი;
ნახშირის გორით მოვიდა ციხისა გამომცემელი,
მიამა, შევჯე, წამოველ, არ ნალარათა მცემელი,
და სხალნარში მოველ დაფარვით, არ მალლა გარდამცემელი.
249. ქალაქს ჯაშუში ჩავგზავნე, მწაღდა ციხისა აღება,
შიგ მყოფთა ყველას დახოცა და საქონლისა გაღება:
გუშავთა გვიგრძნეს, შეგვიტყვეს, ველარა ვჭქენ რა წაღება,
და წაველ იმ ზამთარ სამცხესვე, იქ დავჰყავ მარხვა, აღება!
250. გაზაფხულ ქართლში ჩამოველ, მეფევე, თქვენც ჩამობძანდია,
როგორ გამსახურე, გაამე, ტახტზედა რა დაბძანდია,
თუ მაშინ ყმადა გყოლოდი, ხვანთქაროან არ წაბძანდია!
და მხას დაგახვედოე ქვეყანა, გკადრე, თუ მალ მობძანდია!
251. რაც ქართლისათვის მე ვჭქენი, ცრტა რამ გკადრო მცრობილი,
ტყუილს ვერ ვიტყვი, ამისთვის არს ბევრი კაცი სწრობილი;
მეც მემკვიდრე ვარ ან ალაგს, არ შემოსწრებით ხმობილი,
და ზოგჯერ უქნელი საქმე ვჭქენი, გავჭტეხი რაზმი წყობილი!
252. ეს ასრე იქნა, რაც მოჰხდა, თქვენ ყველა იცით სრულებით;
ვისცა ვხლებივარ პატივით, გვერცა ვსჯდომივარ სრულებით;
ჩემო მებრძოლნო, შეგიპყრობ, აღარ ავიშვებ, სრულ ებით,
და მე თუ გარდავხდე პატრონო, თქვენმცა ნუ დაესრულებით!
253. თქვენთვის ვსძრევდი მე, მეფეო, თავსა, ხელსა, გულსა, ტანსა,
შამხალამდი მივაწივე, მე მიუხე დალისტანსა,
მოვარბევი ქვეყანასა, მოვიღებდი მოსატანსა,
და უშიშარად მტერს ვებრძოდი, მაგრა უდევ მე სატანსა!
254. ხმლითა გავჭტეხე ოსეთი, ავიღე მაგარ ციხები,
უფროსნი კაცნი გავბეგრე, გაუშვი ზავთი, რიხები,
ჩემის შიშითა შეწუხდეს, დაისვეს გულსა მიხები;
და მტერნო, თქვენც იცით, ჩემის ხლმით მრავალჯერ დაიწინიხები!
255. მე შევაშინე, შეშინდეს სულა ქვეყანა ოსისა,
ვახტანგ რომ მოკლა თარაყან, ბალათარ ორნივ დროსისა.
ვინ მომივიდნენ, ხალათით აივსნენ სრულად მოსისა,
და ვით ისრაელთა არ შერჩა გარდაკიდება მოსისა.
256. პაპუნა ვაშაყაშვილი, თამაზ, ვინ ქარციძეობდა,
წინა ნიმიძლვეს მამაცად, არ ვიც, რომელი ზეობდა,
კაცები დარჩა დიდგვარი, ესენი მათზე მძლეობდა,
და თამაზს მაჩაბელს ისარი მიკრეს, ვინ მშვილდსა ზეობდა!

257. მელიქ ათაბეგ მჩხუბეცდა, ენას ჰხმარობდა გველადო,
ლორის სინაგრეს შემიდგნენ, ვერ მოვიხელე ველადო,
მელიქს და ზაქუმს ჯაშუში მე დავაყენე მცველადო,
და მიუხე, ველარ დამაგრდა, კლდეს ექმნა შიგ გამძვრელადო..
258. საქონელი და ცოლშვილი ყველა ხელთ დამრჩა სულობით,
იგი გარდმეჭრა, წავიდა, იარებოდა სულობით,
ვექვ, მათი ხმალი დაჟანგდეს, პირი წაუხდეს სულ ობით,
და შევსთვალე: „ძებნე ცოლშვილი, როდეს მოხვიდე სულობით!“
259. ქაიხოსროს ჰყვა მოყვარედ როსტომხან სპასალარია.
მრავალჯერ გამოუგზავნა ოქრო, ვერცხლი და ლარია,
მაგრე იმათგან შოვება ბოლოჟამ ერთობ მწარია,
და არ დაადგრების სამკვიდროდ, აღუტყდეს სითმე ქარია!
260. ხუთასი კაცი მეთოფე მან გამოგზავნა ბირთვისსა,
ამან ციხეში შეუშვა, თვითან გარ კაზმით ირთვისა;
იმათგან ამან ფეშქაში თავთავად კვლავ მიირთვისა,
და გარ მოდგომილის მტრისაგან ადვილად არ წაირთვისა!
261. შემოუთვალე* „ნუ გვიზამ, ქართლს ნუ მოსტეხე ზურგია!“
ეს ეთქვა: „მათ ძეტს სხვას ჩემთვის ნეტარ თუ ვის რა ჯრგია?“
ვპტქვი: „სასახლეში მოვნახავ, სად რომე ცაცხვი ურგია,
და რად გვიშვებს ამხანაგებსა, სამანი გარდაურგია?“
262. გორიდამ წაველ სალამოს, ტბისს მიველ, რომე ინათა;
სასახლეს გარ შემოვერტყი, გალავანს გარ და შინათა,
გარ გამოვიდა დილაზე ულვაშლებული ინათა;
და შევსძახე: „კარგა დაგვიხვდი, ღვინო დაგვისხი მინათა!“
263. კვლავ უთხარ: „რალას უშველის ხელისა გამოღებანი?
მოდი, შევირგდეთ, ერთადვე ვპქნათ ხმისა ამოღებანი;
ციხე კარგვარად ამართვი, ვპქნა იქ მდგომთ სისხლთა ღებანი,
და იგინი მამეც, საქონლის შენვე ქენ კვლავ წალებანი!“
264. რა ღონე ჰქონდა არ ექნა იმ დღესა ჩემი ნებანი?
გამოიტყუა ერთპირად, იხმარა კარგი ცნებანი;
თოფები ყველას წაეართვი, უყავ ერთს ადგილს ღებანი!
და მათ მოუიდა იმ დღესა დღე აღსასრულის, ვებანი!

265. სულ გამოვასხი ერთ პირად, სიმაგრე დავაგდებინე.
ხუთასსა კაცსა იმ დღესა მე თავი ვავაგდებინე,
ციხეს მეთოფე შეუშვი, მათ კარი მოვაგდებინე,
და მძორები ხევში ჩავჭყარე, თავები გარდვაგდებინე!
266. იქ დავიჭირე ხოსია, არ უყავ ტკბილად ხმობანი,
თიქნაბერასა დავაბი: „იყავ, ვირ მოვლენ ცნობანი!“
მეფიცებოდეს ყოველნი: „აწყა ვჭქნათ მწვე დანდობანი,
და აღარ გავიტებთ ნამუსსა, თუ გვწამს აღღვომა, შობანი!“
267. სისხლის და ცოდვის,—ორისავ მწვე დიდად ვიყავ კრძალულძ,
მაგრა ქართლისა მინდოდა რგება და მწვე სიხარული!
მათ მოჭვენოდა კეთილად, მზეს ემზო დარი დარული,
და მათთან სიკვდილსა ვჯერვიყავ, როს ვიყავ გაუმწარული.
268. ქველს წერეთელსა ებძანა ადვილად ჩემი მუქარა;
მიუხე, დავსწვი, დავდაგე, ადვილ წაუხნდა რუქა რა.
წამოველ, უკან მამდივა, ნიავმან ველარ უქარა,
და შევსძახე: „ცულათ გაგიცვდა გლახ შენი ბაქი-ბუქარა!“
269. ახლოს მომმართა საბრძოლად, იყო კარგისა ბედისა,
ორი ისარი გულსა ვჭკარ, ხსენება შექნა დედისა,
მამაცი იყო, გულსრული, საომრად შემომხედისა,
და ისივ გაბრუნდა, შეტყორცა რა ნახა ზედიზედისა!
270. სად მოვსთვალო ჩემი ბრძოლა, ანუ ომთა ქირნახული?!
მე, მეფეო, შენთვის დავდე თავგაწირვით ტკბილი სული,
რალას მარგებს ცრემლთა დენა, ანუ საქმე გარდასული,
და რას არგებდა მაბიზლართა ჩემი მოკვლა, აღსასრული?!
271. არვის მივსცემ თავს საკვდავად, რაცა გწადდს იგი ქენით,
ამ საქმეთა გამბედავი როგორ მოვჭკვდე ცუდის ენით,
ერთს აზნაურს ვის უქნია ჩემოდენი ხლმისა შენით!
და რად გამხადე ვალდებული მუდამ სისხლის ცრემლის დენით?
272. მე მეფეთა ორგულობა არა მთქმია არვისაგან,
რაცა შევსძლი, ერთს არ ძალუც, არ გამოვა არვისაგან;
ლომთა ვიყავ მე მებრძოლი, არა გვარი არვისაგან,
და შუბის წვერთა რკინა ექმნის, გული ჩემი არვისაგან!
273. თუ სიკვდილი ჩემი გწადდა, რასთვის მტერსა არ მისივე,
მათ მოვეკალ, ხემწიფეო, იქნებოდი თქვენ ისივე,
ლაპარაკი, ცუდი ენა, ქორის სიტყვა ამისივე,
და გამიცუდე ნამსახური, ჯავრით გული გამისივე!

კარი მათე

274. მეფემ შესთვალა: „რაც გითქვამს, სრულ მართალია ყოველი, მაშინვე გითხარ ფიცითა, როს მოგეგზავნა მროელი, არც არას სისხლსა გადევებ, არც რას ავს შენგან მოველი, და თავდებათ მოგცე, არ მოგკლა, უცილოდ ძელი ცხოველი!“
275. აღარად მოჰხდა, არ იქნა შეწება, ცუდად რიგება, გაყრა შეექნათ, ველარ ქნეს ერთად სიტყვისა მიგება; რა მოიშალა, ვინ იცის, რა წყობა, რა გარიგება? და ვინ მოაშორვა, მის გულსა ლახვარიმც ადრე იგება!
276. ბძანება არის ბატონზე ყმასა არ გამარჯვებია, ბატონი რომე ტყუოდეს, ისრეე ყმას დამარცხებია,“ თვარ უხლმოდ როგორ დავდგები, რომ ვიყო სრულ ნარცხებია, და ბევრთა მებრძოლთა თავები მიწათა მინარცხებია!
277. რაცა დაწერეს პირველად, იქნების, არ ასცილების, პატრონის შებმა არა ხამს, ყმას ხმალი გაუცვილდების; რაგინდ ყმას ბევრი ჯარი ჰყვეს, ცრემლი იმასეე სდინდების, — და ესე მსმენია, ამისთვის ცეცხლი წვად გამიხშირდების!
278. გამარჯვება ხომ მას ხვდების, ეს სიტყვა მწვე მართალია, მამაცი არის, უებრო, არვინ არს ნათალია; ეგებ მამებლარს კაცს შევხვდე, ხმალმა ქნას სამართალია, და ბატონისასკი არ ეღირსვარ, სხვა მტერთ ვაჩვენო ძალია!
279. ზოგთ ბაგრატოვანთ ასრე სჭირს, არ ახსონს სამსახუროა; რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია, მამებლარს სიტყვას უსმენენ, ვას ვისთვის რომ აქვს შურია! და ვის რა გაოდა, ქართლშია მეც რომ მეჭამა პურია?!
280. როს ყმა გარდაჰყვეს პატრონსა, მსახუროს ღარიბობასა, პატრონისათვის კვდებოდეს, იქმოდეს სახლის თმობასა, მამულს და ალაგს განშორდეს, თვისა ტომსა და ძმობასა, და მასზედან მისი პატრონი რად არ იქს იაფობასა?!

281. რა მეფე სვიმონ შეიპყრეს, კაცი მხნე, სახელ დიდითა,
ქართლს ხმალი იმან შეარტყა, მტერნი გახადა კიდითა,
სხვანი მებრძოლნი ყველანი თავს მდაბლად მოუხრიდითა,—
და მას აქათ თათარხნამდისი ომით სისხლს არვინ ღვრიდითა!
282. კაცი რომ ავად გახდების, აქიმს უქადებს მრავალსა,
უთუოდ მოგცემ, დამჯერდი, როს ფენზედა მყოფ მავალსა,
მულმად თავს შენთვის ვაპყობებ, მეც რასმე დაგდებ კვლავ ვალსა,
და დამიხსენ საღმობისაგან, ნუ მყოფ სულ ამომაკალსა!
283. აგრევე კიდევ, ვის სადმე, რომ ჰქონდეს დაჭირებანი,
რგებას გაჰპირებ მაშინვე, დაგიწყოს შესხმა, ქებანი,
გეტყვის: „ვირემდის ვსცოცხალვარ, ვჰქნა შენი სიამებანი,
და ბოლოჟამს დაავიწყდების საქმისა გარიგებანი.“
284. აბა, რა ვჰქენი, მეფეო, რა დავსდევ თქვენზე ვალები?
თქვენისა ერდგულობისთვის ნება ვჰქენ, ზოგი ძალები,
რა შენ პატრონად შეგმზერდი, გამხიარულდის თვალები,
და სადაც მიბრძანი გასევა, გული მიმქონდის სალები!
285. ესეცა თქმულა, რომელიც კაცი თუ მართლა კაცდება,
ხდალი, უღონო, რომელიც მიიწევს, მას ვერ ასცდება,
იარად მოშლილ ჯაბანი რას ესერის, ყველა დასცდება,
და მამაცს და პურადს უძრახავს, იტყვის: „შალურებ გაცვდება!“
286. ამხანაგთ მისთვის მბიზღეს, იტყოდეს: „კაცი ვარგია!“
ქართლ კახეთისა მამრჩენი, მიკვირს, რად დავიკარგია?
პატრონის შემმატებელი, ამხანაგათთვის მარგია,—
და გვერც ვისხდენ მბებულარები, ჩემთვის ეს როგორ კარგია?
287. ზურაბს შეესთვალე: „რაც იცი, სრულ ჩემი ნასწავლებია,
ოსტატის არ ჰხამს ჭიდება, ვისაც შევირდი ხლებია,
როდესაც მე დავიკარგო, გაჩნდების, ვით დასდგებია!
და ორთავე სწადლათ სიკვდილი, აწ მარტო გარდაჰხდებია.“
288. მოყვარე ხარ გულითადი, რა მიქნია შენზედ ავი.
მამათქვენმა რა ქნა ჩემზედ, ვით გარდადვა საკვლად თავი?
მიკვირს, შენ რად გამიმეტე, რამ მოშალა ჩვენში ზავი?
და მეც დამკარგავ, საქმეც ჰქენი შენის დღისაც გასათავი!
289. ვირ ცოცხალ ვიყო, შენც ვქონდეს იმედი სიცოცხლისაო,
ესე სიტყვანი გახსონდეს სიძის მონახულ ბრძნისაო,
ვირემ სული მიოქს, სიკვდილი შენი სხვამ ვერ იგრძნისაო,
და შენი სადავე საკვდავად ჩემზედა ნუმც იძვრისაო!

290. რა მე მამკვლენ, ან დამკარგვენ, დაგიწყებენ მიზეზებსა,
სიტყვით თავსა ვერ აუხვალ, პასუხისას შეჰკვრენ გზებსა.
ახლა მგონი მუხრანს გაძღვეს, შეიშურებებს მთას და ზეგსა,
და როდესაც რომ გიხელთებენ, აბნელებენ შენთვის მზესა!
291. ზურაბს ეთქვა: „მოყვარეც ხარ, მერმე კარგი ამხანაგი,
ჩვენსა შუა არ ყოფილა წყენა რამე, ერთი დანგო,
მაგრა ბატონს მოვდგომივარ, რაჲც რომ ძალ მიც, მე ვარ მარგი
და მზის მამას რომ არ უშველო, მე რას მეტყვის პირი მანგი?“
292. ზურაბს რაღას შეუთვლიდი, ის მიუდგა მაგრა, ბურჯად,
ცოტას ხნისა სიძე არის, შეიტყობთ, თუ იქნას ურჯად,
დაუწყებენ ბეზლობასა, სისხლს წითლად ჰქმენ, ხორცსა ლურჯად;
და ავსა კაცს ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!
293. სპარსთ ველარ ვნახავ, მათხედა, იცით, ვარ დამნაშავეა.
როდეს ლუარსაბ დამმოყვრდა, ისიმც დღე არის შავია!
კეისრის ტახტსა მივმართო, კარგი მექნას თუ ავია,
და შუა ნულარვინ ჩამოვა, აღარ მოჰხდების ზავია!

კარი მეთერთმეტი

294. თაო ჩემო, ვით გასრულო, სევდიანო, როგორ წყლულო, საქართველოს რჯულისათვის ათას ფერად წამებულო, მეფეთათვის რა ნასაჯო, ნამსახურო, რა ერდგულო, და აღარ შეგრჩა ნოსტეს ლხინი, ალაბ, სტამბოლს დაკარგულო!
295. ვაი, დაგადებ სახლ სამყოფო, სად კარგო და სად ავებო? შორგვარ დავრჩი მეზობელთა, ვისთანც ვიყავ სა დავებო: ავეყანდათა სიმაგრენო, მე სად გძრევედი სადავებო? და რამდენს მოვრჩი ძნელს ბადესა, ახლა კიდეც სად ავებო?
296. ვინ იცის, თუ შენ რამდენჯერ მტერი შენი განაბია, რომელიც რომ იწადინი, აღარ მოჰკლი, გან აბია; ლხინობდი და იხარებდი, ხელთ გეჭირის განა ბია, და თუ გავარდი სამყოფთაგან, ქვეყნის სიგრძეს განაბია!
297. თაო ჩემო, სად მოჰკვდები, ანუ ვისსა სამარებსა, რას დალახავ ქვეყანასა, იარები სამ არებსა; მოშორდები მოყვარეთა; შენ ხარ ვისსა სამარებსა?— და სამყოფთაგან გააბეზრდი, კარსა გავლი გასარებსა!
298. ეს სოფელი ასეთია, არ დაინდობს კაცსა აროს, ვინც იყვენით, ძნელი საქმე მაშინ უყავ იცით აროს; აწ მეფეთა გაწყრომილმან თავმან ჩემმან სითკენ აროს? და მე წავიდე, დავიკარგო, მტერმან ამით გაიხაროს!
299. ვინ მაბეზლებს ენა ყბედი, მოაგონდა იმას ის რით, რა მე მეფეს მომაშორებებს, მას დაამცრობს იმას ის რით? ჩემნო მტერნო, თქვენი გადის, რაც რომ გინდა, იმას ისრით, და თუ ჩემიც რამ გავილოდეს, სცნობთ, რას უზამ იმას ისრით!
300. ქართლს მოგავლე გალავანი, აწ ვინ აქცევს ზღუდეებსა, ჩემად ნაცვლად ჩემს სამკვიდროს ვინ დაიდგამს ბუდეებსა; ვერ მიფერებს ვერას საქმეს, თავსა გაიცუდაებსა, და მეფეს ტყუილს მოახსენებს; უმგზავსოს და მრუდაებსა!

301. აქ სხვა სიტყვა შემოვიღო, ნუ გამკიცხავთ, მივდეთ ყური: კაცობასა მოვდგომოდი, გულში მქონდა არვის შური. თუ ქორი ზედ აღარა ზის, კაცს რას არგებს მარტო თური, და ვერ დავსწყვიტე ცრემლთა მილი, თვალთა ჩემთა მონაწერი.
302. რაც დავსწერე, მომიგონდეთ, განა თუ ვსთქვი საკვებელად, რად მოვიკლა ცუდათ თავი, ანუ სისხლი იქცეს ველად, რაღას მარგებს, მოყვარეთა ღაწვი შექნან ცრემლით სველად, და რა ღალატით სიკვდილს ვესწრა, ვინ იქმნების ჩემად მშველად?
303. ნაბოთე მოკლეს უბრალოდ, ექმნეს სისხლისა მხვრეტადო, იოსებ ძმათა გაყიდეს, თორმეტ ჰქმენ მეთერთმეტადო, რაქსიელ შეიღსა სტიროდა, რომ აღარ არის მკვრეტადო, — და აგრევე დედა ჩემს მოუვა ტირილი მეტი-მეტადო!
304. ყოვლთ ხემწიფეთა უდიდე, ვინ რომ არს კეისარადო, მაკედონელის ტახტსა ზის, ციხენი აქვან სარადო; მეგრძოლნი იციოთ, ვერ გავლის ახლო ან იმის არადო, და თუ წყენა ვნმე ვაბედა, იტყვიან—იასარადო!
305. ჯაზაირ, ვლახი, ბულდანი, — უჭირავს— იამანია, ურუმელი და მისრეთი, შავი და თეთრი ზღვანია, ბასრა, ბაღდადი, მადინა, მაქა, აზრუმ და ვანია, და ვერ ავნებს, რომე დაცოცხლდენ ამირან ძმობილ-ძმანია!
306. დასავლეთი და სამხრეთი არს სრულად იმის ხელადო; ყანეცი, დიდი ხემწიფე, მაგრამ ეს უფრო ძველადო, — ინდოთ საზღვრამდი ის იპყრობს, სად მხეა ამომსვლელადო, და მათი პატრონი, მეგონა, არსო ბაქაჯარ ქველადო!
307. სულთან მურად და შაბაზ ერთუამად იყვნეს მჯდომია, ორთავ ვიახელ, გარდამხდა მათთან ლხინი და ომია, მაპატივებდეს, მაძღვედეს, რისაც რომ ვიყავ მდომია; და რიცხვს ვინ იქს, რაც რომ ომშია მე კაცი შემომკდომია?!
308. ესენი მისთვის ვახსენე, გასინჯოთ ჩემი თქმულები, სიტყვის მალამა მიძებნოთ და გამიმთელოთ წყლულები; კაცი ვინ იყოს, მიბძანეთ, ორისავ შესწავლულები, და ორთავ პატივმცეს უღირსად, მათ გამიერთეს გულები!
309. ორთავ ახლდეს დიდი კაცი: კახები თუ ქართველები, ვინ გამოჩნდეს ჩემად სწორად, სიტყვით დამდვან იმათ ლები; რა შაბაზს მე ვიახელ, არ გამიყვის ნატალები, და რა მიბოძის, რა მიბძანის ტკბილის სიტყვის სათქმელები!

310. მათი დავსთმე სიტკბოება, შენთვის დავსდევ თავი სულა,
 შვილი პირმშო საყვარელი, სიცოცხლე და ჩემი სულა:
 ბედმან მიყო, რაღა გკადრო, აწ თქმის ჟამი გარდასულა.
 და სადაური სად მოჰვეკდები, ეტლი ჩემი სად წასულა?
311. რა უკულმა ჩარხი გადრკა, წაღმა აღარ დაბრუნდების,
 რა დოვლათი კაცს მიაღვა, აღარსაით გაბრუნდების!
 მე რომ მესმის, თქვენი გული ჩემზე აღარ მობრუნდების,
 და გზა კაპნად მაქვს, ჩემი ფეხი დაღმა ვეღარ ჩაბრუნდების.
312. უჩემობით მებრალეები, ვაიმე, ქართლო, სუსტობისთვის:
 გაღავანი დაგექცევა, გადგებიან ზოგნი თვისთვის:
 ეგზომ ჩემი ჭირნახული აწ დავაგდო როგორ სხვისთვის?
 და ოდეს მტერი წამოგატყდეს, მომიგონდეთ ამა თქმისთვის!
313. ბრძოლა, ომი, ჯაჭვი, ზუჩი, შუბი, ლახტი, ხმალი, მკვეთი,
 მით მიყვარდა, ბევრჯელ შევჰქმენ მტერი შუა განაკვეთი,
 ამხანაგს და მიღმა მბრძოლსა ბევრჯელ სადმე მე ვეკვეთი,
 და გავამდიდრე სულა ქართლი, უღონო ვჰქმენ განაკეთი!
314. სად მიუხდი, სად ვებრძოდი, რას მთებს ვიქმნი გარდასული,
 გაცემა და ლხინთა ნახვა აწ რა იქმნა გარდასული;
 არ მინდოდა წასახდენად ხორცსა კიდევ გარდა სული;
 და სისხლს დავღვრიდი, ანგელოზნი რომ მომრტყმოდნა გარ დასული!
315. თავს ვეტყოდი, ქართლისათვის მოკედი, წინ გიც ა, წამება,
 ვინ სჯულს რყენიდენ, გვისუსტებდენ. მათთვის მშვილდი ა წამება,
 მათგან ზეგრი დავასუსტე, ავხსნი ზოგი აწ ამება, —
 და ბოლოს ნახეთ ჩემი ბედი, თუ რა მამხვდა აწ ამება?!
316. მე არ მაკლდა ორღანონი, ბობღანი და წინწილები:
 ახლა მამამს ეს სოფელი, უწინ დამდვა წინ წილები,
 კაცობის და სახელისა კარგად მამხვდა წინ წილები,
 და აწ აეშვით, ჩემნო მტერნო, ვინ რომ ჩემგან წინ წილ ები!
317. რაც რომ მრული ვსთქვა სიტყვანი, გამკიცხეთ, ნურვინ მაქებსა,
 მწადდა წამება, სისხლთა ღვრა, არ თაყვანება მაქებსა;
 ბატონს რა ვჰკადრო, თვარ მტერთა ადრე მოუშლი მაქებსა!
 და გამოვსცდი მათსა ძალ გულსა და თავსა კარგად საქებსა!
318. ვის რას ვაბრალე. ეს ყველა ჩემი წერა და ბედია;
 უღთოთ არავის არ ძალუც გასწყვიტოს სუსტი მკედია,
 დავსცადო, კიდევ გამაგრდეს ჩემი ავჟანდის ღვედია, —
 და პატრონზედ ხმალი არ გაჰკვეთს, ამით ვარ უიბედია!

* დედანში: მაქელსა.

319. როდეს გასჭირდეს, საქმისა კაცი ხამს გამაბედავად,
 საქმეს ნოახდენს კეთილად, თუ სულ არ არის ბედ ავად;
 არც ნამეტნავად ის ვარგა, მირბოდეს დაუხედავად,
 და ლალობით წახდეს ბოლო ჟამ, მტერს ველარ ექმნას შედავად.
320. კაცი რომ იყოს სიმაღლით გოლიათ, დიდად გორებით,
 მრავალთ მებრძოლთა თავები მას ექმნას განაგონებით;
 კიდევ მაშინც სჯობს საქმენი ჭკუით და მოსაგონებით,
 და თქმულა: მოცდა ხამს ჟაპისა, არა თუ განაგორებით.
321. თუ კაცი იტყვის გულშია: „მტერს რომ შეეება ომებად,
 ვაი თუ იმან მაჯობოს, მე ვიყო ცუდათ მშრომებად,
 ის არის სპითა მრავლითა, მე ცოტა ვვარ და ტომებად,“ —
 და ვერ ვემოწმები, იცოდეთ, არ არის ომის მდომებად!
322. მას ვემოწმები, რომელიც იტყვის: „გავსწიროთ თავი და!
 დღეს უომარი არ დავდგე, კარგი მოჰხდეს თუ ავი და;
 ანუ მტერს ვსძლიო, შევმუსრო, ან ვიქმნე გასათავი და!
 და კარგს კაცს ვეძებდე საომრად, რომელმაც მთხოოს დავი და!“
323. კაცობა გწადს, მზასა გქონდეს მიწყევ შენი საომარი,
 რა ხმა გესმას რაზმთ წყობისა, მით არ იქმნა შესაზარი!
 სიკვდილს ვერვინ ასცილდების, რომ არ ექმნას მოთქმა, ზარი,
 და ავს სიცოცხლეს სახელი სჯობს, გინდა ეპყრას რომ ხაზარი!
324. ზოგი კაცი დაღონდების, ვერ გაბედავს ვერას ვერა;
 ვირემ მტერი არ წაახდენს, კაცთა რჩევას არას ჯერა.
 რა რომ მტერი კარს მოვადგეს, ნულარა გაქვს გულის ძგერა,
 და მას კაცობა ხელთ შერჩების, ვის აქვს მტრისა მალ შეძგერა!
325. გული ჩემი სევდით სავსე შეჭირვებას გავს ებასა,
 მთვარე ბადრად აღარა ზის, აღარც ელის გავსებასა,
 დაშრტა სანთელთ სინათლენი, მიეწურა გავს ებასა,
 და ქართლის ბალი მოიკრიფა, აღარ ვეჭობ გავს, ებასა!
326. უჩემობა დააჩნდების, ბალი იქმნას აბალება,
 ცრემლმან ჩემმან ლაწვი ჩემი ჩამოღვარა, აბა, ლება;
 მძლავრს მტერზედა გავიჩნდების, ვის გაქვს ხმლისა აბა, ლება;
 და მარხვა მწაღდა ვედრებითა, ლხინით მექმნა აბალება!
327. მე მეფეთა გაწყრომამან, ნეტარ ვით არ დამასულა,
 ბედმა მიყო უკულმართმა, მერმე ჩემა დამა სულა;
 ეტლი წაღმა აღარ წადგა, დახვანჯულა, დამასულა;
 და ქართლს შენახვა როგორც უნდა, გავიჩნდებისთ დამა სულა!

328. აქანამდი სად მკვიდრობდი, თაო, აწ სად ილალები,
გახსონს, თავზედ ჯილა გქონდის, აღმასი და ი ლალები,
შენ და შენი ამხანაგნი, ზოგ-ზოგები ილალები,
და დაიჩაგვრი დანასული, დაილევი, ილალები!
329. სულ ქართველთა კარგად იცით, ქვეყნისათვის რა მიქნია:
ოთხგნით მტერი შევაშინე, ზოგი ფეხით გამიქნია;
დუშმანთ გული გაუტეხე, ხლმის ქნევითა ამიქნია,
და ვერ დაუდგე მეფის წყრომას, რადგან თავი დამიქნია!
330. აქამდის მტერთა ვერ მჯაბნეს, იგინი ჩემგან სულ ება;
ზოგთ გაქცეულთა მივსდევდი, ზოგთ ამოვართვი სულება,
მტერს როდეს რიხით შევსძახი, მან მე ვერ მითხროს სულება,
და პატრონსა ვსჭკრეტდი ერდგულად, მაზედა მქონდის სულება!
331. გული არ მძღღევს უთქმელად, თვარ მწადს დუმილი ბაგისა,
მულამ სახმილი მედების, აღი მეხვევის დავისა,
მას უხარიან, რომელმაც ჩემი დაკარგვა ავისა,
და წავალ, ნივმართო სადგურად, სად თემი ათაბაგისა!
332. მას უნდა დიდად გარდაჰბდეს, ვინც ჩემი თავი წაგვარა,
არ მოაგონეს გარჯანი, მე შემსახურა რა გვარა,
ვექობ, დავაკლდე ბოლოუამ, ვინ მე ჯარიდამ გამგვარა,
და რადგან მათ დამთმეს, მოყვასნო, თქვენ ჩემი ნურა გაგვა რა!
333. მშვიდობით, თვისნო, მოყვრებო, გამოგესალმო სალამით,
მეგობარო და შემცნენო, ცრემლი დავსთხიოთ სალამით,
თქვენ ნუ დაიჩნევთ გაყრასა, გული შემქნია სალა მით,
და ვინ გაირჯების სიმხნითა, მან შეიღაროს სალა მით.
334. ყველას რამ გარგე, თქვენც იცით, ვირ ვიყავ თქვენი მჭკრეტია,
კარ კაცობა და ნამუსი, ვისაც გიქნიათ მეტია,
იგი შემოგზღავს, ვინ მოსეს უძღვანა ნათლის სვეტია,
და გული მწვევ ღონობს გაყრასა და თვალნი განარეტია!
335. თქვენსა ვერ ვიტყვი, მოყვასნო, ძვირსა და ძრახვას ამ ენით,
რადგან მე დავრჩი შორ გვარად თქვენ ხემწიფესა ამენით,
თუ ჩემთვის კარგი ვინმე თქვას, თქვენცა იყვენით ამ ენით,
და ლხინსა ნახედიოთ, ღვინოსა, თქვენ მიიღებდით ა მენით.
336. გაგიჩნდებისთ ქვეყნისა გაწყობა და გარიგება,
თქვენცა იცით, ჩემის გარჯის ანგარიში არ იგება,
რაცა დამრჩა უშენონი, ჩემგან ახლა არ იგება,
და თუ კაცო კაცი აღარა სჭკრეტს, მტრისგან იშ- არ იგება!

337. რად, სოფელო, სამუდამოთ ჩემხედა იქ ას ავსავით?
 არ დააცხრო ცთომის გველმან, კიდე ენა ასავსავით,
 ჭირნი ჭირსა დამისართა კვლავ დამიწყო, ასავსა ვით.
 და დამიშრიტ ბრწყინვალეა და ნათელი ა სავსავით!
338. დამემოწმე, თუ მართლა ვჰტყვა, თქვენცა ბძანე,—ეგ არია,
 შინ რომ კაცი გამოარჩევს, არ მოჰხდების, ე გარია,
 რადგან უკვდად არვის გინდი, დაუტეო ეგ არია!
 და ვარდი დაჭკნეს, ჩამოცვიდეს, რაც დარჩების—ეგ არია!
339. ერთს ალავს, რომ ერთი კაცი გამოვიდეს ჭირთა მხდელი,
 რა გაგვათ, რომ მტერს შეაკლათ, ან ჰყოთ მისი სულთა მხდელი?
 ინაპიროს, გარ გიაროს, ველთა იყოს ჩამომხდელი,
 და თავს ეხუროს მუზარადი, ძვირად იყოს პირ ამხდელი.
340. უმტრო კაცი არ იქნების, რომ არ ჰყვანდეს არა სითმე,
 მემუქარეს ხამფოლადად მიპყრა ხამს და არა სითმე.
 ჯაბანს კაცსა გულოვანი გაჰხდის, გვანდეს არა სითმე!
 და გულსა სევდით შეპყრობილსა აწ დამიჭრის დანა სითმე!
341. არ მომიგონებთ, რას იტყვიტ, როს მუზარადი ელევდეს,
 რაზმი გასწორდეს დროშებით, ორგნითვე ჯარი ლელევდეს,
 ცემა და საყვირთ ხმა იყოს, ცხენნი კაცთ ფეხით ქელევდეს,
 და მაშინ რას აქნევთ გიორგის, თუ მისებრ მოგეშველევდეს?
342. ჩემს ჭირნახულსა ქართლზედა მიკვირს, ვერაფინ ხედავსა,
 რაც საქმე შეესძელ ქვეყნისთვის, თქვით, თუ ვის გაუბედავსა?
 ქართველნი დავხსენ მოსპოლვას, მით მიზმენ ზედიზედ ავსა,
 და რაგინდ რომ თავი ვაწამო, მეტყვიან კიდეგ ბედ ავსა!
343. გული მქონდა მტერთ უშიში, გეგონა თუ მიდგა ისო,
 სამსალასა, საწდეველსა, პირი ჩემი მიდ გაისო,
 გულმან ხელმან, სევდიანმან, აწ ლახვარი მიდგა ისო,
 და თქვენ უჩემოდ რასაც შესძლებთ, მეცა ვნახავ მიდ გაისო!
344. ლხინი, ზმა, სიტყვის გაგონა, მქონდა მუდამად პურობა,
 ამხანაგთ კარგ მეგობრობა, მიცემა, დაუშურობა;
 კარგ კაცთა წყობა, ალერსი, მდიდართა მე უშურობა,
 და ვექვ, ზოგს თავადსაც მოსწადდეს ჩემებრივ აზნაურობა!
345. რა ცისკრის ლოცვა გარდასწყდის, ვნახი მფრინველი ცხენია,
 შევეჯდი, მფრინველით* და ძალლითა შევექცი, ვირ სიცხენია;
 მოვიდი, წირვა ვისმინი, ან ლოცვით ცრემლთა მრცხენია,
 და დავჯდო და ლხინსა ვემოყესი, არ მქონდა სიმარცხენია!

346. როს მოვიცალი მტერთაგან, მიყვარდა ხადირობანი.
ვის სამართალს ქვეშ დაუჯდდი, მჭირს უთვალდებო ბჭობახი,
ადრე ვიცოდი შეტყობა, კარგის კაცისა ცნობანი;
და დაბალს კაცს ბევრი შევმატი, არ უყვი დიად მტრობანი;
347. ვის რომ რამ კარგი შევატყვი, კაცობის ჰქონდის ხალისი,
ცხენ იარალით შევამკვი, ძველი ქნის მან ახალ ისი,
დღეს ერთი გამოვაჩინი, მოვჰკაზმი, მერმე ხვალ ისი,
და კაცობის სწავლას ევლტოდეს, ვით ოქრო დავახალისი!
348. ვისაც სიჯაბნე შევატყვი, მასცა შევმატი გულია,
მემკვიდრე მკვიდრზენდ მოვიდეს, ვინ იყენეს დაკარგულია,
სიხარულისა დღე გვქონდის, ვით წყლისპირს ალვა რგულია,
და ამ დღეებისა შემსწრობი სევდით ვარ დადაგულია!
349. ჩემს სახლში იყვის მუდამად: წირვა, ლოცვა და გალობა,
უღონოთ ღონე, იმედი, გლახაკთ მიცემა, წყალობა,
ყმის სამსახური სამართლით, არავის სჭირდა ძალობა,
და აწყა დამიგზო სახმილი, სოფელმან შექნა ალობა!
350. სტუმართა სუფრა წინ ედგის, მის მის დროს აუღებელი,
ვინ დამეთხოვის, წავიდის, არ დარჩის წაუღებელი,
მომღერალთ ლხინი, თამაში იყვის სულ დაუღებელი, —
და აწ რასთვის ვჰკვდები, ამისი მე ვარ კვალ გაუღებელი!
351. ქართლში უფროსნი ვინც იყენეს, ითქმევდეს თავადობასა,
ყველა მოყვრად მყვეს, ბძანებდეს ჩემს მეგობრობა-ცნობასა,
მეცა მივდედდი, მომდედდეს, ვიქმოდით კარგსა ძმობასა,
და ბედსა ვემღურვი და მერმე, ვაი, ჩემის დისა შობასა!
352. ყველამ იცით: რომე ქართლი ჩემის ხლმითა დახსნილია,
თვარ შეიტყობთ ამას უკან, მტერი ისევ ახსნილია,
ჩემის ხლმისას ნაშოვრისას გუდის პირი წახსნილია;
და ქვეყნის გზას ხომ ვერ შემიკრავთ, ჩემთვის მაშინც გახსნილია!
353. ერთი სიტყვა მამაგონდა, — არ ვსთქვამ ამას საკვეცხელად;
სად რომ საქმე გაგვიჭირდის, ამხანაგთა ვიყვი მშველად;
მე იმათ თან ვერ მივაწევ, რომ მასმია კაცნი ძველად,
და ერთის კაცის მემუქარის თავს სისხლის ვარ გარდამსხმელად!
354. ბაზალეთის ომსა შიგან მე მამეპყრა ედიშ ავით,
ამაყობდა იგ თამამად, შემომძახა: „მოდი, შავით!“
მას გაუჰე თავი შუა, ვინებით არს დამნაშავით,
და მის ცოლს უთხრას დედამთილმან: „აწ მიბძანდი, შედი შავით!“

355. სხვაგან წერა დამწერელმან ხვანთქართანა წასვლა მისი,
სოხტაების ამოწყვეტა, სისხლთა დენა, ყათლა ვისი,
ბევრი ბრძოლა, ციხის რთმევა, ნებად, არა წართმევისი,
და ან მოყვრების გამოჩენა, შესწავლილი ზოგან თვისი;
356. ხვანთქრისაგან როგორ ცნობა, ანუ დიდად პატივცემა,
მტერთ გავლენის დამადლება, წყალობა და კვლავ მიცემა,
მის ღუშმანთა ამოწყვეტა, მისხის მისხად, რა მიცემა,
და იტყოდა თუ: „სად მოჰკვდები, ლახვრისა მაქვს სად მიცემა?“
357. ვით გაუძღებ კაეშანსა, გულო, ლახვრის აბა სმითა,
ყოფა ჩემი ჩრდილად იქცა, იგ შეიქნა აბასმითა,
გახსონს, ოდეს ნოსტეს იყავ, ცაცხვს ქვეშ იჯდი აბა სმითა!
და უხვად გასცი საბოძვარი, წაიღებდენ აბახს მითა!
358. ვინ იცის, თუ სოფლისაგან რა ლახვარი დამეშენა;
მიჯობდა, თუ სულისათვის გლახ სამყოფი დამეშენა,
ვინ მიმადლის ქვეყნისათვის, თუ რა მტერნი დამეშენა,
და ვინ რომ ჩემთან ვერ შეიბა, ნურას მეტყვი და მე შენა!
359. თუ რამდენნი ჭირი შევსძლო, სოფლის მახე ამედგა რით,
სახლ-სამყოფი სავანენი ჩეჰნი იყენეს ამედგა რით.
ლხინში, გულო, მეფეთ მონე და მსახურე, ამედგარით,
და კიდევ ხმალი მოიგონე, უშიშ, გულ-სრულ ა მედგარით!
360. ოდეს ლხინსა დავემოყვისი, აწ ეს სევდა მას არევდა,
ჭმუნვა მრჯის და სევდა მაწვევს, მუშაკობს და მასარევდა,
ბოროტი და ავი ენა წყალს მღვრევს წმინდას, მას არევდა,
და რაც სოფელმან ეტლად მამცა, ჩემთვის კიდევ მას არევდა!
361. უბრალოდ ჭირსა არ მიმცეს, მე ეტლსა ამას ველია,
თვალთა ნაკადი მომადლოს, ლაწენი მით ამასველია,
მკლავნი რომ ცუდათ არ დაშვრეს, ფეხს ჰქონდეს ამასველია,
და მართალი ვიყო, ნუ დამსჯის, მუხლს არ ხედეს, ამას ველია!
362. ჩემთა სასჯელთა აღრიცხვა ენას ვით ძალუც აგება,
ცუდათ შვრებიან მშენენი, ხელოვანთ ვისრ აქვს აგება,
მარტო რას ვმდურობ სოფლისგან, ვეჭვ სხვანიც ვინმე აგება,
და რამდენს კაცს მიხვდა, ვერ ვრიცხავ, ჩემის შუბისა აგება?!

363. ვინც მიცნობთ, ბძანეო, თუ ვიყავ ერთის კაცისა დარული? ლხინი და შვება უღრუბლო მქონდა, მის შუქი დარული, განსვენება და სიამე, სმა, ჭამა, ძილი და რული, და აწ ცრემლთა რად მდის ნაკადი, ღვარნი არ გასწყდა დარული.
364. ბრწყინვალეობა და ნათელი, თვალნო, სვედითა დაგვესა, შენტვის სახმილი აღტყინდა, გულსა სამუდმოდ დაგვესა; სიტკბო გამწარდა სოფლისა, სამსალა სასმლად დაგვესა, და გულო, ვით გასძლებ სევდასა, ან ჭირსა ნიადაგვესა?!
365. თავსა ვეტყოდი, სამუდმოდ ვის გვერც ახლავხარ, მას ამე! ერთი არ მამეც, სოფელო, ჭირი, მიორე, მასამე, სევდა მიმატე წყენისა, აღარ მალხინე, მას ამე, და ვერსით გაგისწარ, დამაბი, გარ შემომხვიე მასა მე!
366. ხანდახან მამცა სოფელმან, საწუთრო მიქმნა დარადა, ზოგჯერ მიმუხთლა, მიხვია, იქით და აქათ დარადა, ზოგნი მე მჯობდეს, ზოგზოგნი იტყოდეს: „ვექმნათ დარადა,“ და ბედსა ვეტყოდი: „სოფელმან ნეტარ შენ მოგცა და რადა?!“
367. ეტლმა მამცა ბედკრულობა, ნეტარ ყურსა ესმას ვისა, ლხინი დამრჩეს განშორებით, აწ უყურებ ესმას ვისა? — არა მქონდა გარიდება მე ლახვრისა, ესმას ვისა, და რამინისებრ შევებრაღდე, ჭირნი ჩემნი ესმას ვისა!
368. თუ გსმენოდესთ, მე ლახვარი თუ რამდენი დამეცა რა! ბედი წალმა წაგრეხილი აწ უკულმა დამეცარა. ვაი, სოფელო, უხანოო, ღრონი აღარ დაქეც, არა, და ჩემთვის იქმენ გამომცდელი, ვით ბელიარ დამეცა რა!
369. ამდენს ხანს ხომ ვედარ გავსძლებ, რაც ხანი მაქვს განასული, არ დავზოგე ქართლისათვის ძმა, ძენი და გან ასული, თავი დავდევ საწამებლად, ხორცი საკვდად, განა სული? და თუ უბრალოდ სისხლს დამიღვრით, ვიქმნა ზეცად გან ასული!
370. თუ ამ სასჯლებს მოველოდი, მიმძინს ჩემი დაბადება, გლახ უბრალოდ განსაცდელი, სოფლისაგან ცეცხლთა დება, რაები ვჭქენ ქვეყნისათვის, საკვდად თავის გარდადება; და თავი არვის მოვაკვლიო, არც ვჭქენ ხმლისა ჯერ დადება!
371. მეფეთ წინა სამსახური მე მინდოდის ყოვლთვის დიდად, ამხანაგთა ესათნობდი, ვიყავ კრძალვით, მომარიდად; მიღმა წყენა არვის ვჭქადრი, ვმთავდადლობდი მყუდროდ, მშვიდად, და მე ეს მიყო ამ სოფელმან, თქვენცა გექმნას ბარგის მზიდად!

373. წახდა ჩემი კარკაცობა, დაისწავლა არვინ არა,
როგორ დავეგმო ამასწინათ მეფეთათვის ვინც მამკვდარა,
მოწმად მყვანან ბევრი სული, ჩენს თავს თუ რა გარდამხდარა,
და წალმა სხენან უამნი დღეთა, მზე ჯერ სრულად არ დამხდარა!
374. ვერსით მოვრჩები სიკვდილსა, დღეს მოვა ხვალე ისევ და;
უბრალოდ უნდა გარდაჰხდეს, ამით მაწუხებს ი სევდა,
თაო, ლალატად ვინ მოგკლავს, ცუდს კაცებს რასთვის ისევდა!
და მან წამახდინა თავიდგან, აწ მომაგონდა ისევ და!
375. სოფელს სჭირს პირველ სიამე, საწუთროს ჰყრობა, შვებანი,
რასაც ინებებ, განებებს, იტყვი თუ: „მიყო ნებანი,“
მაგრა არა ქნეს მიყოლა. ვის ჰქონდა ჰკვა და ცნებანი!
და მივჰყევ სოფელს და სახელსა, კარგთ კაცთა მქონდა ხლებანი.
376. ხედავთ კაცთა დაბადებულს, არვისა აქვს ერთი სახე,
მე სოფელმან ოთხის კუთხით დამაბა და მიდგა მახე,
არ გავიდა სამახური, რაგინდ ბევრი ჭირი ვნახე,
და ცუდად წახდა გარჯილობა, ბედი ამაღ გავიჩმახე!
377. მეც შემემძლო ამხანაგთა მამბეზლართა მტერობანი,
მაგრამ დავსთმი, ყველას უყვი მიცემა და ფერობანი,
ამისთვის ვჰქენ, მე მინდოდა აოხრებულთ შენობანი,
და მაგრა ყველამ მოიჭირვა ჩემი გაჭრა, ხელობანი!
378. ერდგულობა—ეს მგონია პატრონზედა სამსახური,
რომ ინდომო ამხანაგი, არა გქონდეს კარგთ კაცთ შური,
არ დაჰკარგო მეგობარი, არ ჰყო მეფის მოსამდური,
და ჩემი იცით, ყველას გახსონსთ, რას ოფლთა ვარ მონაწური!
379. თუ გინდოდეს თავი შენი, შენც ინდომე ამხანაგი,
ცეცხლი მისთვის მოდებული აგრევე იყოს შენთვის დაგი,
ამოსწოდო მისთვის ხმალი, არ თუ ქარქაშს ადრე აგი,
და თუ გაიჭრა სამყოფთაგან, თავი მისთვის გარდაგი!
380. რაც თვისთვის სწადდეს, მოყვისისთვის კვლავე მას აჯობინევედეს,
ცრემლთანა ცრემლი დაღვაროს, მოხარულთანა ლხინევედეს,
სწყურობდეს მანცა იწყუროს, თუ დათვრეს —ისიც ღვინევედეს,
და ჭირთანა ჭირნი იტვირთოს, სევდასთან მოიწყინევედეს!
381. კაცმა კაცს გული მიანდოს ერთ პირად დასანდობელად,
მას მისთვის ცრემლი სდიოდეს უწყვეტლად, გაუშრობელად,
მისთვის ხმალს ხელი ანებოს მტერზედა დასაშრობელად,
და თავი გასწიროს საკვდავად, სანთლურებ დასადნობელად!

382. ჩემნი ჳირნი სხვათა საქმეს, არ ვეჭვ, ვისმეს გან არევდეს, სად დავჳთესე კარ კაცობა, ახლა ისიც განარევდეს, ვიცვი, რომე სხვათა ძალი დღეს ჩემს მკლავსა განა რევდეს, და გახსონთ, ოდეს ჩემნი ხმანი, თუ ჯარს როგორ განარევდეს?
383. მე ქვეყნისათვის რამდენჯერ ვჳქენ თავის გაწირვანია, მოწამედ მყვანან მრავალნი, არა თუ შვიდი, რვანია, არა მაქვს ჟამი სიტყვისა, საჩივრის ცული თქმანია, და მაგრა მართლისა სიტყვის თქმა ჩემგან რა უკუთქმანია?
384. ბატონს ჳყვანდეს ერთგული ყმა, სიამოვნით თავს უღებდეს, მტერს ებრძოდეს, დავსებულსა ცეცხლსა კიდევ აუნთებდეს, რაც უჯობდეს იმას ბჳობდეს, მებრძოლს მიღმა გაუგდებდეს, და საჭურჭელსა წარმოცლილსა სალაროსა დაუღებდეს!
385. რაცა სწადდეს, ის ამოს, დაერიდოს საწყინარსა, ძმას და შვილსა თვით ხედვიდეს, მისთვის სთმობდეს ორსავე მკედარსა, მებრძოლს მიღმა მიეგებოს, იგ ჳხმარობდეს ხმალს და ფარსა, და დაფანტულსა წინ უძლოდეს, უგროებდეს კარგსა ჯარსა;
385. პატრონის წყენა წყენად სჩნდეს, ლბინისთვის გაიხარევდეს; სახელსა გამოაჩენდეს, უკადრის საქმეს ჳფარევდეს, საკვდავად თავი გარდადვას, როდეს რაზმშიგან გარევდეს, და რაგინდ სხვა რამ თქვან, მაშინცა მისსა ქებასა წარევდეს!
386. ცოტა მიცემა დიდად სჩნდეს, მწვედ იყოს მადრიელადო, თუ საწყენი რამ შეატყოს, თვალნი ქნას ცრემლით სველადო, გასჭირდეს—ადრე ინალვლოს, მსწრაფლ იქმნას მისაშველადო,— და ასრე მასმია პატრონის მე სამსახური ძველადო!
387. არ დაიშურო რაც ვჳკონდეს, შენ იყო მის ჳიმრთმეველი, ცოტაც გიბოდოს—ხარობდი, მით იყავ გამომრთმეველი, უსამართლოთ და ურიგოთ არვისი არ წამრთმეველი, და საწყენის წყენის რიდება, არრა ჳქნა უმართეველი!
388. პატრონყმობა განა ჩვენგან, იცით, ჳეცით დასახულა, სოლომონ და დავით—ორნივე თვალით მეფედ კვლავ ნახულა, როგორც ყმისა სამსახური, ყმა პატრონთგან შენახულა, და უბრალოს ყმის წახდენანი პატრონზედაც მწვე ძრახულა!—

389. ეს ყველა მჭირდა, ისმინეთ, მეფეთა ერდგულობანი,
დიდად შევმატი, ვარგებდი, ვისიც რომ მქონდა ყმობანი,
აღრე მიემართი ბძანებას, სადაც მიყვიან ხმობანი,
და აწ მეფე ცულათ გამიწყრა, ან მე აღარ მაქვს ცნობანი!
390. სად წავიდე, სად დავლახო აწ ქვეყნისა კილით კიდე,
დედა-წულნი, საუნჯენი წავილო და რას ავჰკიდე, —
მეფის მტერსა მე რამდენჯერ გულ მესხლედ წავეკიდე,
და ვადა რყეულს ხმალს ნუ ავდებ, თაო, ხელი კიდევ ჰკიდე!
391. რადგან წახდა გარჯილობა, რადლა მმართვეს თავის ტკენა,
რად ვიუბნა ძველი საქმე, ვით დავაშრო თქმაღლა ენა,
აღარ მმართვეს საჩივარი, ანუ ცულად ცრემლთა დენა,
და ვით მიქნია ერდგულობით მტერთა სისხლის გარდადენა!
392. რომ წაჰხდა სამსახური, ცრემლი თვალთა მისთვის მდინდა,
ან სოფელმან ჩემი კერძი შუქი რასთვის დააბინდა,
გახსონსთ, უწინ მტერნი თქვენნი ჩემს ხმალს როგორ შეუშინდა?!,
და გაყრა მიმძიმს, თვარემ დავრჩე, მე რომ ვიყო, სადავინდა!
393. არა მშურდა სასიკვდილოდ მე გარდმედვა თქვენთვის თავი
აწ რად იქმენ ხემწიფეო, დღეთა ჩემთა გასათავი;
რა გერგებდს, ეს არ ვიცი, მომიშალოთ რომ სათავი?
და ეტლმან ჩემმან მე მამგვარა ბედკრულობა ასათავი!
394. რომ მასმია, ასრე თქმულა პატრონისა კვლავ სიამე,
რაც უბძანოს — აღასრულოს, არ იკენესოს, არც თქვას: „ვამე“!
მოახსენოს: „ხემწიფეო, შენთვის დღენი გავიწამე,
და რაც მიბძანო სამსახური, წავაკვდე და წავე წამე!“
395. გემართებს, რომე მეფეთათვის სიმხნითა ვჰქნათ კვერთხის რგვანი,
სად გვიბძანოს, მივესიენეთ, სიგრძის გზა ვვლოთ, ანუ განი,
თავს საზღვარი ეს დაუდვა, ვერვინ იყოს ჩემი მგვანი,
და არ ავმადლდეთ თავმდაბალნი, სიტყვა არ ეთქვათ შეუგვანი!
396. რაც გვიბძანოს, თავს შევიდვათ, აღრე გემართებს დაჯერება,
მას ვმონებდეთ, არ გარდვიგდოთ პირიღამე მისი ქება,
წაუწყმედლად ყოვლის გზითა გავათაოთ პატრონთ ნება,
და მეფის მტერთ რომ მე დავმართე, ნეტამც თქვენგანც ისრე ება!

397. სოფლის ჩარხთ ბრუნვა, ეტლთ ქცევა ხანდახან მოვა, ხან არა
 ხან ხელი ვარდით. ავევისი სოფელმან, ზოგჯერ ხან არა,
 დაყმუნდა, აღარ მომართა, ჩემზე განაგრძო, ხანა რა,
 და მტერმან იშები მამიგეს გულისა მოსაფხანარა!
398. ახლა მარყევს ეს სოფელი, უწინ მამცა, მაშინება,
 მძლავრმან მტერმან ვერსად მიყო, იცით, გსმია მა შინება?
 მეფის, ქვეყნის უნებელნი აფხსნი, ზოგი მაშინ ება,
 და სჭვრეტდეს თვალნი უღუხჭიროდ, კამკამებით მაშინ ება!
399. მიმძიმს ამხანაგთ მოშორვა, გულსა მაქვს მუდამ ზრუნვანი,
 შეჭირვება და ოხრანი, მწუხარება და ურვანი;
 სამკვიდროს გაცლა ძნელია, ვინც დადგეს შესაშურვანი,
 და თუ რამდენრიგად მამიხდა სისხლის ცრემლისა წურვანი!
400. ვინ ღომ ფეხსქვეშ მელახოდეს, აწ მათ მე მქნეს დაცემული;
 მახეზლარნი უწინ მე მყვეს დატუქსული, დაცემული,
 ზოგნი იყვნე განაკეთნი, ზოგნი ბეერის მიცემული,—
 და შენვე მიგაქვს, ეტლო ჩემო, რაც შენგნით მაქვს მოცემული!
401. სად მეგონა დამკვიდრება, აწ სადით ვარ ვანა ჭერით,
 მეფეს ტკბილად ველარ ვნახავ, თვარ არ ვრიდობ განაჭერით—
 ვის მომწვევენ, შეიქმნების გაკვეთილ და განაჭერით,
 და ბედო, კრულო, უკულმართო, თავი ჩემი განაჭერით!
402. ზოგს კაცს რომე გაუჭირდეს, უსუსურად დაღონდების,
 ვინც რას ეტყვის,—არას ჯერა, კარგს რჩევასა ვარდაპხდების;
 ვირემ კაცი ცოცხალიყოს, ადვილ მტრისგან ნუ წახდების,
 და ბედი, სვე და გამარჯვება იქნას, კაცზე რაც მოპხდების!
403. ვაჭირების დროს კაცს უნდა, რომ შერჩეს ქვეა და გონება—
 ვისაც რომ ახლდეს უტყუერად სიამე, ტკბილად მონება,
 რომ მოშლით იყოს, ცუდია, რას არგებს მწვე დაღონება?
 და აღარ დაზოგოს მის დროსა სალარო, ანუ ქონება!
404. კაცი ვაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა,
 მეც მქონდა დარბაზს წინ დგომა და ამხანაგთა წილობა,
 მე არა მჭირდა ტყუილი, არც ცუდი სიტყვის ცილობა;
 და აწყა სოფელმან ნაკადი და მამცა ცრემლთა მილობა!
405. ზოგჯერ მეც მითქვამს თავისა, თუ რასთვის დავებადეო,
 ანუ მტერები გარშემო ვიხვივე, რად ვიბადეო,
 მაშ ხომე ცუდათ ვაქრების, მაქვს რამე ან ვიბადეო,
 და გულმკრთალნი მტერნი, გაბანნი რასათვის აიბადეო?

406. ყველამ გასინჯეთ, შეტყობით, თქვენ ჩემნი სამართლობანბ,
როგორ ვჰქენ თავის დადება, მეფის ტახტისა მკობანი,
აწ ვისლა უთხრა ლიქნითა, ფერობით სიტყვის ლმობანი,
და ზოგნი შეეფერდინათ სოფელსა, ზოგთა დავსწყვივთ შობანი!
407. რომე კაცმა ბევრი რამ თქვას, ხობტა გრძელი, სიტყვის თხრობა,
თვისტომს თავსა მოაძაგებს, მას მიხედების ცული შრობა,
არც ის ვარგა, არვინა თქვას კარგის კაცის გარჯილობა,
და გოდოლშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს გახსნილობა!
408. ვჰთქვა, არა ვჰთქვა ერთი საქმე, ორსავე ვლონობ დიად ძნელად,
პატრონის ხამს გამარჯვება, პირველვე ვჰთქვი სიტყვა ძველად;
ბევრი კაცი მოვიხმარე მწედ, იმედად, ჩემად მშველად;
და მაგრა მევე დამიმარცხდა, მით შევიქმენ ცრემლით სველად!
409. ლაშქრად მამყვეს იმერელხი, მამეხმარნეს ზოგნი სამცხით,
ზოგს ქართველთაც გვერც ვიახელ, კაის ჯარის აღსარაცხით,
მაგრა ეტლმან არ გვიბედა, მით ვიქმენით იმ დღეს მარცხით,
და გამარჯვება მეფეს მიხვდა, ზოგი ჩვენც ვჰქნით მიწას ნარცხით!
410. შეწუულთა ლაშქართ მიყვეს, ვერ უტერდი იმა თავსა,
სტუმართა და თვით მოსრულთა, რას ვეტყოდით იმათ ავსა,
დგომასა და გაძლებასა მე ვჰკადრებდი თუ მეთავსა,
და ზოგმა მეც მწვე დამიმარცხა, მათი სახლი ავა თავსა!
411. ეგრე მითხრეს: „ან შეგვაბი, ან გაგვიშვი ჩვენსა, შინა!“
მე მათ დაბლა მოველოდი, მას ვზრახვიდი გულსა შინა;
ვჰკადრე: „მოსა გაპოვინებ, თქვენთან არც მე შემეშინა,“
და შუბი გატყდა, ედიშასა, იცით, ხმალი ვით ეშინა?
412. ბაზალეთის ომი მოჰხდა, მეფეს მიხვდა გამარჯვება,
იმათ დიდი გახარება, ჩვენ ჰმუნვა და ბევრი ვება;
ბატონიშვილს გვერც ვიახელ, ერისთვისაც მქონდა ხლება;
და უღონობას ღონევე სჯობს, ცდა საქმისა ბევრ შეძლება!
413. რაცა მოჰხდა სრულ ვიცოდი, არ მინდოდა ესე ომი,
ყმა არ უნდა პატრონისა ბრძოლისა და შებმის მდომი;
თავს მოლაღვს, ან მოკვდების, ცულათ არის მკლავის მშრომი;
და ქვეითი ხომ მუხლს დაღალავს; ვერც იქნების ცხენს შემჯდომი!
414. სამცხეს წაველ; წამოვიდნენ ესე კარგნი დიდებულნი,
ყველაკასა მრავლად მივეც, რაცა მქონდა მუნ დებულნი,
საქონელნი, ბარგნი ჩემნი, არ დავჰკარგენ კიდებულნი,
და ვაეხარდათ მამბეზლართა, ვინც მყვეს გარდაკიდებულნი!

415. ცოლშვილს სამცხეს დაეგდე, მოყვრები მიიბარევედეს,
 ბატონიშვილსა მე ვახლდი, იესე ჩემი მარევედეს,
 ხვანთქრის კარხედან წავედით, გზად ჩვენთვის დარნი დარევედეს,
 და ყაზახ მეკობრე, ჯალალი, ჩვენს ვერას მოიპარევედეს!
416. აღრევ ვაცნობეთ ვეზირსა ხემწიფის ტახტს წინ რებანი,
 ყაფუჩი ბაში ებოძა, მით ექო ჩვენნი ცნებანი,
 გვითხრა ხემწიფემ: „იცოდეთ, თქვენ გიყოს გულის ნებანი;“
 და მე უთხარ: „მის ხმაღს მოვენდევ, მით ვჰქენ შორის გზით რებანი!“
417. ჩვენ მიგვიყვანეს, ებძანათ: „მოჰტინეთ კარგა სახლები;“
 ასრე გვსმენია ეგენი, არიან კარგი სახლები!
 ჩვენთან მოვიდეს ფაშები, აქვსთ ფართოდ ტყავის სახლები,
 და ძველით ვერავის ვნახევიდით, ტანს ეცვა ყველას ახლები!
418. ჟღუფა მრავლად გვიბოძეს, სიუხვე ჰქონდა ზღვებისა,
 ურჩისგან ხმლით და ძალითა, მას არა არ ეზღვებისა;
 არვის არ ძალუც ძალითა გარდავლა იმის მზღვრებთა,
 და მასწინ არ ძალუც მთქმელებსა, ამხანაგთ დაბეზლებისა.
419. მეორეს დღესა მიგვასხეს, შეგვაველეს კარნი სრისანი,
 გაეჰკვირდით მორთულობისა, — ნეტარ კნილია რისანი?
 ხელმწიფეს მუხლსა ვაკოცე, სიტყვა მიბძანა თქმისანი, —
 და ვჰკადრე: „თქვენს ხმაღსა მოვენდევ, ყმობა ვერა ვჰქენ სხვისანი!“
420. მიბძანა: „ჩემი წყალობა შენზედა უშურველია,
 სამცხეს რაც ციხე აიღე, მთქმია, არც ხანი ძველია,
 რაცა გწადს, იმას დაგმართებ, მე ვით ვარ შენი მშველია,
 და მოგცე ციხე და ქალაქნი, ჰვეყანა აზრუმელია!“
421. რაც ხანი დავჰყავ, მამაპყრა პატივი დიდ საფერია,
 ცხენსა შებძანდის, გვიბძანის, შევსხლით, ჩვენც ვნახით ერია;
 მიბრძანის: „ნუ შეგწყინდებათ, აქ არვინა გყავსთ მტერია,“
 და ვკადრი: „რომ გიჰკრეტთ, ის გვალხენს, ვართ თქვენი ფეხთა
 მტვერია!“
422. ენგიჩარ აღას უბძანა, აჩვენე თოფხანანია, —
 წავგიძღვა, ყველა დაგვავლო, რა უტხო, რა ხანანია!
 გვითხრა: „ხემწიფე გაგიშვებს, გამოვა რა ხანანია,
 და აწ ვისლა ახსონს, რა ვნახეთ, ბეგლარბეგ, რა ხანანია?“

423. თიქმატაშ, აისოფიო, გვიჩვენა ზღვისა ზღუდები,
 ზღვის პირს ალაგი არსად ჩნდა ზარბაზნებისგან უდები,
 მათ კაცთ ყაუხი ეხურა ბერძენთა, ჩვენებრ ქუდები,
 და მისსა მებრძოლსა შიშითა, როგორ არ ჰქონდეს რიდები?
424. ბეერი რამ უცხო გვაჩვენეს,—ლომ-ვეფხთა სადგურიაო,
 გასინჯეთ, ვისცა გენახოს, სად ისი, სად გურიაო?
 სრულ მარძარილოთ ნაშენი, არსად ჩნდის აგურიაო,
 და ზოგს კარგს სახლებსა მივადგით, გვეტყოდეს აგურიაო!
425. პატრიაქთანა მივიდით, ვისმენდით წირვა ლოცვასა,
 ერი მოვიდის ურიცხვი, ალაგს ჰყოფდიან მოცვასა;
 იქ ლირსნი კაცნი დაგვხვდიან, იქჰოდენ ცრემლთა ხოცასა,
 და ლიტრაპოლიტნი გვერც უდგენენ, ხან უფრო, ხან ვჰაქვამ ოცასა.
426. ხანი დავჰყავით ზამთრისა, ზაფხული იქცა ჟამებად,
 ხემწიფემ ბძანა: „თქვენ თავი არა გშურსთ ჩემთვის წამებად,
 ერთი ქვეყანა სოხტათა აქვს, არ არიან ამებად,
 და მახედ გაგისევ, შარბათი თქვენ შეუქმენით შხამებად!
427. კარგად უნდა მოაგვაროთ, ნურც ადვილ გჩანსთ მათი ბრძოლა:
 ქვეყანა აქეთ მწვე მავარი და მეომართ კარგთა ყოლა;
 მწვე ფთხილობენ ღამე თევით, სრულ არა აქეთ მუღმად წოლა,
 და გუშაგები იძახიან, როგორც მწუხბრს და ცისკარს მოლა!
428. თემს თქვენ მოგცემ ოჯახობით, გარეშემოც თქვენი იყოს,
 მათი განძი, საქონელი, არა მშურს რა ვინც გაიყოს;
 ჩემი ყმა რომ გამიმავრდეს, ნეტარ რა ვჰქნა, ეს რა იყოს?“
 და აწ გიორგიმ ძველ ნაქნევსა კილევ ხმალსა ხელი მიჰყოს!
429. სხვაც გვიბოძა მამულები, სარჩო კარგი სანჯახები,
 საქონელი აურაცხი, ხმალ, ლახტ, აფთ და ნაჯახები,
 მაგრა ვისაც მიგვისიგა, იგ არიან ანჯახები.
 და მტრისა ადვილ წინ მიმგები, შემძგერი და დამჯახები!
430. წამოვედით, ყაფუჯები ჩვენ თან მოგვლევს მთად და ბარათ;
 სადაც მოგვეცეს მამულები, ჩვენად საყმოდ, მოსაბარათ,
 რადგან კაცი თან გვიახლა, შენ რას გავქნევ წიგნობარათ,
 და ვის სამძღვარზედ ბრძოლა შევჰქენ, გამისინჯეთ თქვენ აბა, რათ?
431. მოვედით სოხტას, გვითხრობდეს თუ: „სახლი შვიდ ათასია,
 სახლი ასეთი არ არის, არ ჰქონდეს სურა, თასია;
 მათ ყარაულად გარ უვლის სამუდმოდ კაცი ასია;“
 და ზოგთ მითხრეს: „რომ დავიხოცნეთ, რა ვჰპოოთ თავის თასია?“

432. ეპოქეი, ტყუით საქმე მოგვარდეს, საზღოობა ამას ჰქეიანო,
დავდგეთ აქ, ყური მიუგდოთ, რაც რომ იმათა თქეიანო,
ფრთხილობას გარდაიგდებენ, უფრო და უფრო გეიანო,
და თვარემ თუ ახლავ შეუტევეთ, მებრძოლნი დადაგეიანო!
433. ბოლოს დავდექით, დავიწყეთ ჩვენ მათში ვაჭრობანია,
ზოგნი მეგობრად ვიჩემეთ, ზოგთ ძმობილ, ვითა ძმანია,
დაწყნარდეს, იარებოდეს მათში სულ ჩენი ყმანია,
და მიხდომის აზრი გარდაგდეს, არ დავიყარეთ ხმანია;
434. ხესა ფურცელი გასცვივდა, მთაზე თოვლმან ქნა დებანი,
ხემწიფეს წიგნი ებოძა: „მაქვს შენგან იმედებანი,
ნულარა ჰყოვნი, მიუხე, ქენ თავის გარდადებანი!
და ჯავრს ნუ შემარჩენ მაგათსა, ცეცხლურებ უყავ დებანი!“
435. იგი კაცი გავისტუმრე, მე ესენი დავამაში,
პირველს ლაშეს შევეკაზმე, მშვილდს აუბი, თოფი ვმაში.
დავის* სიტყვა გაუთაფე, გულსა ჩვენსა „ვაშა, ვაში“!
და მე დავიპყარ, დავიმონე, იქ აღარვინ გავაფაში!
436. შეუხედით დანდობილთა, ოთხგნით გზანი შეუკარიო,
გარდუედით სიმაგრესა გალავნისა ციხის კარით,
მხრით თეძოსა ხმალი ვასვით, ვინ ფეხ დადგმივ შემოვკარიო-
და ვირემდისი არ გავსწყვიტეთ, განძს არვინ ვჰყავ მინაკარიო!
437. შიგ დავდევით, იქ ვიზამთრეთ, საქონლითა ავივსენით.
ხემწიფესა მოვახსენეთ წიგნითა და კაის ენით:
სიტყვა თქვენი გაეთაფეთ, რაც გვიბძანეთ, ისე ვჰქენით,
და განდგომილნი ამოვსწყვიტეთ, ჩვენ შევჰქენით სისხლთა დენით!
438. ოცს არაბაზე დავაწყევ იქ თოფი ნაშოვარია,
ხემწიფეს წინა გავგზანე: „ამათი მქერი მკვდარია!
ქვეყანა გაუტიალე, აღარ აქვთ მოსაჯარია,
და დავჰხოცე, ზოგი დავჰფანტე, ველარ შეგროვდენ ჯარია!“
439. წყალობის წიგნი ებოძა მწვე დიდად გახარებისა:
არ გაგაკეთო დიდებით — ჩემგან ეგ არ იქნებისა!
ხალათი კარგი ებოძა, ტკბილ სიტყვა, ენა ქებისა;
და „ჩემნი მტერნი და ორგულნი ყველანიმც აგრე კვდებისა!
440. შენ ყოფილხარ მამაცურად, მოგხდომია გამარჯვება,
ეგრე თქმულა, ზეცასა რბის, მეფეთათვის ვინცა კვდება;
რასაც კაცი პატრონზედ იქს, სადაც წავა, წინ დახვდება,
და კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდაჰხდება!“

* დედანში: დავირს.

441. დაიხსადგურეთ იმ ზაქთარ, ჩვენ ლხინი გვექონდეს ამონი,
ვლხინობლით გამარჯვებულნი, რომ გვეპყრა ალაბ შამონი:
მებრძოლთ გაუხდა შარბათი სასწელად მწარე შხამონი,
და შეიტყვეს ჩვენთა მებრძოლთა, არა ვართ უთამამონი?
442. თქვენცა იცით სამუდამოდ, არ მინდოდა აქა ყოფა,
მამული და სამყოფელი რა კაცს შუა გაეყოფა,—
კაცის გული ვერ გაძლება, ბევრი ვის აქვს,—არ ეყოფა,
და ცოტას ქონა მწვე მერჩინა, რაც რომ მქონდა უწინ ყოფა!
443. თუ კაცი დასჯერდებოდეს იგ მისსა საყოფინარსა,
მას უმადლებდეს რაც მისცეს, პირველ ქვეყანა ვინ არსა,
იგია მიმცემ წამრთმევი, სხვა იმას გარე ვინ არსა,
და ვინ ცხოველად ჰყოფს მომკვდავსა, ანუ ვინ შეიქს მძინარსა!?
444. რანი მამიხდეს, ვინ იცის სოფლისა საცთურებია,
რამდენჯერ გახდის დალებით ჯაჭვისგან ბეჭი, მხრებია,
ხან მარტო დავრჩი სადაგინდ, ხან მყვანდეს მე მომხრებია,
და სამყოფინარი გამიხდეს ვერანად, ნაოხრებია!
445. რაცა გარდამხდეს სოფლისგან, ყველას ვერ ვიტყვი მა სულა!
მას ვმონებ, ვაქებ, ვადიდებ, ვინ რომე მიწა მასულა,
სრულ განსაცდელმან შემიპყრა, მახე მამხვია, მასულა,
და მიწითგან ცხოვლად შემზილა, ისრევე იმან მა სულა!
446. შურითა მოჰხდა, ცთომისთვის სამოთხეს შევა გველია,
პირველმან მამამ უსმინა, ჩვენ შევბა ამაღ გველია,
მან ქველმან მტერმან მიუთხრა: „არ მოგცე მე ეგ ველია!“
და ცეცხლი აანთო სასარჯლო ხორცისა დამდაგველია!
447. იმაჲ შურმა გამოჰხდა სამოთხილამ მამა ჩვენი,
სარჯლად მოგცვა ეს სოფელი, სარკის მსგავსად მააჩვენი,
კაცთა ბოლოს არ გამთავი, დასაგმოზ და შესაჩვენი,
და სწრაფლ წავგართვა ფეროვნება და ნათელი თვალთა მჩენი!
448. ეს სიტყვები რად მოვიღე, გასინჯეთ და ყურად იღეთ,
კარგნო კაცნო, საანდაზოდ ჩემი საქმე გარდაიღეთ!
ჩემგან ქნილი რაცა სჯობდეს, ზოგნი დევით, ხან აიღეთ,
და ავი შორად განუტევეთ, კარგი თქვენკენ წამოიღეთ!
449. აჲ გიამბო ჩემზე შურით, თუ რა მოჰხდა გულის ზრახვა;
რაც სახელი მე სადმე ვჰქენ, შექნეს კვნესა, ზოგთა ახვა;
ზოგთა კარვა შეიწყნარეს, ზოგთა შექნეს ჩმახვით ძრახვა,
და ვჰთქვი, დავჰკარგე სამკვიდრონთ, აღარ მამხვდა თვისთა ნახვა!

450. ვეზირ აზამი ხემწიფის თავს დაიწერდის სიძობით,
სულთან მურადის და ედგა, არ მეყვისობდა ბიძობით,
ქალთან ქებინის დალოცვით, ართუ მრუშობა მსიძობით,
და ვეზირსა ცოლმან მოსწერა: „მეფეთგან თქვენ გაიძობით!“
451. ცოლს მოეწერა ვეზირთან: „სად არის შენი სახელი?
აქ მოურავის ქება არს, თქვენნი არიან მძრახველი!
ხემწიფე ბძანებს: „ყმა არ მყავს უკეთეს, ან მის მსახველი,
და მაგას რამ საქმე უგვარე, თუ თვალნი გქონდეს სახელი!“
452. ის იაზაბელ შეიქნა, ნაბოთეს ბალის წამლები,
ან იროდიას ემსგავსა, სისხლთ ნათლის მცემლის დამლები,
ევდუქსიასა ტახტს იჯდა, ეროდეს კარის ვამლები,
და რჯულისა შემარყეველი, მრავლის ცოდვისა წამლები!
453. ვეზირმან თქვა: „სხვათ აქებდენ, მე სახელი გამიქარდეს,
ჩემი საქმე არ გამოჩნდეს, სხვის სახელზე მეფე ხარდეს!
სიკვდილი და ხმლის გაბედღა მისი მეცა დიად მხარდეს,
და თუ ეს ბედი წაღმა მესხნეს, ვჰთქვი: „მიწათა რად გამხარდეს?“
454. კაცი ვნახე, რომ მოვიდა ჩემთან წიგნით ვეზირისა,
ებრძანა თუ: „შეგვეყარე, აქ ჰაერი კარგი ქრისა!
ტკბილად ვნახოთ ერთმანეთი, არ სიტყვა ვჰთქვათ მუქარისა“;
და ხმობა, შეყრა, ალერსობა, ვერ შევიტყევე, იყო რისა?
455. მე შევჰთვალე: „უხემწიფოდ ვერა ვნახავ, არ იქნება!
ხემწიფე თუ წიგნს მიბოძებს, ძალია თუ ან იქ ნება,
მაშინ გვერცა გიახლები, მტერი თეხსქვეშ გაიქნება.
და ხემწიფეზე დამნაშავე ასო-ასოდ აიქნება!“
456. რა არ ვნახე, მწვე ეწყინა, გულში იქნა ნაღვლიანად,
შემოსტუქსა მოციქული პირქუშად და ჯავრიანად:
„ჩემს ხმას მონებს საკეისრო, სიგრძე სად აქეს განიანად!
და მე არ მნახა მოურავმა, ესე იყოს, თქვა, ჯერხანად!“
457. ხემწიფესთან ჩაფრად კაცი მან გაგზავნა მეტად ჩქარად,
ცოლს მისწერა: „შენ მაცნობე აწ ამბები დასაფარად;
მან მოსწერა: „ეს ხემწიფე შენზედ არის გულში მწარად,
და მოურავის გამარჯვება მწვედ იამა გასახარად!“
458. მოსწერა თუ: „ორისაგან ერთი წინ გიც, იყავ მქნელი!
მოურავის ხმლით სიკვდილი, გვესმის, არის დიად ძნელი,
ან შეაკვდი, თავი დადევ, შენს ლაშქართა იყავ მსვრელი,
და ან მოკალ და მოერიე, მისის სისხლით იყავ მსვრელი!“

459. შენს ხელთ იყოს მისრ ბაღდადი, ალაბ—შამი ბასრამდისა,
 ისპა ოლლანს, რაც უბძანო, ენგინჩარნიც იქ მიდისა;
 ნილოსს მყოფნი შენ გიძრწიან ანუ შადი სადა დისა,
 და შენს ხელთ არის ვეზირობა და ქმარი ხარ მეფის დისა!
460. ვეზირმან თქვა: „მოურავთან მე არა მაქვს მტერობანი,
 მაგრა რა ვჰქნა, ხემწიფის დის მმარაუებს სიტყვის ჯერობანი.
 რაცა ბძანოს,-მე ისი ვჰქნა, მას დაუწყო ფერობანი,
 და მაგრა მიკვეთს ბორცვ გორათა, შენ ქენიო ძგერობანი!“
461. კიდევ წიგნი გაუგზავნა, შიკრიკს მისცა, მალე ვლიდე!
 მიეწერა: „ხემწიფისას წყალობასა ვერ დავსთვლიდე,
 მაგრა ძნელსა საქმეს მიკვეთ, თავი ამაღ ვავაფლიდე,
 და რა ღონე მაქვს, ამა სოფლით ან ის გავა, ან გავლიდე?“
462. ეს გასინჯე, ყური უბყარ; იყავ კარგი მომსმენელი,
 მტერნი მყვანან ხემწიფესთან, იქნებიან დამსმენელი,
 ხმა გამოვა მოურავის სიკვდილისა გამსმენელი,
 და რა ხემწიფე გაიწყრომოს, რალა უთხრა მასმენელი?
463. ხემწიფესა დიდადა სჩანს, მისთვის არის დიდად კარგი,
 ხაზინადარ სიძეთა ჰყავს, ხემწიფისა დიდად მარგი,
 რომ შეევაკდე, ანუ მოვჰკლა, ვის მივართვა მისი ბარგი?
 და ბძანეთ, როჰე ჩამოვეხსნა, მშვიდობისა მორჩი დარგი!“
464. მან მოსწერა: „სიჯაბნითა ვერ აპირებ მორევასა,
 მაგით უფრო ჩავარდები სიღრმის უფსკრულს, მორევასა,
 ერიდები ქვეყნისასა აშლასა და მორევასა,
 და მე გვერც აღარ მოგეწურვი, მალმალ გეტყვი მორევასა!“
465. ხემწიფის დობით თამამობს, თვარ როგორ სტუქსოს ქმარია?
 ცოლმა ქმარს: „მოკვდი!“-ეს უთხრას, იგ მიწას დასანთქმარია?
 ვეჰობ, რომ სძულდეს ვეზირი, თვარე ვჰთქვათ, რა საქმარია?
 და ამ რჩევა-ვეზირობისთვის საკვდავი ასაქმარია!
466. ცოლმან კვლავ კიდევ მოსწერა სიტყვა ცხარი და მწარია:
 „ერთის ქართველის კაცისა სახელი დიდათ არია!
 შენი ხსენება დადუჰდა, თქვეს: „ცოცხლივ ანუ მკვდარია?“
 და მწვე გაუჭირდა ვეზირსა, საქმე აქეს შესახარია!
467. ვეზირის გულსა დამკვიდრდა რჩევითა ღალატობანი,
 თუ მათი საქმე სადმე სჯობს, არა აქვს კაცთა ნდობანი,
 ერთს კაცსა არვის შეეძლო საქმენი ჩემოდნობანი,
 და მე უყვი მტერთა მრავალჯერ დაწვა და ჩამოდნობანი!

468. რა მოვა კაცზედ განგება, ეტლი არ ბრუნავს ბედადო,
 შუქურ მასკვლავი დახედების პირდაპირ შემომხედადო!
 ჩარხებსა ფრთანი დასცვივის, ზე მყოფი იქმნას ქვედადო,
 და დღე მოვწურვის სეისაგან, გახდების უიმედადო!
469. ამა სოფელმან მბრძოლა აღმოსვლით დასავლეთამდი,
 ბაბილოვანს და სამხრეთსა ბრძოლილ მყო ხლმისა კვეთამდი;
 ჩრდილოთ ლეკთა და ოსეთსა, კიდით სრულ ჩერქეზეთამდი,
 და ლხინიც მამცა და წუხილი, ურვა და სევდა კვნესამდი!
470. კაცსა გასცდის და აღორებს სოფლისა ნიეთთა წესია;
 ხან იშვებს, იტყვის, „რა მიშავს“, ხან ტირის ცრემლთა მთესია;
 ხან ეს გონია „უკვდავ ვარ“, ხან სნეულ არს და მკენესია,
 და თუ სულსა რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია!
471. რაც მე გარდამხდა სოფლისგან, წერით ვინ გაათავებსა?
 ანაზღათ კაცთა გვიმოწოდებს, მოშლის კარგს ტანს და თავებსა,
 არ შეგვიწყალებს სიკვდილი, ძოწეულს შეიქს შავებსა,
 და არ მოგვცემს დროსა უამამდი, არცა გვთხოვს დასაზავებსა.
472. ბევრი მსაჯა, სად მამავლო, მამიყვანა სადამდისა;
 სად მმართვებდა მე ტირილი, აწყა ცრემლი სადა მდისა?
 ცეცხლმან კვამლი შემომხვიც, აწ უყურეთ, სად ამდისა,
 და მეფემან და სიძემ მკარგა, მღურვა მქონდეს სად ამ დისა?
473. ყანდაარს ბრძოლა და ბაღდადს, მე ვინ მიწურვა მისრისა,
 სტამბოლს ხანისა დაყოფა, ნახვა, გასინჯვა მისრისა;
 არაბისტნისა ჭაბუკნი მაჯამან ჩემან მისრისა,
 და აწყა სევდისა ლახვარი გულსა მიწყლულებს, მისრისა!
474. გავათავე ჩემი სიტყვა, წავალ თქვენგან სალამითა,
 ვისცა გესმას ჩემი გავლა, ცრემლი ქენით, სალა მითა;
 უკანასკნელს ანდერძს მოგცემ, საქმე იმას ალამითა,
 და აწ საფლავად თან მაჰყევით, მამაყარეთ სალა მითა!

ე ვ ი ლ ო ზ ი

475. ნათესავ მოდგამ გვარ ტომბან მისმან ეს ვიწყე წერებად,
ამად მეშინის მოშურნე პირველივე მყავს მტერებად,
რომ უქმი სიტყვა მამხადოს, არ იყოს ჩემზე ფერებად,
და ვინ არს ცოდვილთა შემწყნარე, ვედრივარ, მექმნას ტერებად!
476. ქართლის ცხოვრება სხვათა თქვეს, მე ამის ვიქმენ ბრალევად,
რომ დამეკარგა ამბავი, ქნილიყო შესაბრალევად!
წყარო ტკბილი და ამონი ქნილიყო გასამშრალევად:
და ეგებ ვერ მეთქვას გაწყობით, მაშინც ნურვინ ხართ მწყრალევად!
477. სიკვდილი ამად არ ესწერე, არ ვაჯობინე ხოცანი,
ვის გესმისთ მისი დაკარგვა, იქნებით ცრემლთა მხოცანი,
ნაქნარსა. მისსა გასინჯავთ, ჰთქვათ, ცხადია თუ ოცანი,
და რაც ექნა, ვეჭვ ძლივ დავსწერე, ათისთავად ვჰთქვა ოცანი!
478. თქვენ გვედრები, ვინცა ხართ, სიტყვისა გამსინჯავია,
სიტყვა ყბედ ძრახვა არა ხამს, რაგინდ რომ მეთქვას ავია,
სოფლის ზღაპრისა წერისთვის შევიქმენ დამნაშავია!
და მას დარჩა ჭკუის საუნჯე, ვინც ცრემლით ავსო ნავია!
479. უქმი სიტყვა ცუდსა ჰქვიან, მეც ვარ მუღმად უქმის მთქმელი,
კაცი რომე უქმს ამბობდეს, ვით მორჩების დაუნთქმელი?
ჰკვა მათ ჰპოვეს, საღთოს წიგნის ვინცა იყვნეს გარდამთქმელი,
და მე შევიქმენ ენა ყბელი, სოფლის სიტყვის სამ წამთქმელი!
480. ესეთი სიტყვა არა ხამს, თუ ბერი წესზე ბერევედეს,
სინანულისა სვიფონსა საკუთრად მისთვის ბერევედეს,
ჰაბუქნი მხეცთა ერთოდეს, მხეცე გასრულებით ბერევედეს,
და ვინ სწვრთიდეს, ყურსა უპყრობდეს, არა თუ გულსა ბერევედეს!
481. მე სოფლისა საქმეს მივჰყევ, მე ვინა და ამის წერა?
ის მიჯობდა, მოციქულთა ოაც თქვეს, ყველა დამეჯერა,
სულის ღვწით და სინანულით ანგელოზნი შემეჯერა,
და თაო ჩემო, შენთვის რა ჰქენ, ანუ კარგად გასინჯე რა?!

[მეფის არჩილისადმი]

484. ეს არის ლექსად ნათქვამი, მნატრე ვინ თქვენის ხლებისა,
ზოგი რამ საღმთოც დავსწერე, სიტყვა ვჰთქვი წმინდათ ქებისა,
საღთოს ქებისა მთარგმნელი სული რჯას აღარ ებისა,
და მე ამის წერით მეშინის, ვაითუ ხმა მესმას ვებისა?!

„დიდმოურავიანის“ ლექსიკონი

შედგენილი გიორგი ლეონიძის მიერ

ა.

- აბასმითა, 357,₁. აბა, სმითა (სმა-შექცევა, ნადიმი)
„ 2. ა, ბასმითა (ბასმა-თმის საღებავი)
„ 3. აბა, სმითა (სმა, ნადიმი).
- აბაღება, 326,₁. ა, ბაღება, (ბაღად გადაქცევა, გაბაღება)
„ 2. აბა, ღება-შეღება.
„ 3. აბა აღება (ხელში აღება).
„ 4. აბ აღება (აღება-დაურწყება).
- აბედი, 121,₄. ხის სოკოსაგან გამოზარშული და გამოფიტული ნივთი, კვესზე დაადებდნენ ხოლმე ცეცხლის გასაჩენად.
- აგება, 362,₁. აგება-გაწყობა; სიტყვის აგება, სიტყვით მოთვლა.
„ 2. გაგება—გონი, გონიერება
„ 3. ეგება, იქნება
„ 4. აცმა, აგება.
- აგისა, 331,₃. გააგო, გადასწყვიტა.
- აერი, 454,₂. ჰაერი.
- აეყანდი, 295,₃. 318,₃. უნაგირის ნაწილი რაიმე ლითონისა თასმებზე ჩამოკიდებული, რომელშიც მხედარი გაჰყოფს ფეხს.
- აზამი, 450,₁. გვარდიდი, სახელოვანი.
- აზიდებული, 273,₃. აწეული, ატანილი, ამალღებული.
- აიბადე, 405,₁. აიკიდე, აიყოღე.
- აისოფიო, 423,₁. აია სოფია—ტაძარი კონსტანტინოპოლში (სტამბულში).
- აიფორიაქეს, 114,₁. აიკლეს.
- აიქნება. 455,₃. ასო ასო დაიჭრება, აიკუწება; ასაქმარი, 465,₄—ასო ასო დასაჭრელი; ამიქნია, 329,₃.
- ალაბი, 294,₃; 441,₂; 459,₁. ჰალაბი, აღეპპო, (ქალაქი სირიაში).
- ალამი, 474,₃. დროშა, პატარა დროშა; ნიშან-დროშა.
- ალვა, 348,₃. სარო.
- ალობა, 349,₃. აღიანობა.
- ამად, 126,₂. ამისთვის, ამიტომ.
- ამართვი, 263,₃. წამართმევინე.
- ამასველია, 361,₁. ამას ველია—ამას მოველი.
361,₂. ამასველია—დამესველოს.
361,₄. ამასვე ლია (ლია-გუბე; იგულისხმება ჯოჯოხეთის, სისხლის გუბე).
- ამბარი, 212,₄. სუნნელი („თმა ამბარ-ხშირი“—თმა სურნელით ნასსურები).

ამება, 82₂. სიამოვნება; ამოდ, 160₁₁, 166₁₆; ამონი, 441₁
 ამედგართ, 359₁₁. მედგართ (რით დამედგა).
 „ 359₂. ამედგართ (გართ).
 „ 359₃. ამედგართ (—ამე, ასიამოვნე გართ).
 „ 359₄. ა. მედგართ (—მედგარი—ძლიერი... გულოვანი).
 ამენით, 335₁₁. ამენით.
 „ 335₂. აამეთ, ასიამოვნეთ.
 „ 335₃. ა, მენით (მენა—ქვევრი).
 ამილახორი, გვარი ქართლის ძლიერი ფეოდალებისა, რომელთაც ვჭირათ
 დიდი ტერიტორია ქსანსა და ლიახეს შორის—საამილახვარო.
 ამოსწოდო, 379₃. ამოილო.
 ანაგზნები, 122₃. ანთებული, მოკიდებული.
 ანაზდად, 471₂. უცბად, მოულოდნელად.
 ანაკიდება, 203₃. აკიდებული.
 ანამტკიცო, 7₃. ფქვილის ანაცარი, ქატო.
 ანდერძი, 474₃. მომაკვდავისაგან დატოვებული სიტყვა, სურვილი, დარიგება
 აიბადე, 405₃. იყოლიე; ბადება—ქონება, ქონვა.
 ანჯახები, 429₃. ზვიადები, გამბედავები.
 არაბა, 438₁₁. ურემი.
 არადო, 304₃. ე. ი. არე—დო.—არეზე, მხარეს.
 არიგება, 336₂. არ დაითვლება, არ იქნება.
 „ 363₃. არ შენდება.
 „ 363₃. „იმ“-ება—ნიშნი არ მოიგება („იმ“-შორისდებული).
 არიოს, 298₁. აროს—არასდროს.
 ასავსავით, 337₂. ასავსავებ ენას, აჭორიანებ.
 „ 337₃. ასავსავით (—როგორ აავსო.).
 „ 337₁. სავსება (სავსე, ბრწყინვალეობა, და ნათელი დამიშრიტა, ჩამიქ-
 როო).
 ასათავი, 393₄. გასათავებელი, დასაბოლოებელი.
 ასატირენი, 164₄. ასატირებელი.
 ასერი, 109₁₁. აწ, ახლავ, ეხლა.
 ასრე, 60₃; 189₄; 241₁₁; 242₁; 252₁. ასე.
 აურაცხი, 429₂. აურაცხელი, დაუთვლელი, უანგარიშო; ურაცხენი—229₄.
 აფთი, ბრტყელი ხმალი. გრძელტარიანი.
 ალორებს, 470₁₁. ატყუილებს, აცდენს.
 აღსარაცხი, 205₂. ასარიცხავი, დასათვლელი.
 აღტყინდა, 364₂. აენთო, აგიზგიზდა.
 ახანებ, 146₂. აყოვნებ.
 ახვა, 449₂. „ახ“-ის თქმა; კვენსა, მწუხარება.
 აჯა, 46₄. თხოვნა, მუდარა, ვედრება.

ბ

ბადრი, 325₂. გავსილი მთვარე.
 ბაქი, 225₃. კვენსა, დაქადება, ტრაბახი; ბაქი-ბუქარა, 268₄.
 ბალნარი, 124₄. ბალი.
 ბეგლარბეგი, გუბერნატორი.

ბედ ა შ რ ი, 229,2. ჯიშინი, მჭროლავი, მუხლადი ცხენი.
 ბე დ ი, 14,2; 58,3; 121,3; 143,4; 209,4; 310,3; 315,4; 318,1; 327,3; 351,3; 354,3;
 366,4; 368,2; 376,4; 401,4; 402,4; 453,4; 468,1;
 ბე დ-ა ვ ი, 179,3; 182,4; 242,4; ჭვი ბედისა; ბე დ კ რ უ ლ ო ბ ა, 367,1.
 ბე ვ რ ე უ ლ ი, 221,4. ბევრი ჭნიშნავს 1000—ს.
 ბე ლ ი ა რ, 3,3; 368,4. ეშმაკი.
 ბე რ ე ვ დ ე ს, 480,1. ბერობდეს, ბერად, მონოზნად იყოს.
 „ 480,2. ჰბერავდეს.
 „ 480,3. ბერობდეს, მოხუცებულობდეს.
 „ 480,4. აბერებდეს.
 ბ ი ა, 296,1. კომში.
 ბ ო ბ ლ ა ნ ი, 316,1. დაფდაფი, დაფი. „ეჟე არს დაფი და დაფდაფი, ტყავისაგან
 შემზადებული“. (საბა), ე. ი. ტყავადაკრული.
 ბ ო რ დ ღ ე ვ ა, 68,2. 16,3. ხოხვით სიარული ოთხზე;
 ბ რ ა ლ ე ვ ა დ, 476,1. დამნაშავედ, ბრალდებულად.
 ბ რ ძ ო ლ ი ლ მ ყ ო, 469,2. ნაბრძოლად გამზადა.
 ბ უ რ ჯ ა, 149,3. ბურჯი, სიმაგრე.
 ბ უ ლ დ ა ნ ი, 305,1. რუმიწელი.
 ბ ჭ ო ბ ა, 346,2; 153,2; 383,1. თაფბირი, რჩევა.

გ

გ ა ა ბ ე ზ რ დ ი, 297,1. გახველ, გადასდექ; მოთმინებიდან გამოხველ.
 გ ა ბ ა ა დ შ რ დ ი, 198,1. გა-ბ ა ა დ შ რ-და. ბ ა ა დ შ რ ი-რჩეული ფალაგანი,
 გმირი, „თურქნი შეჯერდენ ვახტანგის (გორგასალის) ომს,
 თითონი და გინდა ორ-ორნი ველარ შემოებმოდენ, მაგრა
 ბევრნი ბ ა ჭ ა დ შ რ ე ბ ნ ი თურქთა ერთგან შეიყრებოდნენ.
 რა იცნიან, რომ ვახტანგ მეფე არის, ერთ პირათ მოუხდენ-
 ბოდნენ და ისარს დააყრიდენ, ვითაც წვიმასა და ჯაჭვს ვერ
 გაუტუნდიან.“ (ფა რ ს ა დ ა ნ გ ო რ გ ი ჯ ა ნ ი ძ ი ს, ისტორია
 გვ. 6).
 გ ა გ ვ ი დ რ კ ე ბ ი, 93,3. მოგვეცილდები, გაგვეყრები; გალხვა 131,4; 311,1.
 გ ა გ ი ბ ი რ ი ო, 156,1. დაგიბირებია, გადაგიწყვეტია.
 გ ა ვ ა ფ ა შ ე, 435,3. ფაშად დავსვი, ფაშად გავზადე.
 გ ა ვ ბ ე გ რ ე, 254,2. ბეგარა დავადევ.
 გ ა ვ დ რ ი დ ე ბ, 107,1. მოვიცილებ, მოვიშორებ.
 გ ა ვ ი ჩ მ ა ხ ე, 376,4. ფუჭად გავზადე.
 გ ა ვ ლ ი, 13,4. გაივლი, გაიარ.
 გ ა ი ს ო, 222,4. გაისად, მომავალში.
 გ ა ი ქ ნ ე ბ ა, 455,3. ასო-ასო დიკუწება (ინ. ა მ ი ქ ნ ი ა); გამოქნია 392,2. გამის-
 რესია.
 გ ა ი ც უ დ ა ე ბ ს ა, 300,3. გაჩუქებებს.
 გ ა ი ძ ო ბ ა, 450,3. გაიძვეება, გაიდევნება.
 გ ა ლ ე ქ ს უ ლ ო ბ ი თ, 1,1. ლექსად თქმულობით, ლექსად გაწყობილი.
 გ ა მ ა დ ე ი ლ ი, 2,3. გამაადვილებელი.
 გ ა მ ი ქ ა რ დ ე ს, 453,1. ქარად მექცეს, გამოქრეს.
 გ ა მ კ ი თ ხ ე ლ ი, 181,3. სამართლის მომცემი.
 გ ა მ ს ა ჯ ა რ ი, 40,3; 233,4. გამკითხველი.
 გ ა მ ო ძ ე ბ უ ლ ი, 247,4. გამოდევნილი, გამოგდებული.

- გ ა ნ ა ბ ი ა, 296₁. განაბე.
 " 296₂. დაბმული გყავს.
 " 296₃. განა ბია (კომში).
 " 296₄. გაბნეული.
- გ ა ნ ა ს უ ლ ი, 369₁. გა(ნ)ნასული. განა მორთული, მოკაზმული
 " 369₂. გან ასული (ქალიშვილი)
 " 369₃. განა სული
 " 369₄. განს ასული (მალა).
- გ ა ნ ა კ ა რ ე ბ ი, 65₁; 207₂. გაკრული, შერული; გ ა ნ ა კ ა რ ი ა, 207₂.
 გ ა ნ ა კ ე თ ნ ი, 407₃. გაკეთებული, ამაღლებული.
 გ ა ნ ა კ ი დ ე ბ ა 203₃. დაშორება.
 გ ა ნ ა რ ე ვ დ ე ს, 382₁. განა აირიოს.
 " 382₂. ნარად (ეკლად) განდეს.
 " 382₃. განა მოერიოს
 " 382₄. განარებულად ჯარს ახურებდეს სიტყვით, ამხნეებდეს.
- გ ა ნ ა ძ ი ს ა ნ ი, 240₁. გაძევილი.
 გ ა ნ ა პ ი რ ე ბ ი, 187₄. განაპირას.
 გ ა ნ გ ა ხ რ ი ლ ი, 60₃. განზე გახრილი.
 გ ა ნ გ ე ბ ა, 468₁. ბედი.
 გ ა ნ ე ბ ა, 169₁. განა ნება.
 169₂. დაგანება.
 169₃. განი სად ჰქონდა.
 169₄. გაება.
- გ ა ნ შ უ ც დ ე ლ ი, 16₃. გამოშცდელი.
 გ ა ო დ ა, 279₁. ენაღვლებოდა.
 გ ა პ ი რ ა, 98₁. გადასწყვიტა.
 გ ა რ და ა გ ი, 379₄. გადააგდე.
 გ ა რ და ე ჰ ხ ე, 136₂. გადავანტი, ჩამოველ.
 გ ა რ და ი ს ა დ, 192₃. გარდა.
 გ ა რ და კ ი დ ე ბ ა, 12₂; 255₃; 414₄. გადაკიდება, ამტერება.
 გ ა რ და მ ხ დ ა რ ა, 10₄. გადასულა; დაღუპულა.
 გ ა რ დ შ ე დ ი თ, 436₂. გადშეღით, გადავეღით, თავს დავესხით.
 გ ა რ და ხ ა დ ა ნ ი, 436₂. გადახდანი.
 გ ა რ და მ ა ხ ე ვ დ ე ს, 84₄. გადამახდევინებს.
 გ ა რ და მ ზ ე ვ დ ე ს, 153₄. გადავარდეს, ველარ დადგეს.
 გ ა რ ე თ მ ო ც ვ ა, 103₄. გარშემორტყმა.
 გ ა რ დ გ ვ ე რ თ ხ ა, 129₁. გადაგვეფინა.
 გ ა რ მ ო ვ ი გ ხ ნ ა თ, 60₄. ირგვლივ მოვიწითოთ ცეკვლი.
 გ ა რ ც ხ ი ს ა, 63₂. გარეცხავს.
 გ ა რ ჯ ი ლ ო ბ ა, 374₄; 391₁; 407₃. საქმიანობა, მოღვაწეობა.
 გ ა ს ა ზ ვ ი ა ნ ი, 177₄. გასაზვიადებელი, გამადიდებელი.
 გ ა ს ა თ ა ე ი, 288₄. გასათავებელი, დასასრულებელი.
 გ ა ს ა კ მ ა რ ი, 99₃. გადაწყვეტილი.
 გ ა ს ა მ ე ტ ი, 191₄. გასამეტებელი.
 გ ა ს ა ს ტ ე რ ა დ, 218₃. გასამტერებლად, განსაცვიფრებლად.
 გ ა ს ა ც უ დ ა რ ი, 128₂. გასაფუჭებელი, დასალუპველი.

გასცდის, 470₁₁. გამოსცდის.
 გასხმანი, 83₁₁. გარეთ გაყვანა.
 გაუმწარული, 267₁₁. გაუმწარებელი.
 გაუცვილდების, 277₁₂. ცვილად, სანთლად გაუხდება.
 გაყენ და გამოყენება, 17₁₁. მითქმა-მოთქმა.
 გაცხადება, 54. სიტყვის გატანა.
 გაწონით, 187₁₃. გასობით.
 გაქრა, 377₁₄. გავარდნა, განაპირება.
 გახსნილობა, 407₁₆. გახსნა, სააშკარაოზე გამოტანა.
 გვერცხ, 4₁₁; 28₁₁; 36₁₂; 40₁₁; 94₁₁; 106₁₂; 142₁₃; 174₁₃; 252₁₃; 286₁₃; 365₁₁; 409₁₁;
 412₁₃; 425₁₃; 455₁₃; 464₁₄. გვერდით.
 გვიბედა, 409₁₃. ბედად მოგვანიჭა, მოგვცა.
 გვხამს, 121₁₁. გვემართებს, შეგვეფერება.
 გზა გარდაუქციეთ, 124₁₃. გზა გადაუარეთ.
 გიც, 458₁₁. გაქვს.
 გიძრწიან, 459₁₁. გითრთიან.
 გიხელთებენ, 290₁₁. ხელთ ჩაგიგდებენ.
 გიყვი, 198₁₃. გიყავი.
 გლახ, 207₁₁; 268₁₁; 358₁₂.
 გმობა, 24₁₂. უარყოფის სიტყვა.
 გოდოლი, 407₁₃. მალალი კოშკი.
 გოლიათი, 320₁₁. დიდი ფიზიკური ძალღონის ადამიანის სინონიმი, დევგმირი, ფალავანი, უზარმაზარი ტანისა და ღონის, რომელიც მოჰკლა მეფე დავით წინასწარმეტყველმა (ბიბლ. მეფეთა წიგნი, 1, 17 ა).
 გრძნება. 159₁₃. თილისმა ჯადო.
 გძრვდი. 295₁₃. გძრავდი.
 გუბევეს, 102₁₄. დაგუბდეს.
 გუდურებ, 215₁₄. გუდურასავით, გუდურა—ხმელი ფიჩხოვანი შეშის კონა.
 გულმესისხლე, 390₁₁. სისხლის მოყვარული, შურისმაძიებელი.
 გულსრული, 40₁₁; 45₁₁; 67₁₁; 163₁₂; 269₁₂; 359₁₄. მამაცი, გულოვანი, ვაჟაკი.
 გულისხრახვა, 449₁₄. გულის ფიქრი.
 გულმყოვრად, 70₁₃. გულმტკიცედ.
 გულოვანი, 340₁₃. გაბედული, გულსრული, ვაჟაკი.

ღ

დაადგრების, 259₁₄. დადგება; დადგინდა, 180₁₂. დადგინდი,
 235₁₂. დავდექ ბინად.
 დაავსებდეს, 13₁₃. 12₁₃. ჩააქრობდეს.
 დამცრობს, 299₁₃. დამცირებს, დააქვეითებს.
 დაასუბითა, 185₁₂. სუბი—მარტო; დაასუბითა—მარტო გახადეთ; „ქართლი
 აჰყარეთ; კაცთაგან დაასუბითა“! ე. ი. მოსახლეობისგან დააცარიე-
 ლეთ, გააუკაცურეთ.
 დაგარა, 56₁₃. დაეცხლა, ცეცხლად მოედო; დაწვა.
 დაგი, 331₁₂; 379₁₂; 246₁₃. ცეცხლი. აქედან დადაგული, დამწვარი, დადაგ-
 ჭიან, 432₁₄.
 დაგეესა, 364₁₁. დაგეესო—ჩაგიქრა, დაგიბრმავდა.

- დაგევესა 364₂. სწევეს, სდაგავს.
 „ 364₃. აგევესო.
 დაგუღვა, 497₁. დაკეტვა, დახურვა.
 დავაბია; 219₁. დავაბი.
 დავამაშე, 435₁. მაშა, ცეცხლის ასაღებელია, მაგრამ აქ ნიშნავს თოფის ნაწილს ჩაზმანთან—ცეცხლის გასაკვესად. იხ. „არჩილიანი“—ისარს დაუწყებს სროლასა, თოფსა დაუძრავს მაშასა! (იოსელიანის გამც. 115/456).
 დავახალისე, 347₁. გავწმინდე, გადავადნე.
 დავი, 322₁. სარჩელი, საჩივარი (ჩიხ).
 დავიქადევით, 180₁. დავიკევეთ.
 დავლახო, 390₁; 297₂. დავთელო, ზედ ვავიარო.
 დავსთხივე, 136₂. დავღვარე.
 დავსწყვიეთ, 406₂. დავწყველეთ.
 დავხერგეთ, 207₁. გზა შევკარ ხეებით. ხერგი—ბარიკადი.
 დახმითა. 201₃. დაყოვნებით.
 დაიწინებე, 254₄. გაისრისები (საწნახელი—ყურძნის სასრესი, ღვინის დასაწური ადგილი).
 დაიბეგოსა, 110₄. ხელით გაილახოს.
 დაისაჯე, 19₂. გაისარჯე, იშრომე.
 დამაზარე, 174₃. დამზარებელი.
 დამასულა, 327₁.—მასულდგმულა.
 „ 327₂. დაკვანძული.
 „ 327₃. დ, ამა სულა—ამის შემდგომ.
 დამეშენა; 358₁. დამეშინა, მომზედა.
 „ 358₂. და მეშენა—მეშენებინა.
 „ 358₃. დამშინებოდა.
 „ 358₄. და მეშენა (ე. ი. მე და შენ).
 დამეცარა, 368₁. დამეცარა.
 „ 368₂. დამენავსა (ხელი არ მომემართა).
 „ 368₃. და მეცარა (აღარ მომეც).
 „ 368₄. დამერა (დამეცი რა თავზე ცა).
 დამიგზნო, 349₄. დამინთო.
 დამისართა, 337₃. დამიმატა.
 დამხდარა, 337₄. ჩასულა.
 დამწერელი, 355₁. დამწერი.
 დამღები, 452₂. დამღერელი.
 დამქიშფა, 90₁. (იხ. ქიშფი).
 დანაკარი, 207₃. დაკრული.
 დანარცხისა, 63₃. მიწას დააწყვიტა, დაყარა.
 დანამტკიცო, 9₂. დამტკიცებული.
 დანგი, 291₂. ქერის მარცვლის ოდენი.
 დანასრულობა, 1₃. დამზრალობა, მოყინვა, დაჭკობა (ნასი—უშნო, გონჯი—დანასულობა; სიგონჯე).
 დარადა, 366₁. დარად (დარი—ტაროსი).
 „ 366₂. დარადა?

„ 366₂₃. ტოლად, სწორად, სადრად.
 „ 366₃. და (დაჰ) რად?
 დარბაზი, 81₂₃, 404₂. სამეფო დიდი სახლი; პალატი.
 დარბაისენი, 63₃₁. დარბაზის ეზო, სასახლის საპატიო კაენი.
 დარული, 68₃. დარიანი, მზიანი.
 დარული, 363₂. ტოლი, სწორი, შედარებული.
 „ 363₂. დარიანი, მზიანი.
 „ 363₃. და რული (თვლენა).
 „ 363₃. და—რუ—ლი. რუს წყალივით.
 დრეკა, 116₁₄. გატეხა. შეშინება.
 დასტური, 245₁₁; 247₁₁. ნებართვა, თანხმობა.
 დასი, 267₃. გუნდი. დასტა.
 დასანთქარი, 465₂. წყალში დასახრობი, წყალში ჩასაძირი, დასანთ-
 ქმირე, 148₄; დასანთქმანია, 18₂.
 დასახავები, 471₄. დასამშვიდებელი; დასახავები, 92₃.
 დასაკრული, 79₃₄. დასაკრული, დასაწყველი.
 დასადგინად, 14₃₁. დასაყენებლად.
 დასაპირენი, 164₃₄. დასაპირებელი.
 დაუშურობა, 221₃₃; 344₃₃. დაუშუროვებლად, უსინანულოდ, გულთი ჩუქება.
 დაუშრომითა, 66₃. დაულოვლად. დაუშრომი, 66₃;
 დაუღებელი, 350₁₁. განუწყვეტელი, მუდმივი.
 დაუტიარე, 148₃. დაუტევე, დავაგდე.
 დაღება, 170₃. დაღი—გაზურბულ ცეცხლით, ამომწვარი ნიშანი.
 დაღმა, 311₃. ძირს.
 დაყმუნდა 397₃. დაჩუმდა, დადუმდა.
 დაშრტა, 325₃₃. ჩაჭრა, დაბნელდა, დაიგსო.
 დაშუშება, 84₃₃. დამშვიდება, დაწყნარება.
 დაცევით, 30₁₁. დაიცავით, დააყარაულეთ.
 დაჭირვა, 130₃. დაჭერას, შეპყრობას.
 დახვანჯულა, 327₃. დახლოართულა.
 დედაწული, 390₂. სახლის ჯალაბობა, ოჯახი.
 დევით, 59₃. დადეთ.
 „ 59₄. დევივით.
 დიდნიკაცი, 83₁₁; 96₁₁; 309₁₁. დიდი ფეოდალები; ოლიგარხის წევრნი.
 დიდსალირია, 212₃. დიდად ღირებული, ძვირფასი.
 დიბლიგი, 154₂. შუბის ბოლო.
 დოლაბი, 60₃₄. დიდი წისქვილის ქვა.
 დოლბანი, 43₂. თხლად ნაქსოვი რბილი ფარჩის, აბრეშუმის თვირი თავ-
 სახვევი რიდე.
 დოვლათი, 311₂. ქონება, სიმდიდრე.
 დრაჰკანი, 227₄. ოქროს ფული.
 დღენაკი, 100₃. ნაკლები.
 დუშმანი, 329₁₁; 356₃. მტერი.

9

ეხდევებისა, 418₃. სამაგიეროს გადახდა.
 ელდა, 44₃. უცაბედი შიში.

ე მ ბ რ ი, 229,3. წყალობის წიგნი.
 ე ნ გ ი ჩ ა რ ა ლ ა, 422,1. იანიჩრების უფროსი.
 ნ გ ი ჩ ა რ ნ ი, 459,2. ი ა ნ ი ჩ რ ე ბ ი ოსმალეთის მეფის (სულთანის) მცველები გვარდია სხვადასხვა ტომის ხალხისგან მათ შორის ტყვედ გაყიდულ ქართველებისგანაც შემდგარი. იანიჩრები განთქმულნი იყვნენ სისასტიკით და თავზელობით. იანიჩრობა ოსმალეთში დაწესდა XIV საუკუნეში. თანდათანობით მათ დიდი გავლენა მოიპოვეს სასახლეში და შემდეგ იმპერიაშიც მათ თავის ნებით აპყავდათ და ჩამოაყვავდათ სულთნები. იანიჩრები გაანადგურა სულთან მაჰმედ II-ემ 1826 წელს.
 ე უ ლ ი, 186,6. უპატრონო, უთვისტომო.
 ე რ ა ნ ი, 144,1 169,3. (სპარსეთი); ე რ ა ნ ე ლ ი, 168,3.
 ე რ ი ს თ ა ვ ე ი, 44,2; 140,2; 146,1; 179,2; 213,1; 412,8. ხეობის, ხევის, ოლქის მთავარი გამგებელი—ხელისუფალი.
 ე რ თ ბ ი რ, 72,1; ერთბირად, 193,3. 195,3; 264,2; 265,1; 381,1; ერთად, ერთიანად.
 ე რ ი ქ ა ლ ა, 32,3. მთა მანგლისის სიახლოვეს.
 ე ს მ ა ს ვ ი ს ა, 367,1. ვის ესმოდეს.
 „ 367,2. ეს მას ვისა.
 „ 367,3. ესმას ვისა—ვის შეერქოს.
 „ 367,4. ესმას ვისა—ესმოდეს „ვისს“ („ვისრამიანის“ გმირს).
 ე რ თ უ ა მ ა დ, 307,1. ერთდროს.
 ე რ თ ა ქ ა მ ე ბ ა, 82,1. საერთო, სახალხო სადილი.
 ე ტ ლ ი, 14,2; 68,8; 51,1; 310,1; 327,3; 360,1; 361,1; 367,1; 393,1; 400,1; 409,3 468,1. ბედი, ზოდიაქოს ნიშანი; ე ტ ლ ს რ უ ლ ი 182,3; ბედნიერი.
 ე ტ ლ ქ ც ე ვ ა, 327,1.
 ე შ უ ლ ლ ი ს, 133,3. ეჩხუბება.
 ე ხ ა, 69,2. შეეხო.

3

ვ ა დ ა, 390,3. ხმლის ტარი, ხმლის თავი.
 ვ ა თ ა ვ ნ ე ბ, 146,3 ვამრავლებ.
 ვ ა მ ო ყ ვ ს ე თ, 80,1; 345,3. (იხ. მოყვასი).
 ვ ა ნ ი, 305,3. ბინა, სადგომი, სახლი (აქედან სა-ვან-ე). დ ა ვ ი ვ ა ნ ე თ, 200,1. დავისადგურეთ.
 ვ ა რ ქ ვ ი, 154,3. ვუთხარ.
 ვ ა ხ ა ო, 283,3. „ვახ“-ის ძახილი, მწუხარება. „ვახ“. შურისგების ხმა; ვ ა ხ ე ვ ე ლ ე, 143,2. „ახ“-ს ვიძახოდე, კვენსოდე.
 ვ ე ბ ა ნ ი, 264,1; 412,2. ვაებანი.
 ვ ე ზ ი რ ი, 450,1; 450,3; 451,1; 453,1; 454,1; 459,3; 416,1; 460,2; 465,3; 466,4; 467,1. მრჩეველი, განამზარაბი, მინისტრი.
 ვ ე რ ა ნ ა, 444,3. ოხერი.
 ვ ე რ ც ხ ლ ო ს ა ნ ი, 79,2. ვერცხლიანი.
 ვ ე ქ ვ, 132,3; 156,3; 202,3; 203,3; 258,3. 344,4; 362,3; 372,1. ვეკვობ.
 ვ ი ნ ე ბ ი, 152,2. მოვიწოდებ.
 ვ ი ძ ე ო, 237,2. ძედ ავიყვანე, შვილად მოვიკიდე.
 ვ ი რ, 13,2; 122,3; 266,2. ვიდრემდის, ვ ი რ ე მ, 9,1; 179,1; 289,3; 324,2; 345,3; ვ ი რ ე მ დ ი ს, 56,2; 436,2. სანამდის, ვიდრემდის.

ვიშველებდი, 235_ა. ვიზარებდი.
ვიხმე, 186_ა. დაუდახე, მოუწოდე.
ვლახი, 305_ა, ვლახია—რუმინეთის ნაწილი.
ვლე, 245_ა. ვიარე.
ვნებიან, 157_ა. გულწყრომიანი.
ვსურვედი, 70_ა. ვნდომულობდი.
ვსძრევედი, 253_ა. ვძრავდი.
ვსძრახე, 29_ა; 143_ა. ვთქვი; ვგმე.
ვჭქნი, 251_ა. ვქენი, გავაკეთე.
ვჭყოფდი, 243_ა. ვაკეთებდი.

ზ

ზავთი, 230_ა; 254_ა. მუქარა, რიხი.
ზარადი, 197_ა. თავზე დასადგმელი რკინის ქუდი ბრძოლის დროს, რკინის
ჩაბალახი.
ზარწოშობა, 80_ა. ღვინით საშუალო სიმთვრალე, შექეიფიანება.
ზეგი, 290_ა. ზეგანი.
ზეედეს, 153_ა. სწევდეს სასროლად.
ზეობდა, 256_ა; 256_ა. ზეთობდა, მალლობდა.
ზესთახე, 91_ა. მაღალთა უმაღლესი.
ზევაობა, 189_ა. ამყობა, ამპარტავნობა.
ზრახვა, 335_ა. სიტყვის ლაპარაკი, ზრახვი დი, 441_ა.
ზუჩი, 313_ა. რკინის ჩაბალახი.

თ

თავდები, 274_ა. საქმის თავს მდები.
თავისდება, 406_ა. თავდადება.
თავსუდებს, 383_ა. ემორჩილება.
თავისდალება, 189_ა. თავის დასრა.
თათარხანი, 29_ა; 53_ა; 55_ა; 72_ა; 281_ა. ყირომის თათარი.
ოდეს თათარხანი ჩამოვიდა და ნადარბაზვეს ჯგებირი ვჭქენ“...
საბუთი ეხება 1609 წ. ყირომელ თათრების შემოსევას. იხ. წ.კ. № 1238.
თამაში, 350_ა. თამაშა, სანახაობა, მღერა, შექცევა, ასპარეზობა. მღერა, ფუნ-
დრუკი, ხუნტრუცი, როკვა, შექცევა.
თეთრი, 170_ა; 171_ა; 227_ა. ვერცხლის ფული.
თემი, 226_ა; 331_ა; 428_ა. ქვეყნის ერთი ნაწილი.
თვლი მიგდეთ, 59_ა. მიყურეთ.
თვარ, 18_ა; 95_ა; 157_ა; 276_ა; 331_ა; 352_ა; 401_ა.
თვარემ, 7_ა; 86_ა; 200_ა. თორემ; თური, 82_ა; 84_ა; თვარე, 142_ა, 392_ა,
465_ა თორემ.
თვალი შემსჭვალა 84_ა; თვალი დაადგა,
თვისტომი, 212_ა; 407_ა. წნათესავი.
თილისმთნაქნარი, 63_ა. ნაჯადოები.
თიქმატაშ, 423_ა. აღმართული ქვა სტამბულში ზღვის პირად.

თოფი ვ მა შ ე, 435,2. თოფს ცეცხლი მოუკიდებ.
თოფ ხ ა ნ ა, 422,1. თოფის საწყობი, არსენალი.
თო ზ ა რ ი კ ი, 120,2. ცხენი კარგ მოსიარულე (საბა).
თ უ რ ი, 301,3. ქორის საჯდომი (საბა).

0

ი ა ე ა რ ვ ჰ ყ ო, 22,3. აგიკლო, ავაობრო, ავაფორიაქო.
ი ა ზ ა ბ ე ლ ი, 452,1. ბიბლიური სახელი.
ი ა მ ა ნ ი, 305,1. იამანეთი—არაბეთის კუთხე.
ი ა რ ე ბ ი, 297,2. დასდინარ.
ი ა ს ა რ ა დ, 304,4. ტყვედ.
ი ა ფ ო ბ ა ს ა, 280,4 23,4. სიტყვით მაგალითი.
ი ე ს ე ს ძ ი რ ი, 126,4. იესე—ბიბლიური მეფის დავითის შამა, რომლისგანაც ქართული სამეფო ტიტულატურის მიხედვით შთამომავლობდა ქართული დინასტია ბაგრატიონებისა;
ი ლ ა ლ ე ბ ი, 328,1. იდეენები.
" 328,2. ი ლაღები—ის ლაღები (ლალი ძვირფასი წითელი ქვა).
" 328,3. შულლიანდები.
" 328,4. დაიღვეი, მოისპობი.
ი მ ა გ ა რ ა, 56,4. იმაგრეს, გამტკიცდნენ.
ი მ დ ე ნ ი ე რ თ ა, 54,3. იმდენი ხალხის, იმდენი ერის.
ი მ ე დ ა, 85,3. იმედი.
ი ნ ა, 262,3. წითელი ფერის საღებავი, თმაზე და ფრჩხილებზე იდებდნენ.
ი ნ ა პ ი რ ო ს, 339,3. საზღვრები მოიხილოს, საზღვრებზე იაროს; გარეთ იაროს, იკიდევანოს.
ი ნ დ ი, 162,1. ჰინდი, ჰინდოელი.
ი ო ტ ა დ, 52,3. ერთ ბეწვად; იოტი—წვრილი ჭიქის მძივი (საბა).
ი რ ე ბ ი, 39,1. ივლი.
ი რ ო დ ი ა, ჰეროდია; უსრიასტანის მეფის იროდის ცალი (სახარება).
ი ს ა რ ი ა, 73,2. ის არეა—ის მხარე.
" 73,3. ის არია.—ის კეტი.
" 73,4. ის არია.—ის არიე-დარია.
ი ს რ ა ე ლ ი, ებრაელ ხალხის სახელწოდებულობა.
ი ს რ ე ვ, 147,1; 247,2. ისევ.
ი ს ო, 343,1. ისუ ნაველი (ბიბლ.).
ი ს რ ო ლ ი თ ა, 216,4. ისროლი—სოფელია ქსნის ხეობაში.
ი ს რ ი ს პ ი რ ე ვ დ ა, 64,3. ისრის პირობდა.
ი შ ვ ე ბ დ ი, 88,3. ინარებდი.
ი შ ი, 16,2; 34,3; 190,1; 336,1; 397,4. შურისგების, ნიშნის მოგების გამომსახველი ხმა.
ი ხ ე ს, 225,2. შეიკირვეს.

3

კ ა ა მ ყ ო ლ ა 78,4. კარგი მყალი, სანდო, ერთგული.
კ ა ა მ ყ ო ლ ა ნ ი, 68, 5. თანამყოლი, მსლებელი.
კ ა რ კ ა ც ო ბ ა, 373,1. კარგ კაცობა.

კ ა ე შ ა ნ ი, 235₄; 357₁₁. დარდი.
 კ ა ზ მ ი თ, 260₂. მორთვით.
 კ ა პ ა ნ ი, 177₁₃; 311₂. ქვალორლი (საბა); ღრე; ვიწრო, ძნელად საველე კვიანობილიკი.
 კ ე ი ს ა რ ი, 293₁₃; 304₁₁. ცეზარი, იმპერატორი.
 კ ე რ ძ ი, 12₄; 392₃. წილი.
 კ ე კ რ ი, 52₃. ნამცეცი
 კ ვ ა რ თ ი, 51₃. პერანგი; აქ იგულისხმება „ქრისტეს პერანგი“ მცხეთაში.
 კ ვ ე ხ ა, 69₁₁. კვეხნა, ქადილი.
 კ ვ ე ტ ი ლ ი, 197₃. დაკვეცილი.
 კ ვ ი პ ა რ თ ხ ი, 21₃. ალვის ხე.
 კ რ უ ლ ი, 79₁₁; 401₁₄. დაწყვეცილი.
 კ რ ძ ა ლ ვ ა, 192₂. სიფრთხილე, სიმდაბლე. კ რ ძ ა ლ უ ლ ი, 267₁₁. ფრთხილი.

ლ

ლ ა ლ ე ბ ა, 170₁₁. სიმზიარულე, თამამობა; ლაღობა 319₁₄.
 ლ ა შ ქ ა რ თ ყ რ ა, 29₁₄. ლაშქრის შეგროვება, მობილიზაცია.
 ლ ა ხ ვ ა რ ი, 166₁₁; 167₁₄; 221₂; 225₂; 275₁₄; 343₁₃; 356₁₄; 357₁₁; 358₁₁; 367₁₃; 368₁₁; 473₁₃. პატარა შუბი.
 ლ ა ხ ტ ი, 32₂; 63₃; 71₂; 71₁₃; 313₁₁; 429₂.—გრძელი უტარო მათრახი ან რკინის კეტი—საომარი იარაღი ძველად.
 ლ ე ბ ი, 309₂. დაღურჯებული, დაბეჭილი ადგილი სხეულზე.
 და ლ ე ბ ე ბ ო დ ა 45₁₄ და ლ ე ბ ი თ, 442₂. დაღურჯებით.
 ლ ი ტ რ ა პ ო ლ ი ტ ი, 425₁₄. მიტროპოლიტი, უფროსი ეპისკოპოსი.
 ლ ი ქ ნ ი თ ა, 406₁₃. დაყვავებით, ფარისევლობით.
 ლ მ ო ბ ა, 406₃. ტკივილი.
 ლ უ რ ჯ ა, 149₂. ცხენის სახელია.

მ

მ ა ა ჩ ვ ე ნ ი, 447₂. მომხვენებელი.
 მ ა დ ე ბ თ, 25₃. მაბრალებთ; სისხლს მადებთ—მკვლელობას მაბრალებთ.
 მ ა დ ლ ე მ ი ს ც ე ს, 135₃. მადლობა გადაუხადეს; მ ა დ ლ მ ხ დ ე ლ ა დ 15₄—მადლობის გადამზდელად.
 მ ა ვ ი, 43₂. ლურჯი ფერი; „სხვათა ენაა, ქართულად ლურჯი ჰქვიან“ (საბა).
 მ ა ზ ა რ ა, 99₃. წამოსასხამი; აქ იგულისხმება ეკლესიის მსახურთა სამოსელი.
 მ ა ლ ა მ ა, 308₂. მალამი. მალამო—წყლულზე დასადები წამალი; საღბუნი.
 მ ა მ ე ს ო, 76₁₁. შემერჭო.
 „ 76₂. მომველა.
 „ 76₃. დამელია.
 „ 76₄. მამეს, მასიამოვენს.
 მ ა მ ე წ უ რ ა, 184₃. მოვიდა, მომიახლოვდა.
 მ ა მ რ ჩ ე ნ ი, 286₂. დამხსნელი, განმათავისუფლებელი.
 მ ა მ წ ე ვ ს, 157₂. გამომიდგება.
 მ ა ნ გ ი, 291₁₄. მთვარე; ელვარე თვალი.
 მ ა პ ა ტ ი ვ ე ბ დ ა, 28₁₄; 19₁₃; მ ა პ ა ტ ი ვ ე ბ დ ე ს, 307₃. პატვის მადლვენ.

- მარგი, 291₃; 463₂. მარგებელი.
- მარევედეს, 415₃. იარებოდეს, მგზავრობდეს, თანამგზავრობდეს.
- მართ, 118₄. კეშმარიტად.
- მართებს, 110₃. ვალად აძევს.
- მარჩილი, 132₃. სამაბახიანი.
- მარჯანი, 95₃. ფრინველია; მცირე ბაზია თვალშავი (საბა).
- მასამე; 365₁. მას ასიაშოვნე.
- „ 365₂. სამად გამზადე.
- „ 365₃. სამაია მაცეკვავე.
- „ 365₄. ტილო, მასა შემომხვიე.
- მასარევედა, 360₁. მას აქა იქ აშლიდა.
- „ 360₂. სარს უდგამდა
- „ 360₃. მასა რევედა, ამღვრევედა.
- „ 360₄. არევედა.
- მასულა, 445₁. მას სრულიად, მთლად.
- „ 445₂. სულად მაქცია.
- „ 445₃. სულზე შემადლო
- „ 445₄. მასულდგმულა.
- მადნარი, 116₃; 139₃. ტყე.
- მაშინება 398₁. მაშინ.
- „ 398₂. მაშ, შეშინება.
- „ 398₃. მაშინ დაბმული იყო.
- „ 398₄. მაშინ ესხა.
- მახვანი, 90₃. მოლესვა, მოპირება, ხმალის ან სხვა იარალისა; მომახვედეს, 153₂. მომილესავდეს, მომიპირებდეს.
- მაქა, 305₃. მექა, ქალაქი არაბეთში, სადაც მაჰმადი დაიბადა; მაჰმადიანთა. სალოცავი ადგილი (ჰეჯასში).
- მაქებსა, 317₃. (იხ. მაქა).
- მაქებესა, 317₄. ნაქებელს.
- მგლის ტყაოსანი, 45₃. ყირიმელ თათრებს უწოდებდნენ (იხ. თათარზანი)
- მგონ, 126₁. მგონია, ვგონებ.
- მდადევედა, 120₃. დაღს მასვამდა.
- მდედრებრ, 134₂. ქალივით.
- მდევეარი, 49₃. გამოდევნებული კაცი, ან ლაშქარი მტრის შესაპყრობად, დასამარცხებლად, დასატყვევებლად.
- მდიდრობდა, 44₁. დიდობდა, სავსე იყო.
- მედევედა, 150₃. მედავებოდა.
- „ 150₄. დევივით მქონდა (იხ. დავი).
- მეთავსა, 410₃. მეთავა, მეთაოსნა.
- მეთოფე, 65₁; 195₃; 260₁; 265₃. თოფიანი მეომარი.
- მეკობრე, 415₄. ზღვის ყაჩალი, პირატე.
- მეკარისა, 52₄. სიტყვიდან მეკარე.—კარის მცველი გამაგრებულ ხეობისა სამხედრო მოქმედების დროს.
- მელახოდეს, 400₁. მეთელეობდნენ, მეფერებოდნენ.
- მეშუქარე, 182₂, 340₂. 353₄. მუქარის შემომთვლელი.

მენა, 355_ა. ქვევრი; „მენასა კახნი ტაგარს უწოდებენ და იგიცა ტკბილის სადგომია“ (საბა).

მერიქი ფე, 158_ა. ღვინის დამსხმელი; მღვინე.

მესტროლაბე, 62_ა. ვარსკვლავთ მრიცხველი, ასტროლოგი.

მეყვისობდა, 450_ა. ეთვისტომებოდა; ენაუხსავებოდა; მოყვასი, 332_ა, 335_ა. მეგობარი, მახლობელი.

მეხა, 69_ა. თოფი,

მეჭმანდარი, მესტუმრე, მესტუმრეთ უფროსი.

მხარავი, 4_ა. ხარის, შიშის მომგვრელი.

მხარდეს, 453_ა. დამეზაროს.

მზემისა, 122_ა. სიტყვიდან „მზე“; მზე, 291_ა—ლამაზი ქალი.

მზღვრები, 418_ა. საზღვრები.

მთარგმნელი, 483_ა. გადმომღები, დამწერი.

მთის თავი, 123_ა. მწვერვალი.

მთის კაცი, 58_ა. მთიელი.

მთოველი, 19_ა. მთავარი.

მთქმია, 420_ა. უთქვამთ ჩემთვის, გამიგონია.

მივასხი, 193_ა; 225_ა. მივიყვანე.

მივიცე, 173_ა. მივეცი.

მიჩეხე, 268_ა. მივარდი, მოვერიე, თავს დავეხი.

მითავეს პირები, 140_ა. ამისრულეს სიტყვა.

მიკვეთ, 461_ა. მავალე.

მილი, 301_ა. ღარი, მილობა, 404_ა.

მიმძიმს, 109_ა. მიძნელდება.

მიმწვევი, 155_ა. დამწვევი.

მიმხრო, 182_ა. მომეხრო. მიშველა, დამეხმარა.

მინათა, 262_ა. მინებზე (ღვინის ჭურჭელი); მინა, 80_ა.

მინაკარი, 436_ა. მიკარებული.

მინაშური, 127_ა. საშური.

მინარცხებია, 276_ა. მიწაზე დამიწყვედია, დამიხლია.

მიორე, 365_ა. ორად გამიხადე; ორად მაქციე.

მისაქციელსა, 138_ა. მისაქციელი. (სოფელია მცხეთის ზემოთ, არაგვზე).

„ 138_ა. მის საქციელს, მის ქცევას.

„ 138_ა. დასანგრევი.

„ 138_ა. მოსაბრუნებელი.

მისივე, 273_ა. მიმისივე.

„ 273_ა. ისეთივე

„ 273_ა. მომასივე.

„ 273_ა. ვამისივე.

მისრი, 459_ა. ქალ. ქაირი (ეგვიპტეში); მისირო, მისრეთი, 305_ა.—ეგვიპტე.

მისრისა, 473_ა. ქაირის; ეგვიპტის.

„ 473_ა. მის სრის, იმ სასახლის.

„ 473_ა. გასრისა.

„ 473_ა. მისრესკს.

მისწილ, 167_ა. მის ნაცვლად; მის მაგივრად.

მისხის მიხხადა, 356_ა. მისხის მისხი—ტომი ტომთაგანი; ჩამომავლობა.

- მიუხდეთ, 57₁₁, 58₃, 75₂. მიეცივედეთ, მივესინეთ; მიუხდის, 67₁₁. მიუხე 434₃₃; მიუხე, 66₄; 257₄₄; მოხდომა, 38₄₄.
- მიღმა, 313₃₃, 371₃₃; 384₃₃. იქით, იმ შრით.
- მიძრაონ, 172₃₃. მიგიონ; დამძრახავენ, 172₁₁; მძრახველი, 451₃₃.
- მიძრწოდა, 223₃₃. მითრთოდა, შეშინებული მყვანა.
- მიწურვა, 473₁₁. მიახლოვება.
- მიწყვივ, 323₁₁, მარადის, მუდამ.
- მიწყნარვა, 126₁₁. მიწყნარება, მიჩუმება.
- მიხები, 254₃₃. „დაისვეს გულსა მიხები“—დაიხოცნენ (?).
- მიხესა, 223₃₃. ხელი მიხლეს.
- მკვეთება, 206₃₃. გაჭრა, გაკვეთა; მკვეთი, 313₁₁.
- მკვიდრად, 233₁₁. მტკიცედ; მობინადრედ; მკვიდრი, 123₄₄; 244₃₃. ძველთაგან ბინადარი.
- მკვიდრობდი. 328₃₃. ბინადრობდი.
- მკვნესია, 96₃₃. აკვნესებული, მკვნესარი.
- მკლავი მარჯვენა, 51₃₃. აქ იგულისხმება ქრისტიანულ ეკლესიის წმინდანის ესტატეს (პლაკიდის) მკლავი. რომელიც „წმინდა ნაწილად“ ინახებოდა გიორგი სააკაძის საგვარეულო ტაძარში, ერთაწმინდაში. „ნაწილები“ ჩამშული იყო ოქროს კილობანში, რომელიც 1795 წ. თბილისის ალების დროს ხელთ ჩაუვარდა ალა-მაჰმად-ხანს. შემდეგში ერეკლე II-მ დაიხსნა სპარსეთიდან მცირე ნაშთი (ცერი და ნაწილი ხელისა). ესტატეს „მკლავს“ ახსენებს გიორგი სააკაძე, როგორც საგვარეულო-სალოცავს.
- მნატრე, 484₁₁. მნატრელი.
- მნებოდა, 119₃₃. მიწოდდა, მსურდა.
- მოაბედია, 121₃₃. მოაბედი, მოგვი, ვარსკვლავთმრიცხველი. წინასწარგამგები.
- მოახლტა, 43₄₄. მოაჯდა; მოვახლტი, 109₃₃.
- მოგეწურვი, 464₃₃. მოგიახლოვდები, მოგიდგები; მოეწურვის, 468₁₁; მოწურვილნი, 135₄₄.
- მოგვრჩომია, 54₃₃. დაგვრჩომია წყალში.
- მოდგამი, 475₁₁. ჩამომავალი; გუთნის ამხანაგობის მოზიარე, წვერი; მომდგომი, 21₁₂.
- მოდგომა, 225₃₃. მომზრეობა, მზრის დაჭერა; მოვდგომივარ, 291₃₃.
- მოვასხა, 282₃₃. მოვაიყვანე.
- მოვახლე, 257₃₃. ხელთ ჩავიგდე.
- მოვიქარეხდი, 235₃₃. გავიფანტავდი, გადავიყრიდი.
- მოვიქირეხე, 145₄₄. მოვითმენ.
- მოლა, 427₃₃. მაჰმადიანთ სასულიერო პირი, კულტის მსახური.
- მომაკრფეს, 246₁₁. მომიგროვდნენ.
- მომიპრიანეს, 245₃₃. მომიწოდეს, მომისურვილეს.
- მომსჯრელი, 6₃₃. გამყლეთი, ამომხოცავი.
- მონაკაზმი, 201₃₃. მორთული.
- მონაშრომი, 209₃₃. დაღლილი, მოქანცული.
- მონახული, 289₃₃. ნაპოვნი.

მონება, 403₂. ყმობა, მონობა.
 მორჩი, 463₄. მორჩილი, მომხრე.
 მორევასა, 464₁. მორევანს, ძლევას.
 „ 464₂. მორევში, მდინარის სიღრმეში.
 „ 464₃. არევ-დარევას.
 „ 464₄. მორევანს (მოგაგონებ სხვის მიერ ძლევასო).
 მოსისა, 255₂. შემოსვისა (იმოსებოდნენ).
 „ 255₃. მოსე წინასწარმეტყველისა (ბიბლ.).
 მოსაფხანარია, 307₄. მოსაფხანი.
 მოსპოლვა, 342₃. სრულიად მოსპობა, განადგურება „არლარა ყოფა“ (საბა).
 მოურავი, 3₂; 4₁. 5₁; 87₂; 156₂; 185₃; 202₄; 451₂; 456₃; 457₃; 458₂; 460₁.
 462₃. მამულის მნე, მამულის ზედამხედველი, მომვლელი (იგულისხმება დიდი მოუ-
 რავი გიორგი სააკაძე).
 მოშურნე, 475₂. შურიანი.
 მოცვა, 204₄, 452₂. გარშემორტყმა.
 მოციქული, 25₃; 27₃; 166₂; 456₃. შუამავალი, ელჩი,
 „ 481₂. ქრისტეს მოწაფე.
 მოცხე, 247₃. მოცხელო.
 მოწილი, 98₃. მოწილე, წილის მქონებელი.
 მროელი, 19₂; 25₁; 274₃—მროველი, რუისის მიტროპოლიტი.
 მრუდაები, 300₄. მრუდეები; მრუდი, 171₄, 317₁.
 მრუშობა, 450₃. მეძაობა, გარყვნილობა.
 მსიძობა, 450₃. სიძვა (იხ, მრუშობა).
 მტერება, 67₃. მტრობა, მტრად, გახდომა.
 მტერთგულად, 20₃. მტრის მიერ სასაციოდ.
 მუხარადი, 339₄; 341₁. რკინის ქუდი, მეომრები იხურავდნენ (იღგამდნენ)
 ბრძოლის დროს.
 მუდამდის, 137₃. იქამდის.
 მურასისანი, 113₃. მურასა—ოქროთი ან თვალმარგალიტით მოოჭვილი.
 მუხრანთთავი, 152₂. მუხრანის მპყრობელი, მუხრან-ბატონი, (იგულისხმება
 გიორგი სააკაძის მოყვარე ქაიხოსრო მუხრანბატონი).
 მფრინველი ცხენი, 345₁. მფრინავი ცხენი.
 მქისი, 106₄. ცუდი.
 მღებელი, 217₃. შემღებავი; მღები. 224₄.
 მყეფესა, 85₃. მყეფარს, მყეფელს, მოსაუბრეს, მოლაპარაკეს.
 მშონარები, 131₃. მშონელები. მშოველი, 19₃.
 მშველი, 181₃; 228₂; 244₁; 302₃; 353₃; 408₁, 420₃. მომშველებელი დამ-
 ხმარე.
 მშენენი, 362₂. მშენებლები.
 მშრომარე, 27₃. მშრომელი.
 მცნება, 243₃; 375₃. ბრძანება, დავალება; სკულისდება; გონება.
 მცოდინე, 100₁. მცოდნე, მცოდინარი.
 მცოდნარად, 171₃. უსაქმოდ; მცოდნარები, 131₂. ზარმაცები, უსაქმურები.
 მცრობა, 346₃. დამცირება; დაპატარავება; მცრობილი, 251₁.
 მძლეობდა, 256₃. მძლავრობდა.
 მძორი, 218₃; 265₄. მკვდრის ლეში, გვამი.
 მწედ, 408₃. შემწედი, დამხმარედი.

მწვე, 45₁₀; 55₂; 64₁₁; 102₁₁; 115₈; 117₈; 133₂; 183₂; 192₂; 244₂; 266₁₁; 267₁₁; 388₁₁; 403₁₁; 410₁₁; 427₁₁; 439₁₁; 442₁₁; 456₁₁; 457₁₁; 466₁₁. ძალიან ძლიერ.

მწუხრი, 427₁₁. საღამო; საღამოს ლოცვა.

მხედვედა, 150₂. მხედვედა.

მხედად, 14₁₁. მხედველად.

მკცე, 480₁₁. მკცე, — თეთრი თმა, თეთრი წვერი (აქედან მსცოვანი, მსციანი, წვერთეთრი, მოხუცებული). „არცა თუ თმათა ერთი ნეტარისა მის თავისა და პატიოსანთა მათ მკცეთა არა შეცვალბულ იყო. (გიორგი მთაწმინდელის) ცხორებაში. იხ. „ათონის მონასტრის 1074 წლ. ხელნაწერი“... გვ. 347: „მკცე არს სიბრძნე და გონიერება კაცთა შორის და თუ არა სისპეტავე თმათა, არამედ სარგებელ არს“. (იქვე 289); ბაგრატ III. შეფობდა ოცდათექუსმეტ წელ და გარდაიცვალა მკცითა შუენიერთა შემკული“. (მატიანე ქართლისაჲ, 246). იონა ხელაშვილის (1775—1837) განმარტებით: „ათთა კიბეთა ზედა აღმსვლელობს კაცი, შობილი სოფელსა შინა, ესე იგი: 1. ჩჩვილი, 2. უსუფარი, 3. ნინველი, 4. ყრმა, 5. ჭაბუკი, 6. ჭარმალი, 7. მსცე, 8. მოხუცებული და 9. მიხრწნეული“.

მჯაბნეს, 330₁₁. მძლიეს, მომერინენ.

6

ნათალი, 278₂. მეთადი.

ნათოთე, 303₁₁. 452₁₁. (ბიბლ.)

ნაგები, 246. რუსთავი ყარაიაში.

ნავთსაყუდარი, 128₁₁. ნავთსადგური პორტი.

ნარცხები, 276₈. ნარეცხები; ფეხის მტვერის მნიშვნელობით.

ნარცხი, 205₁₁. 409₁₁. (იხ. ნარეცხები).

ნასაჯი, 294₁₁. გარჯილი.

ნატალეები, 309₁₁. მიდამო, ნაოხარი, ნაყარაულევი.

ნალარა, 22₁₁. 248₁₁. საყვირი.

ნეგო, 110₁₁. კლდის სახელია; კოჯრისძირში, უძოსკენ; ნეგო მცენარეა.

ნეტარ, 6₁₁; 8₁₁; 10₁₁; 93₂. 104₁₁; 104₁₁; 122₁₁; 125₁₁; 149₁₁; 162₁₁; 240₁₁; 261₁₁; 327₁₁; 366₁₁; 367₁₁; 428₁₁; — ნეტავ.

ნიადავ, 71₁₁; 81₁₁. მუდამ.

ნიადავევი, 364₁₁. მუდმივი.

ნუგეშისთ, 126₁₁. ნუგეშინანთ.

ო

ონარები, 131₁₁. ხერხი, ეშმაკობა.

ოროლი, 75₂. შუბი.

ოსტატი, 287₁₁. არაბული სიტყვიდან „უსტად“.

ორლანონი, 316₁₁. საკრავია საბერელიანი (საბა.)

ოცნებით, 3₁₁. მოჩვენებით.

ოცანი, 477₁₁. ოცი.

პ

პატრონტერი, 57₁₁. მფარველი; დამცველი.

პატრიარქი, 425₁₁. უმაღლესი სასულიერო პირი; მამამთავარი.

რ

- რამლი, 62₂. ქვიშით მკითხავი.
 რებანი, 416_{1,4}. სვლა; სიარული.
 რევა, 3₄. არევ დარევა, ანარქია.
 რიდება, 192₂. მორიდება, გაცლა.
 რიტორი, 2_{7,4}. პოეტი, იმპროვიზატორი; მკერმეტყველი.
 რუქა, 268₂. ქარტა.
 რყეული, 390₄. დაძრული, შერყეული.
 რჩეულობა, 54₂. დახრჩობა.
 რჯა, 484₃. გარჯა.

ს

- საბოხველი, 87₂. სასიძვო და სამრუშო.
 სადავებო? 295₁. სად ცუდებო.
 „ 395₂. სადავო, (ვისთანაც სადავო, საშულლო მქონდა).
 „ 395₃. სადავეებო (სადავე—ალვირი).
 „ 395₄. სად დავები.
 სადამდისა, 472₁. სადამდის.
 „ 472₂. სად დამდის.
 „ 472₃. სად ამდის.
 „ 472₄. სად ამდის (და).
 სათავე, 393₁. სათავე.
 საკანი, 227₃.—თათარი.
 სალამით, 333₁. სალამის მიცემით.
 „ 333₂. ლამის (წვრილი ქვიშა), შავი ლიის შესართავი.
 „ 333₃. სალასავით (სალა—ბრტყელი ქვა მაგარი).
 სალმობა, 281₄. სატყვივარი.
 სამანი, 261₄. შიჯნა.
 სამარებსა, 297₂. სადმე.
 სარადო, 304₃. სრად, სასაზღედ; სრა, 419₁. სასაზღე.
 სარი, 73₃. კეტტი.
 სარჯელი, 128₄. საქმის მიჯივრება; სასასჯელო, 446₂; 447₁;
 სასჯლები, 370₁.
 სატანსა, 253₄. სატანას, ეშმაკს.
 საქმარი, 465₃. საქმრო.
 საღირად, 133₂. საღირებლად.
 საყალნოდ. 64₆; 74₂.
 საწუთრო, 375₁. წუთისოფელი.
 სახმილი, 364₂. ცეცხლი, ლუმელი, თონე.
 სახურვიანი, 112₁.
 საჯილდო, 167₂. საჩუქარი.
 სიამებანი, 283₁. სიამოვნება; სიამოვნებით, 384₁.
 სითმე, 340₁. დათმობა.

ს ი ი ე ფ ე თ ა, 220₆. (იხ. იაფობა).
 ს ი მ ძ ი მ ი ლ ი, 145₃₃. ღრმა მწუხარება.
 ს ი ჯ ა ბ ნ ე, 348₁₁. სიმზღალე.
 ს ე ი ს გ ა ნ, 468₃. ზედისგან.
 ს ე ი ფ ო ნ ი, 480₃. ბერძნული სიტყვაა,—ტიკი, შილი, ტუმბო.
 ს ო ლ ო მ ო ნ, 338₂. (ბიბლ.) ურიასტანის მეფე, „ბრძენად“ წოდებული.
 ს ო ხ ტ ა ე ბ ი, 355₂. ქ. თონატის მცხოვრებნი (მცირე აზიაში).
 ს პ ა, 320₃. ლაშქარი, ჯარი.
 ს ტ რ ო ლ ა ბ ი, 62₃. ასტროლოგი.
 ს უ ბ ა ნ ი, 211₁₁. მარტო; ს უ ბ ე თ, 125₃₃; მარტოდ; ს უ ბ ე ე დ ე ს 102₂. მარ-
 ტოზბედეს.
 ს უ ლ ე ბ ა, 330₁. ესულ, მუდამ ებნენ.
 „ 330₁₂. ს უ ლ ი.
 „ 330₃. მტერმა ვერ დამაჩუმა (ესულე!—ჩაჩუმების ხმა); სულის
 ამოთქმა (?)
 „ 330₁₄. სიცოცხლე.
 ს უ ლ ო ბ ი თ, 258₁. სრულიად.
 „ 258₂. სულ გადახწეული.
 „ 258₃. მთლად ობით მოკიდებულს.
 „ 258₄. ცოცხლად.
 ს უ ფ რ ა ჯ ი, 102₂₁₄. სუფრის მწე, მეფის სასადილოს გამგე.
 ს წ რ თ ვ ი დ ე ს, 480₄. სწურთენიდე.
 ს წ რ ო ბ ი ლ ი, 251₂. შემსწრე.

ტ

ტ ა ლ ი კ ი, 52₃. აბჯრის ჩასადებელი.
 ტ ე რ ე ბ ა დ, 475₆. შევლად.
 ტ ე რ ტ ე რ ა, 48₁₁₁. სომეხების მღვდელი.

უ

უ ბ ა ნ ს ა, 139₃. წყალით უბანელს.
 უ ბ ა ნ ს ა, 139₄. სიმღერაში ბანს აძლევს.
 უ ბ ე ე დ ე ს, 102₃. უბეში ინახებოდეს.
 უ ბ ი ა, 71₃₈. უბე.
 უ ბ ი თ ა, 185₃. შეუბით, შეკარით.
 უ დ ე ბ ი, 171₂. მცონარი, ხარმაცი, უქნარა.
 უ დ ე ბ ს ა, 423₃. დაუდებელს.
 უ დ ე ბ ს ა, 239₃. უდე—სოფელი მესხეთში, აბალკინის ახლოს.
 უ დ ე ბ ს ა, 339₃. უკიდებს.
 უ ე ბ რ ო, 278₂. შეუდარებელი, უხინჯო (ებრი—მსგავსი; უ-ებრო-უსწორო, უტოლო).
 თ ა მ ა მ ო ნ ი, 441₄. მორცხვი, გაუბედავი.
 უ თ ვ ა ლ ლ ე ბ ო, 346₂. პირუთენელი, უპირფერო (თ ვ ა ლ თ ლ ე ბ ა ეფესელთა მიმართ, 6₃. პირმოთნეობა, პირფერობა, მიკვრამბა: „სადა იგი არა არს თ უ ა ლ თ ა ლ ე ბ ა წინაშე მსაჯულისა მის მსაჯულთასა“. წ ა მ ე - ბ ა წ მ ი დ ი ს ა შ უ შ ა ნ ი კ ი ს ი, გვ. 19, 1917 წლ. გამ.).

უკანყოლანი, 68,1. უკან ჩამორჩენა.
 უკუთქმანია, 18,3; 86,4. სიტყვის უკუღმა თქმა; სიტყვის გადათქმა.
 უმრწემესი, 96,2. უმცროსი, უმცირესი.
 უნჯი, 292,4. საქონელი, განძი.
 ურვა, 399,3. 469,4. დარდი, მწუხარება.
 ურიგოდ, 387,3. უწესოდ.
 ურუმელი, 365,3. ოსმალო. ურუმი წარმოსდგება სიტყვიდან რუმი (რომი, ბიზანტია) ბერძენთა მიწაწყალზე დასახლებული ოსმალები.
 ურჯასა, 149,4; 292,2; გაურჯელს; უსაქმოს; ურჯად—292,2.
 უსახომო, 209,4. უზომო, ზომაზე მეტი.
 უსაცილობდა, 130,4. უეჭველობდა.
 უსაცილოდ, 37,3. 109,1; 131,3; 146,2 უეჭველად, აუცილებლად.
 უსუსურად, 402,1. უმწეოდ.
 უტყუბეთ, 42,3. წყვილად დავახალეთ.
 უქარა, 268,3. ქარმა უქროლა.
 უქადებს, 282,4. ჰპირდება.
 უქმისიტყვა, 475,3. უსარგებლო ლაპარაკი.
 უშება, 84,2. სულთქმა, კენესა.
 უშურობა, 344,1. უშურველობა.
 უცთურად, 26,1. ჭეშმარიტად, უცდომლად, სწორად.
 უხანო, 36,3. გამწირავი, მუხთალი.

ფ

ფარეშთ ხუცესი, 109,4. ფარეშთ ხუცი, 108,2. ფარეშების (მოსამსახურეთა უფროსი).
 ფაფარუკობდენ, 34,3. ქადროლობდენ, კვებულობდენ, მზიარულობდენ.
 ფერებად, 475,3. მოფერებით.
 ფერობა, 105; 377,3; 406,3; 460,2. მოფერება.
 ფერხი, 116,4; 361,3. ფეხი.
 ფეშქაში, 260,3. საჩუქარი.
 ფონარები, 131,2. წყლის ფონები (ფონი წყალში გადასასვლელი მარჯვე ადგილი).
 ფრონენი, 44,4. ზემო ქართლში პატარა მდინარეებს ფრონეს ეძახიან. იხ. ვახუშტი, „ლიახვის მდინარეს აქით ტაშისკარამდე, რომელნიც მდინარე—კვენი აღვსწერენი, უწოდებენ თვინიერ შოლისა, ფრონეთა“.. (გეოგრაფია, 121).
 ფრტვივიდა, 53,2. კუნტრუში, ტლინკვა.

ქ

ქამანდარი, 65,1. ქამანი, ქამანდი—მშვილდი, აქედან ქამანდარი—ნიშანში ხელოვანი მსროლელი, მშვილდისრით.
 ქარჩოხი, 216,3. სოფელი ქსნის ხეობაში.
 ქედავსა, 179,4. სიტყვიდან—ქედი; ქედზე.
 ქეში, 216,1—საისრე.
 ქვენადრისი, 35,1. სოფელია ერთაწმინდის და ნოსტეს ახლოს.
 ქვეითი, 111,3; 413,4. ფეხთ მოსიარულე ფეხოსანი ჯარისკაცი.
 ქველი, 306,4. კეთილი, მოწყალე.
 ქვეშედაძ, 114,1. ქვეიდამ.

ქვიტკირედა, 64_ა. ქვიტკირად გახდა.
ქიშფათ, 114_ა. მოქიშპეთ, მოცილედ, მოჯაბრედ, ქიშფი, 89_ა. ქიშპი, შულღი,
ცილობა.

ქურუმი, 62_ა. მოგვი კერბთაყვანისმცემელთა რელიგიური კულტის ამსრულებელი,
ქუხი, 72_ა. ქუხილი.

ღ

ღაწვი, 302_ა; 326_ა; 361_ა. ღოყა.
ღვედი, 318_ა. თასმა.
ღვინევედეს, 380_ა. ღვინოს სვამდეს.
ღლია, 173_ა. ილღია.

ყ

ყათლა, 355_ა. ყათლამი, ამოხოცვა; ხოცვა-ჟღეტა.
ყაუხი, 423_ა. ქუდი.
ყაფიჩიბაში, 416_ა. ყაფუჩების უფროსი.
ყაფუჯები. 430_ა.—ყაბუჩი, ყაფიჯი—კარის დარაჯი, ხელჯოხიანი მეკარე.
ყველაკასა, 414_ა. ყველას.
ყიხილბაში, 227_ა; 239_ა. თურქულად წითელთავიანს ნიშნავს; აქედან ეწო-
დებოდა თურქთა ტომებს წითელ თავსახურავის გამო.
ყირმიხი, 80_ა. წითელი.
ყორჩიბაში, 194_ა. ყორჩებიც უფროსი; ყორჩი-ერანის ლაშქარის ჯარისკაცი,
არტილერისტი.
ყურადილეთ, 448_ა. გაიგონეთ, მხედველობაში მიიღეთ.
ყურსმიუპყრობდა, 176_ა. ყურს მიუგდებდა, ყური უპყარ, 462_ა. ყუ-
რი უგდე.

შ

შადი, 459_ა. ქ. ბაღდადის ერთერთი არხის სახელი.
შავით, 354_ა. შვეიბნეთ, ვიბროლოთ.
შათირი, 184_ა. 186_ა. შიკრიკი, იფრინდა, მალემსროლი.
შალი, 211_ა. ქსოვილი.
შამონი, 441_ა. შამი—ქალაქი დამასკო (სირია) სირია.
შამხალი, 253_ა. ყაბარდოს, და თერგის მთავარი, გამგებელი.
შარბათი, 426_ა, 441_ა. ტკბილი წყალი, სიროპი. მურაბის წვენი.
შარშანწინადელი, 87_ა. შარშანწინანდელი.
შებმა, 45_ა; 56_ა; 61_ა; 74_ა; 120_ა; 194_ა. შებროლემა მხნედ ბრძოლა.
შეგიკვეთენ, 204_ა; 413_ა. შეგაპირებენ.
შევეფრფინავთ, 406_ა. შეეხარით.
შეიხისა, 163_ა. მიიკარებს.
შემაშკობარე, 27_ა. შემამკობელი.
შემოგზლავს, 334_ა. სამაგიეროს გადაგზნის.
შემცენენი, 333_ა. კარგად მცოდნენი.
შემსკვალა, 172_ა. თვალი მიაჩერა.

შესაშენანი, 230,ა. შესაშინებელი.

შესაბრალებად, 476,ა. შესაბრალებლად.

შესაშურვანი, 399,ა. შესაშური.

შეწეული, 410,ა. დახმარებით მიცემული, მოშველებული.

შიხები, 254,ა, შიხი, შიხი—დიდი ავტორიტეტით აღჭურვილი სასულიერო პირი მაჰმადიანობაში.

შიშნეულობით, 234,ა. შიშით.

შილობა, 168,ა. აშლა, ანარქია.

შიმაგი, 191,ა. ხელი, გაგიჟებული.

შიორგვარ, 295,ა. შორისად, შორს.

შიუბანი, 211,ა. შიუბები.

შიუბენი, 125,ა. შიუბები.

შიხამება, 82,ა. შხამი.

ჩ

ჩაიმიხესა, 223,ა.—ჩაიკეტეს.

ჩაილო, 223,ა. მას შემდეგ.

ჩამოვხე, 127,ა. ჩამოვხტი.

ჩაფარი, 457,ა კურიერი, შიკრიკი, მალემსროლი.

ჩახური, 111,ა. შარვალი.

ჩიხხვით, 449,ა. ფუჭად, სულელურად.

ჩრდილობა, 168,ა. ჩრდილის მიყენება.

ჩურჩური, 17,ა; 102,ა. ჩურჩული.

ჩხარები, 65,ა. ჩხრიელი, ჩხარაჩხურის ხმაური.

ც

ცამეტებამდი, 28,ა. ცამეტამდის.

ცთომა, 446,ა. ცოდვა; შეცდომა.

ცთომის გველი, 337,ა. გველი, რომელმაც ბიბლიის მიხედვით ლეგენდარული პირველი ქალი ევა შეაცდინა.

ცთუნება, 50,ა. 199,ა. შეცდენა; ცთომა.

ციხისა გამომცემელი, 248,ა. ციხის მომცემი.

ცნება, 36,ა; 94,ა; 160,ა; 264,ა; 416,ა. შეტყობა; ცნობის ნაწილი.

ცრემლთა მშრომელი, 161,ა. ცრემლთა შღვრელი.

ცუდმადიკაცი, 191,ა. ვიგინდარა.

ცუდმუდი, 150,ა. ვიგინდარა.

ცხენება 108,ა. ცხენს ჯდომა.

ცხოვლად 443,ა. ცოცხლად.

ცხოვლად 445,ა. ცოცხლად.

ცხრო 241,ა. ციებ-ცხელება.

ძ

ძალევედეს, 147,ა. ძალობდეს.

ძელი ცხოველი, 51,ა, 274,ა. ჯვარი; სვეტიცხოველი

ძეძვი, 154,ა. ჯაგი, ეკლოვანი ბუჩქია.

ძმანებსა, 202₂. ძმებს.

ძოწეული, 471₃. წითელი, ძვირფასი ნაქსოვი.

ძოწილი, 98₆. ძოწქმნული.

წ

წავეწამე, 394₄. ვეწამე.

წაელევი, 127₂. წავიარეთ,

წაეჭხე, 123₃. წახედი, გავფუჭდი.

წაეკეთება, 206₃₃. წაეკიდება.

წაეყარა, 111₄. გაეხადა.

წამება, 82; წამების გარდამხდელი, 26₄. წამებული, წამება გამოვლილი,
(მარტვილი).

წასაგვარი, 176₄. წასართმევი.

წასულობით, 214₄. წასვლით.

წალმა, 93₃₃; 311₃; 327₃₃; 368₂; 373₄. 453₄. დღეიდან, დღის შემდეგ; სისწორ.

წერება, 475₁₁. წერა.

წილობა, 168₂; 404₂. წილი.

წინგიც, 315₁. წინ გაქვს.

წინწილები, 316₁. მუსიკალური საკრავი.

წინწილები, 316₂. (წილი—რკალის დიდი საჩხარუნებელი);

„ 316₃. წილი მერგო.

„ 316₄. წინწილობით, გარბოდით,

წყენება, 17₃. წყენება, 20₁.

წყობა, 275₃₃; 344₃₃. ლაშქრის რაზმი.

ჭ

ჭანი, 227₂. ჭანეთის მოსახლე.

ჭირა. 61₂. ჭირია.

ჭირთამხდელი, 339₁. ჭირგარდავლილი.

ჭმუნვა, 123₄; 199₃₃; 360₂; 412₂. დარდი, დაღონება.

ხ

ხადანი, 215₃₃; 215₄. გახდა, ტყავის გახდა, გატყავება.

ხაზარი, 324₄. (ძველად ქართველები რუსეთს უწოდებდნენ).

ხაზინადარი, 463₂₂. ხაზინის, საგანძურის, სალაროს გამგებელი.

ხამს, 14₄₄; 157₃₃; 189₄₄; 277₂₂; 319₁₁; 320₄; 340₂₂; 408₂. ჰფერობს, მართებს
სათანადოა, რიგია; წესია, ჰხამს, 287₂. გვხამს, 121₁.

ხამფოლადი, 340₂. რჩეული ფოლადი.

ხანანი, 422₄. სახლები.

ხარდეს, 453₂. ხარობდეს.

ხვანთქარი, 228₂; 230₃₃; 250₃₃; 355₁₁; 356₁; 415₃₃. ხონთქარი ოსმალეთის
სულტანი, მფეე.

ხვაშიადი, 5₃. გულის საიდუმლო.

ხელთა მოცათ, 103,₃. ხელზე გადაცვით.
ხელის გამოღება, 263,₁. ხელის შებრუნება.
ხელობა, 377,₄. გაფიქება, შეშლილობა, ცნობა ვნებულობა.
ხელს მყრი, 143,₁. რას გინდივარ.
ხეულად, 186,₁. დახეულად.
ხიხანი, 205,₁ შეფარებული, შეხიხნული ადამიანი.
ხომე, 143,₂ ხოლმე.
ხოტბა, 407,₁ ხუდება, ხოდება,—შესხმა, შექება, საქებაარო სიტყვა, ოდა.
ხრილი, 60,₄. წისქვილის გამოდებული ფქვილი.
ხშირენი, 164,₃. ხშირი.

ჯ

ჯაბანი, 285,₃; 340,₃; 405,₄. მხდალი, მშიშარა.
ჯახარი, 305,₁. კუნძულები.
ჯალაბი, სახლეულობა, ცოლშვილი.
ჯალალი, 415,₄. თავის ქვეყნიდამ გასული, გადავარდნილი.
ჯამუში, ქედფიცხელი, გულცხარი, ლალი, ამაყი, მზეობარი.
ჯაქვი, 52,₂; 65,₄; 76,₂; 119,₂; 180,₂; 313,₁₁; 442,₂. საომარი ტანსაცმელი, რკინის პერანგი ლითონის რგოლებისგან ნაკეთები. ჯაქოსანი, 75,₃ ჯაქეჩაცმული.
ჯერანი, 246,₂. ჯეირანი, მშველი.
ჯილა, 70,₃; 328,₃; თავსამკაული, მოოჭვილი ფრთა დიდებულთ თავსარკობი, ჯილოსანი, 49,₃. ჯილიანი.
ჯერობანი, 460,₂. დაჯერება.
ჯომარდი, 81,₃. რაინდი, ვაჟკაცი.
ჯუბა, 211,₂. ზემოტანსაცმელი, უსახლებო ქათიბი, ბეწვეული ტანისამოსი (აქედან სიტყვა: *jupe, jupon.*)

კ

კალევედეს, 147,₄. გაწმინდოს.

„დიდმოურავიანის“ საქიეხელი

A. პიროვნებანი. B. გეოგრაფია. C. ეროვნებანი, სადაურობა. D. ფაუნა. E. ფლორა. F. მინერალები. G. ასტრონომია. H. რელიგია. I. ცრუმორწმუნოება, ზნე-ჩვეულება, ჯადო. J. სოციალური ურთიერთობა, ეთიკა. K. რიცხვი. L. ფული, საწონი, საზომი. M. სპორტი. N. სამხედრო და სახლვაო. O. საზოგადოებრივი საქმეები, აღმშენებლობა, მოწყობილობა. P. მუსიკა.

A. პიროვნებანი

ავალიშვილი დომენტი 19₁; [მროველი 25₁, 274₂]
ავთანდილ 155₁ [„ვეფხისტყაოსნის“ გმირი] 155₁
ავთანდილ [სააკაძის ძე] 200₁, 210₃
ახამი [ვეზირი] 450₁
ათაბაგი 331₁
ამილახორი 44₃
ამირან 305₁
არჩილ [მეფე, პოეტი] [3]₁
ბაადურ 198₁
ბაკა ხერხაულიძე 108₁
ბაგრატიონი 176₁, 279₁
ბალათარ 255₃
ბარათიან[ნი] [ბარათაშვილები] 38₁, 226₁
ბაქაჯარ 306₁
ბეგლარბეგი 422₁
ბეჟან თაქთირიძე 237₁, 243₁
გაბაანი [გაბაშვილები] 202₂
გარასპი [სააკაძე?] 78₃
გერმანოზ 226₂ [ბარათაშვილი]
გივი [„როსტომიანის“ გმირი] 49₃
გიორგი [ძმა ზურაბ არაგვის ერისთავისა] 213₃, 215₃
გიორგი ქავთარიშვილი [ბარათაშვილი] 226₃, 228₁, 229₁
გიორგი მეფე [იმერეთისა] 238₁ [243₂, 243₃, 245_{1,4}]
გიორგი [სააკაძე] 341₁, 428₁
გერმანოზ [ქავთარიშვილი] 226₂
დაუთ ბეგ გოგორიშვილი 233₁
გოლიათი [ბიბლ.] 320₁
დადიანი [ლევან II] 95₁, [244₃]
დავით [დათუნა არაგვის ერისთავი დავით, ძმა ზურაბისა] 200₃

დავით [ბიბლიური მეფე] 388₂
 დელუ მაჰმადხან 39₁, 45₁
 დემეტრე საგინაშვილი 231₂
 დიასამიძე 240₃
 ევდუქსია 452₃
 ედიშა [ვაჩნაძე] 354₁, 411₄
 ელისბარ თაქთირიძე 237₁
 ევა 50₄ (ბიბლ.)
 ენგიჩარ ალა 422₁
 ერისთავი 44₂
 ერისთავი [ქსნისა იასე] 412₃
 ერისთავი [ზურაბ] 179₂, 213₁
 ეროდე [ბიბლ.] 452₃
 ვახტანგ [გორგასლანი] 255₂
 ვისი [„ვისრამიანის“ პერსონაჟი] 367₄
 ზაზა [ციციშვილი] 40₃
 ზაზა ციციშვილი 41₂, 42₄
 ზაქარია 29₃, 41₃
 ზაქუმ 257₃
 ზურაბ [არაგვის ერისთავი] 179₁, 182₁, 201₂, 212₁, 213_{1,2}, 287₁, 291₁, 292₁
 თათარზანი 53₄, 55₄, 72₂, 281₄
 თამაზ მაჩაბელი 256₄
 თამაზ ქარციძე 256₁
 თანუნა დიასამიძე 234₂
 თარაყან 255₂
 თევდორე [მღვდელი] 32₁
 იაზაბელ 452₄
 იარალი 29₃, 41₃
 იასე [ქსნის ერისთავი] 215₃, 412₃, 415₂
 იესე [ბიბლ.] 126₄
 იმან ვერდიბეგ 187₃
 ინაშვილი 248₁
 იოსებ კანდელაკი 100₁ [ქვათახევის მონასტრის მღვდელი]
 იოსებ [ბიბლ.] 303₂
 იროდია [ბიბლ.] 452₃
 ისო 343₁ [ისო ნაველი]
 კოლოტაური 150₂
 კორტანეთი 52₄
 ლუარსაბ [მეფე] 15₂, 24₄, 25₃, 28₂, 166₃, 183₃, 293₂
 ლომი [ჩრდილელი] 196₁
 ლომი ჩრდილენის ძე [ლომი ჩრდილელი] 195₁
 მათარსი შიხაიდრის ძე [შიხაიდრიშვილი] 231₃
 მაკედონელი [ალექსანდრე] 304₂
 მელიქ ათაბეგ 257₁
 მელიქი 257₃
 მზეკაბუკ [„ამირან დარეჯანიანის“ გმირი] 10₄

მოსე [ბიბლ.] 255₄, 334₃
 მროელი 19₁, 25₁, 274₂
 მუხრანთ თავი [მუხრან ბატონი] 152₂
 მუხრანთ მყრობი [მუხრან ბატონი] 44₂
 ნაბოთე 303₁, 452₁
 ნასიძე [ქვათახევის წინამძღვარი] 99₃
 ნუგზარ [არაგვის ერისთავი] 58₁, 138₄, 140₂, 146₁
 პაატა [მოურავის ძე] 181₄
 პაპუნა ვაშაყაშვილი 231₄, 256₁
 პაპუნა ჩივაძე 119₁
 რამაზ [რვეფხის ტყაოსანის“ პერსონაჟი] 18₁
 რამინი [„ვისრამიანის“ გმირი] 367₄
 რაჭაელ [ბიბლ.] 303₃
 როსიტა [როსტია] გედევანის ძე [გედევანიშვილი] 231₁
 როსტომ [„როსტომიანის“ გმირი] 19₄
 როსტომ ხან [სპასალარი სააკაძე] 259₂
 როსტომ [შალიკაშვილი] 237₁
 რუსთველი [შოთა] 1₂
 სალა 333, 473 [„ლეილ-მიჯნურიანის“ გმირი?]
 სვიმონ [II მეფე] 31₄, 91₃, 281₁
 სოლომონ [ბიბლიური მეფე] 388₂
 სულთან მურადი 307₇, 305₂, 450₂
 ტარიელ [„ვეფხ. ტყაოსნ.“ გმირი] 131, 155₃
 ფარად ფაშა 234₁
 ქავთარიშვილი გიორგი 226₃
 ქაზუმ 257₃
 ქაიხოსრო [ბარათაშვილი] 259₁
 ქაიხოსრო [მუხრან ბატონი] 11₂, 259₁; [იგივე ბატონიშვილობით] 152₂,
 412₃, 415₃
 ქაიხოსრო [„როსტომიანის“ გმირი] 49₃
 ქველი წერეთელი 268₁
 ყარჩიხან 178₃, 187₃, 190₂
 ყორჩიბაშ 194₁
 შაჰაბაზ 161₁
 შააბაზ 307₁, 309₃
 შადიმან [ბარათაშვილი, სუფრაჯი] 89₃, 90₁, 110₃, 167₂ [102₄]
 შალვა [ქსნის ერისთავი] 52₄
 შალიკაშვილი როსტომ 237₁, 237₃
 ხოსია [ქაიხოსრო ბარათაშვილი] 266₁
 ხოსრო მირზა [მეფე დაუთხანის შვილი, როსტომ მეფე] 175₁.

ბ. გეოგრაფიული

აკვეთი 200₁, 210₁
 ავჭალა 207₄

აზრუმი 305₃ [აზრუმელი ქვეყანა] 420₄
 ათაბაგის თემი [სამცხე საათაბაგო] 331
 აისოფიო 423₁
 ალი 224₁
 ალაბი—294₃, 459₁
 არაბისტანი 273₃, 473₃
 არაგვი 207₄
 არშა 212₂, 214₁
 ასპინძა 234₃, 240₁, 242₁
 აფიეთი 233₃
 აღჯაყალა 158₁
 აჭარა 237₃
 აწყვერი 227₁
 ახალ უბანი 139₁
 ახალქალაქური 127₂
 ახალციხე 190₃, 207₄, 225₁, 227₁
 ბაბილოვანი 469₃
 ბახალეთი 354₁, 412₁
 ბასრა 305₃, 459₁
 ბაღდადი 163₁, 305₃, 459₁, 473₁
 ბირთვისი 260₁
 ბულდანი 305₁
 გელიყარა 111₁
 გონია 16₃
 გოსთიბე 33₁, 113₁, 120₁
 გორი 48₁, 262₁
 გურია 424₂
 ღალისტანი 253₂
 დიდგორი 113₁, 122₃, 124₁
 დოესი 48₂
 დუშეთი 140₁
 მრანი 144₁, 169₃, 222₁
 ერთაწმინდა 35₂
 ერიქალა 32₂
 ვანი 305₃
 ვლახი 305₁
 ჯარზმა 239₃
 ზემო ქართლი 44₄
 თეთრი ზღვა 305₃
 თელავნის თავი [თელავნის თავი] 125₁
 თიქნა ბერა [კიკანათ-ბერი] 223₁, 266₂
 თიქმატაშ 423₁
 თრიალეთი 29₂, 31, 234₃
 თხილოვნა 202₂
 იამანი [იამანეთი] 305₁
 იალლუჯა 149₁
 იმერეთი 165₄, 238₁, 243₁

ინდოთ საზღვარი 306₃
იორდანე 128₃
ისროლი 216₃
ისპაოლლანი 459₃
— ქავთისხევი 38₁
კარსანი 127₃
კახეთი 165₁, 190₄
ლილო 148₃
ლისი 203₁, 205₂
ლეკი [ლეკეთი] 469₃
ლორე 257₂
ლოჭინი 148₃, 184₁
შადინა 305₃
მაქა 305₃, 317₁
მისრეთი 305₂
მისრი 458₁, 473₁
მისაქციელი 138₁
მტკვარი 441_{1,4}, 54₂
მუხრანი 152₂, 209₄, 290₄
მცხეთა 136₁
ნაგები 246₂
ნახშირის გორა [ნახშირგორა] 248₂
ნიაბი 41₁, 61₁
ნილოსი 459₃
— ნოსტე 99₁, 112₄, 294₄, 357₈
ნეგო 119₁
ოდში 245₁
ოსეთი 254₁, 469₃;
ოსის ქვეყანა 255₁
ოცხე 247₁
— ოძისი 31₈
რუსთავი
საათაბაგო 232₃
საგურამო 148₁
სამადლო 110₁
სამცხე 118₁, 206₁, 229₁, 249₄, 409₁, 414₁, 415₁, 420₂
საფარა 240₂, 242₁
საქართველო 3₃, 294₃
სოხტა 426₃, 431₁
სტამბოლი 294₄, 473₃
სურამი 55₁, 224₁
სხალნარი 248₄
სხერტა 41₁
ტბისი 262₁
უდე 239₂
უძო 109₃
ფარავანი 227₁

ფრონენი [ფრონე] 44₄
ქალაქი [ტფილისი] 189₁, 202₃
ქართლი 12₂, 12₃, 77₂, 88₃, 164₂, 165₃, 168₄, 178₃, 180₄, 181₁, 185₂, 204₄,
205₃, 222₁, 225₁, 237₃, 238₄, 250₁, 251₁, 261₁, 267₃, 279₄, 281₂,
300₁, 312₁, 313₁, 315₁, 325₂, 327₄, 342₁, 351₁, 352₁, 369₂

ქართლ-კახეთი 221₁, 286₂

ქარჩოხი 216₂

ქვათახევი 99₁, 99₃

ქვენდრისი 35₁

ქვეყანა ოსისა 255₁

ქრცილევანი 4₁

ქსანი 211₄, 214₃, 216₃, 217₁, 218₁

ლართის კარი 206₃, 207₁

შახახი 219₁

ყანდარი 162₁, 473₁

ყარაია 103₃

ყარალაჯი 46₁

ყურყუთა 148₄

შამი 441₃, 459₁

შადი 459₃

შავი ზღვა 305₂

შამხალი 253₂

ჩერქეზეთი 469₃

ციხის ჯვარი 233₁

ციხრეთი 35₂, 36₁

წაკვისი 103₂, 119₁

წეროვანი 209₂

წიწამური 207₁

წოდორეთი 203₁

ხადა 215₁

ხაზარი [ხაზარეთი, რუსეთი] 323₄

ხერთვისი 227₁

ჯაზირი 305₁

ჯეონი 49₁

ც. ეპოპეზანი, ლაურობანი

ბერძენი 423₅

ბრანელი 168₃

თათარხანი 29₃, 53₄, 55₄, 72₃, 281₄

თათარი 56₃

თელავნიანი [თელავნელები] 124₂

იმერელი 246₁, 409₁

ინდი 162₁

ისრაელი 255₄

კახი 1₂, 92₁, 193₃, 309₁

ლექი 469₂

მანგლისელი 31₁

მგლის ტყაოსანი [ყირიმელი თათრები] 45₃

მესხი 225₃, 232₂, 233₄, 236₁

მთიული 214₁
ოქსი 255₁, 255₂
საკანი 227₂
სპარსი 212₁, 293₁
სოხტაები 355₂
ურუმელი [ურუმი] 305₂
ქართველი 36₂, 46₂, 55₁, 56₂, 67₂, 72₁, 78₁, 101₂, 146₂, 188₁, 230₂, 309₁,
329₁, 342₂, 409₂, 466₂
ზამხალი 253₂
ჭანი 227₂
ჭახარი 323₂

პ. ზაუნა

ბედაური 229₂
გველი 50₂, 199₂, 257₁, 337₂, 446₁
ვეფხვი 95₂, 424₁
თოხარიკი 120₂
ლომი 196₁, 972₂, 424₁
მარჯანი 95₂
სპილო 23₂
ულაყი 120₂
ქორი 301₂
ცხენი 43₂, 53₂, 54₂, 68₁, 68₂, 73₂, 75₂, 109₂, 109₃, 112₁, 118₂, 134₂, 135₁,
153₂, 154₁, 194₂, 195₁, 195₂, 196₁, 196₂, 211₂, 217₂, 219₂, 229₂, 341₂,
345₁, 413₂, 421₂
ძალი 345₂
ჯერანი 246₂

ე. ფლორა

ალვა 348₂
ბალახი 56₂
ბია 296₂
ეკალი 179₂
ვარდი 1₂, 81₂, 161₂, 338₂, 397₂
კვიპაროზი 21₂
ლელვი 112₂
სარო 72₂
ცაცხვი 261₂, 357₂
ხე 63₂, 155₂, 434₁
ძეძვი 154₂

ფ. მინერალები

ალმასი 328₂
ბროლი 98₂
ვერცხლი 79₂, 259₂
თვალი 113₂
ლალი 328₂
მარმარილო 424₂
ოქრო 79₂, 113₂, 219₂, 259₂, 347₂

რკინა 63₃, 272₄
რვალი 259₂
სპილენძი 147₄
ფოლადი 64₂
ხამფოლადი 340₂.

გ. ანბრონოშია

ბურჯი [ეტლისა] 63₃
ეტლი 14₂, 63₃, 151₄, 310₄, 327₃, 360₄, 361₄, 361₁, 367₃, 394₄, 400₄, 409₃, 468₂
ეტლთ ქცევა 397₁
ეტლსრული 182₄
ზევა 369₄, 388₂, 440₂
თილისმთ ნაქნარი 63₄
ისრის შექიდება 62₂
მზე 117₄, 144₄, 151₃, 178₃, 183₃, 195₄, 267₂, 290₃, 306₃, 374₄
შხის მამა 291₄
მთვარე 12₄, 325₂
მესტროლაბე 62₃
ნიშანი 63₂
პარკი [ქვიშისა] 62₁
რამლი 62₂
სტროლაბი 62₃
ქურუმი 62₂
შუქურ ვარსკვლავი 468₂
ჩარხი 311₁, 397₁, 468₃
ცა 91₄, 95₄, 156₁.

ჩ. რელიგია

ანგელოზი 26₃, 314₄, 281₃
აისოფიო [აია-სოფიოს ტაძარი] 423₁
აღდგომა 266₄
ბერი 480₁
გალობა 349₁
გვირგვინის კურთხევა 100₂
ევა 50₄
კვართი 51₃
ლიტრაპოლიტი 425₄
ლოცვა 127₃, 345₁, 345₃, 349₁, 425₁
მართლმორწმუნე 50₁
მარიამ დედა ქალწული 51₂
მარხვა 249₄, 326₄
ჩკლავი მარჯვენა [წმ. ესტატესი] 53₃
მოლა 427₄
მოციქული 418₁

მროელი 19₁, 25₁, 274₃
 მღვდელი 32₁, 33₄, 35₃, 100₁
 ნათლის მცემელი 452₃
 ნათლის სვეტი 334₃
 პატრიაქი 425₁
 პირჯვარი 136₈
 რეკა 116₃
 რჯულის შემარყველი 452₄
 სამრეკლო 136₁
 სამოთხე 446₁, 447₁
 სასწაული 54₁, 135₁
 საღთო 484₃
 საღთო წიგნი 479₃
 საღთო ქება 484₃
 საყდარი 116₂, 127₃, 128₁, 137₁
 სვეტიცხოველი 51₃, 133₁, 133₃
 სინანული 481₃
 სულის ღწვა 481₃
 სუფევა 26₈
 სჯული 294₃, 315₂
 ტერტერა 48₁, 48₄
 უფალი 199₃
 უღმერთო 318₃
 ქრისტე 30₄
 ღვთის მშობელი 128₁
 ღმერთი 38₁, 51₁, 51₃, 55₈, 56₄, 64₃, 73₄, 108₃, 126₃, 134₃, 135₃
 შემოქმედი 135₄
 შობა 266₁
 ცთომის გველი 337₃
 ცისკრის ღოცვა 345₁
 ძელი ცხოველი 51₃, 274₃
 წინამძღვარი 99₃
 წირვა 345₃, 425₁
 წმინდა ყოველი 51₁
 წმინდათ-ქება 482₃
 ხუცესი 32₃
 ჯვარი 233₃

1. ცრუმორწმუნეობა, ზნე-ჩვეულება, ჯადო

ბედავი 179₃, 197₄, 342₄
 ბედი 14₃, 58₃, 98₃, 121₂, 143₄, 269₁, 310₃, 315₄, 318₁, 327₄, 354₄, 366₄, 368₄
 376₄, 401₄, 402₄, 453₄, 468₁
 ბედკრულობა 367₁, 393₄

ბელიარ 3₃, 368₁
განგება 468₁
გრძნება 159₂
დაჩოქება 171₄
ზღაპარი 478₃
თავდები 156₄
თილისმა 63₄
მესტროლაბე 62₃
მოთქმა—ხარი 323₃
ოცა [ოცნება] 477₂
რამლი 62₃
სამძიმარი 228₁
სვე 402₄, 468₄
სიზმარი 10₃
სტროლაბი 62₂
ფეშქაში 260₃
ქებინის დალოცვა 450₃
ქორწილი 98₂, 99₃, 113₄
ქურუმი 62₃
წერა [ბედი] 21₃, 143₄, 318₁

J. სოციალური ურთიერთობა, მთიკა

ახნაურობა 344₁
ახნაური 271₄
ახნაურიშვილი 226₃
ამხანაგი 225₄, 246₁, 261₄, 286₁, 286₃, 291₁, 313₃, 328₃, 344₃, 353₃, 371₂, 377₁,
378₃, 379₁, 399₁, 404₃, 418₄
აქიმი 282₁
აჯა 46₃
ბატონი 92₂, 157₃, 276₁, 276₃, 278₄, 291₃, 317₃, 383₁
ბატონიშვილი 412₄, 415₃, 152₃
ბეგლარბეგი. 422₁
ბეზლობა 141₃, 292₃, 292₄
ბოროტი 86₂, 93₃, 360₃
ბრძანება 46₄, 132₃, 164₂, 276₁, 389₃
ბჰობა 153₃, 346₃, 383₃
ვაბეგრა 254₃
გამბედავი 182₄
გამკითხველი 181₄
განდობა 179₃
განდგომილი 437₄
გარიგება 83₁, 160₁, 275₃, 283₄
გვარი 92₂, 176₁, 176₂, 475₁
გზირი 39₄
გზის ბელადი 241₄
გზის მცველი 129₄
გლახაკი 349₃
გლები 176₃, 222₃

ჭულის თქმა 86*

ჭულკეთილი 244₃

ჭულმესისხლე 390₃

ჭულმკრთალი 405₄

ჭულოვანი 340₃

ჭულსრული 67₁, 40₃, 163₃, 269₂, 359₄

ჭულსრულობა 45₃

ჭულტკბილი 81₂

ჭუშაგი 249₃, 427₄

ჭუშაგობა 224₃

დაბალი კაცი 346₄

დაბეზღება 418₄

დაბეჭდვა 7₃

დავა 152₁

დამნაშავე 152₄, 293₁, 354₂, 455₄

დამკვიდრება 401₁, 467₄

დამსმენელი 462₂

დამტკიცება 7₃

დანამტკიცი 9₃

დანაფიცარი 132₃

დანდობა 24₁, 266₃

დარბაზი 81₃, 404₃

დარბაისელი 68₃

დასტური 245₁, 247₁

დედოფალი 88₃, 94₁

დიდგვარი 256₃

დიდებული 414₁

დუშმანი 329₃, 356₃

ენგიჩარ ალა 422₁

ენგიჩარი 459₃

ერთგული 21₂, 95₃, 231₁, 236₄, 294₃, 330₄, 383₇

ერთგულობა 284₂, 378₁, 389₁, 391₄

ვაჭრობა 433₁

ვეზირი 416₁, 450₁, 450₄, 451₁, 453₁, 454₁, 460₁, 465₃, 466₃, 467₁

ვეზრობა 459₂

ვერანა 444₃

ზვაობა 189₄

თავადი 344₄

თავადობა 351₁

თავდები 274₄

თავისუფალი 395₄

თავმდაბალნი 395₁

თამამი 67₃, 229₄

თემი 226₃, 331₄, 428₁

თესლი 176₇

თვის ტომი 212₃, 407

იარაღი 29₃, 41₃

კაცი 2₂, 5₁, 10₂, 11₁, 13₄, 16₂, 18₈, 19₁, 22₁, 23₄, 25₂, 33₃, 40₄, 42₈, 45₁, 46₂,
47₄, 50₃, 58₁, 64₁, 68₁, 84₃, 86₁, 89₁, 96₁, 106₄, 111₂, 117₃, 118₂, 119₄,
123₁, 129₁, 130₁, 150₁, 153₁, 157₁, 163₃, 174₁, 182₁, 185₃, 191₁, 202₁,
204₁, 205₄, 206₁, 206₄, 208₃, 216₃, 217₁, 218₂, 220₁, 211₂, 222₃, 226₂,
234₃, 240₁, 244₃, 244₂, 251₂, 254₂, 256₃, 260₁, 265₃, 278₃, 281₁, 282₁,
285₁, 286₁, 292₄, 298₁, 301₃, 307₄, 308₃, 311₂, 319₁, 320₁, 321₄, 322₄,
324₁, 324₂, 336₃, 338₂, 339₁, 340₁, 340₃, 341₃, 344₃, 346₂, 353₃, 353₄,
362₄, 363₁, 375₄, 376₁, 378₂, 381₁, 402₁, 402₂, 403₁, 404₁, 407₃, 407₄,
408₃, 423₃, 439₃, 431₃, 435₄, 440₃, 442₂, 443₁, 447₁, 448₂, 454₁, 457₁,
466₂, 467₂, 467₃, 468₁, 470₁, 471₂, 223₂.

კეისარი 293₃, 304₁

ლალეზა 170₁

ლალობა 319₄

მაბეზარა 286₄

მაბეზლარი 144₃, 270₄, 278₃, 279₃, 377₁, 400₂, 414₄

მამაცი 16₁, 45₂, 163₃, 210₁, 256₂, 269₃, 278₂, 285₁

მამაცობა 90₁

მამაცური 445₁

მამული 22₁, 143₃, 237₃, 280₅, 430₂, 442₃

მდიდარი 344₃

მებრძოლი 72₃, 220₃, 223₁, 252₃, 272₃, 276₄, 281₃, 304₃, 320₂, 383₃, 384₂,
423₃, 432₄, 441₃, 441₄

მეგობარი 246₁, 333₂, 344₂, 351₂, 378₃, 433₃

მეზობელი 132₄, 295₂

მეკობრე 415₄

მემკვიდრე 251₃, 348₃

მემუქარე 340₃, 353₄

მემუქრე 182₃

მერიქიფე 158₄

მეფე 1₁, 1₂, 3₂, 4₁, 6₄, 8₃, 17₇, 18₁, 19₂, 25₁, 20₂, 21₁, 23₁, 24₃, 26₁, 27₁,
28₂, 31₄, 33₂, 34₁, 36₁, 37₁, 38₁, 40₁, 46₃, 67₁, 68₃, 71₁, 72₃, 73₃, 77₁,
77₃, 78₁, 79₄, 81₁, 82₃, 83₃, 84₁, 84₃, 85₂, 86₁, 88₁, 91₂, 92₁, 94₁, 97₁,
99₁, 99₃, 101₂, 102₂, 103₁, 103₃, 104₁, 105₁, 113₁, 132₂, 146₃, 165₃,
166₃, 183₄, 194₁, 201₃, 209₃, 210₁, 220₁, 225₃, 230₁, 230₃, 235₂, 238₁,
243₂, 243₃, 245₁, 245₁, 247₁, 250₁, 253₁, 270₂, 272₁, 274₁, 281₁, 284₁,
294₃, 298₃, 299₂, 300₄, 327₁, 329₄, 378₃, 388₂, 389₄, 390₃, 395₁, 396₁,
398₃, 401₃, 406₂, 409₄, 412₁, 440₃, 450₄, 453₃, 459₄, 472₄.

მთარგმნელი 484₃

მკვიდრო 123₃, 233₁, 244₃, 328₃, 348₃

მოძღვრალი 350₃

მონა 127₃, 159₃, 403₃

მოურავი 3₂, 4₁, 5₁, 87₃, 156₃, 185₄, 202₄, 451₂, 456₄, 457₄, 458₂, 460₁, 462₂,

მოციქული 25₁, 27₃, 166₁, 456₂

მტერი 4₃, 6₄, 44₃, 52₁, 57₂, 71₄, 162₁, 177₃, 182₂, 191₃, 197₃, 206₄, 221₁,
239₂, 248₁, 253₁, 254₄, 260₄, 273₁, 278₄, 281₁, 296₁, 298₄, 299₃, 312₁,
313₃, 316₄, 317₃, 319₄, 321₁, 322₃, 324₂, 324₃, 324₄, 326₃, 329₂, 330₁,
330₃, 336₄, 339₂, 343₁, 346₁, 352₂, 356₂, 358₃, 381₃, 383₃, 390₃, 391₄,

392₃, 396₁, 397₄, 398₂, 402₃, 405₂, 405₄, 421₃, 429₄, 439₄, 455₃, 462₂,
467₄, 475₃,
მტერობა 377₁, 460₁
მოლაღატე 9₃
მოყვარე 8₁, 102₁, 142₂, 182₄, 233₄, 259₁, 288₁, 291₁, 297₃, 302₃, 333₁, 351₂,
355₄, 380₃, 415₁
მოყვასი 332₄, 335₁
მოყვრობა 91₄, 95₁, 96₁, 141₁, 152₃
მოშურნე 475₂
მოწამე 382₃
მოწმე 373₃
მრუშობა 450₃
მსიძობა 450₃
მუხრანთ თაეი 152₃
მუხრანთ მპყრობი 44₃
მცველნი 181₄, 228₃, 257₃
მცოდნეობა 131₄, 171₂
მცრობა 346₄
მცრობილი 251₁
მცრობა 346₄
მზნე 91₂, 210₃, 281₁
ნათესაეი 475₁
ნამსახური 21₃, 294₃
ნამუსი 266₄, 334₃
ნდომის ზნე 91₃
ორგული 439₄
ორგულობა 272₁
ოსტატი 287₃
პატიეი 252₃, 421₁
პატიეცემა 308₄, 355₁
პატრონი 71₄, 171₁, 152₄, 101₁, 191₄, 196₃, 209₃, 252₄, 277₂, 280₁, 280₃, 280₄, 284₃,
286₃, 306₃, 306₄, 318₃, 330₄, 378₁, 385₁, 386₄, 388₄, 394₁, 396₃, 408₂,
413₂, 440₃
პატრონტერი 57₄
პატრონ-ყმობა 192₂, 388₁
პირობა 18₃
პურადი 244₂, 285₄
პურობა 344₁
რიტორი კაცი 7₄
რჩევა 56₁, 58₁, 104₁
რჩევა-ვეზირობა 465₄
საბოზველი 87₂
სათნო 192₂
საკეისრო 456₃
სამართალი 278₃, 346₂
სამართლობა 406₁

სამკვიდრო 165₃ 186₄ 259₄ 300₂ 399₃ 449₄
 სამსახური 14₂ 220₁ 273₄ 279₁ 349₃ 371₁ 376₃ 378₄ 386₄ 388₃ 392₁ 394₄
 სამყოფელი 22₂
 სამყოფი 22₃ 295₁ 296₄ 297₄ 379₄
 სანჯახები 429₁
 საპატრონჟო 15₃
 სარდრობა 37₃
 სარჯელი 128₄ 447₂
 სასარჯლო 446₄
 სასჯელი 362₁ 370₁
 საფიკარი 97₄ 102₃
 საყმო 430₂
 საჩივარი 382₃ 391₃
 სიკეთე 36₂ 243₃
 სიმაგრე 267₂ 265₁
 სიმხნე 395₁
 სირცხვილი 183₁
 სიუსხე 175₃
 სიხარბე 172₃
 სიჯაბნე 348₁ 464₁
 სპასალარი 259₁
 სტუმარი 350₁ 410₃
 სულთანი 219₂ 307₁ 450₂
 სუფრაჯი 102₄
 სწავლა 347
 ტახტი სამეფო 27₄ 164₁ 250₂ 293₃ 304₂ 406₂ 452₃
 ტომი 280₃ 475₁
 ტრაბახი 69₁
 ტყვე 222₂
 ტყუილად 21₄ 171₄ 198₁ 251₂ 300₄
 უდები 171₂
 უებრო 278₂
 უთვალღებო 346₃
 უთამამო 441₄
 უმკვიდრო 186₄
 ურვა 399₂ 469₄
 უსამართლოდ 387₃
 უშიში 343₁
 უხვი 81₃ 170₁ 221₁ 357₄
 ფარეშთხუცესი 109₄
 ფარეშთ ხუცი 108₂
 ფაშა 234₁
 ფაშები 43₃ 417₃
 ფიცი 5₄ 6₁ 7₁ 9₁ 37₃ 71₁ 88₁ 97₁ 97₂ 109₁ 213₁ 274₂
 ფიცის გმობა 24₂
 ქალი 84₃ 92₃ 98₄ 139₂ 140₃ 123₁ 134₂ 135₂ 212₂ 214₂ 215₁ 450₂
 ქველნი 306₄

ქიშვი 89₃ 114₃
 ლალატი 10₁ 17₁ 103₄ 302₁ 374₃
 ლალატობა 24₁ 467₁
 ლარბობა 175₄ 280₁
 ყაენი 78₃ 237₂ 306₃
 ყახახი 415₄
 ყარაული 431₃
 ყარაულობა 30₁
 ყაფუჩიბაში 416₃
 ყაფუჯები 430₁
 ყმა 11₁ 29₄ 79₃ 96₂ 104₃ 113₃ 117₁ 121₁ 122₁ 132₁ 141₁ 143₁ 174₃ 191₁ 192₄
 226₂ 234₄ 242₂ 245₃ 250₂ 276₁ 276₂ 277₂ 277₃ 280₁ 349₃ 383₁ 388₂
 413₂ 428₃ 433₂ 451₃
 ყმის სამსახური 349₃
 ყმობა 236₁ 245₃ 389₃ 419₄
 ყორჩიბაში 194₁
 შათირი 184₂ 186₁
 შეგირდი 287₂
 შემნახმცელები 31₃
 შერიგება 365₁
 შეფიცვა 8₁
 შეწყალება 175₂
 შიკრიკი 461₁
 შინაყმა 100₃
 შური 279₃ 301₂ 378₂ 446₁ 447₁ 449₁
 ჩაფარი 457₁
 ციხე 163₁ 189₁ 221₁ 227₁ 228₃ 233₂ 235₂ 240₁ 240₁ 248₂ 249₁ 254₁ 260₂
 263₃ 265₃ 304₂ 355₃ 420₂ 420₁ 436₃
 ცხვირის მოჭრა 109₄
 წიგნი საფიცურისა 7₂
 წიგნი ფიცისა 8₂
 წიგნობარი 430₃
 წყალობა 15₄ 19₃ 85₃ 87₃ 126₁ 168₂ 170₁ 236₁ 349₂ 356₂ 420₁ 461₂
 წყალობის წიგნი 439₁
 წყობა 275₃ 344₃
 ჭაბუკი 473₃
 კირნახული 10₂ 23₃ 76₄ 117₃ 176₄ 270₁ 312₂ 342₁
 ზახინადარი 463₂
 ზალბი 211₁ 235₁
 ხანი 219₁ 259₁
 ხარბი 55₁ 172₃
 ხემწიფე 21₁ 91₁ 144₁ 146₁ 146₄ 161₁ 168₄ 170₁ 174₄ 175₁ 176₃ 193₄ 228₃
 275₃ 304₁ 306₂ 335₂ 393₃ 394₃ 416₁ 416₃ 419₃ 422₃ 426₂ 434₃ 438₂
 450₁ 451₃ 455₃ 455₁ 455₂ 455₄ 457₁ 457₃ 460₂ 461₂ 462₂ 462₁ 463₁
 463₂ 465₁
 ხემწიფის შვილი 212₃
 ხვანთქარი 228₂ 230₃ 250₃ 355₁ 356₁

ხვანტქრის კარი
ხვაშიადი 5₂
ხიდის მცველი 129₂ 135₃
ხიზანი 205₁
ჯაბანი 285₃ 340₃ 405₄
ჯამუში 174₁
ჯაშუში 181₃ 249₁ 257₃
ჯაკოსანი 75₃
ჯილოსანი კაცი 42₃

ჩ. რ ი ც ხ შ ი

ათი [43]₁
ათის თავი 477₃
ათასი 58₄, 204₃, 221₄, 294₂
ასი 58₄, 431₂
ბრთი 9₃, 106₃, 119₁, 130₂ 130₃, 133₁, 163₃, 173₁, 173₃, 190₁, 194₂, 221₄
264₃, 272₃, 291₂, 339₁, 347₃, 353₁, 353₄, 363₁, 365₁, 408₁, 467₃
ექესი [19]₁, 66₁, 101₁, 117₁
თურთმეტი 303₃
თორმეტი 75₁, 303₁
ოთხასი 38₃, 174₃
ოთხი [13]₁, 190₁, 329₃ 376₃, 436₁
ორი [7]₁, 33₃, 42₁, 130₂, 154₄, 158₃, 160₄, 165₂, 165₃, 200₃, 201₁, 213₃, 218₁
240₃, 245₂, 255₂, 257₂, 258₁, 267₁, 269₂, 287₄, 307₂, 308₃, 308₄
309₁, 341₂, 365₂, 384₃, 388₂, 408₁, 419₁
ოცდაათი 204₃
ოცი 28₃, 103₁, 204₃, 211₃, 425₁, 438₁, 477₄
რვა [27]₁, 382₃
სამი 5₁, [11]₁, 71₁, 79₁, 82₁, 219₂, 297₃
სამოცი 130₁, 133₂, 204₁, 211₃, 232₁
სამოციათასი 47₄
შვიდასი 45₁, 204₁
შვიდ ათასი 431₁
შვიდი [25]₁, 37₁, 40₁, 118₃, 382₂
ცამეტი 28₃
ცხრა [29]₁, 74₁
ხუთასი 260₁, 265₃
ხუთი [16]₁, 101₁, 216₁

ლ. ფული, საწონი, საწომი

აბაზი 357₄
დანგი 291₂
დრაჰკანი 227₄
თეთრი 170₃, 171₁, 171₃, 227₄, 305₂

თუმანი 174₃
მარჩილი 133₃

M. თამაზოგანი, სკორტი

თამაში 350
მცურავი 53₁
ნადირობა 103₃, 184, 235₃, 346₁

N. სამხედრო, საზღვაო

აბჯარი 72₄
ალამი 474₃
აფთი 429₂
ბრძოლა 77₁, 198₁, 241, 241, 270₁, 313₁, 355₃, 423₂, 427₁, 430₄, 473₁
გუშავი 240₃
დანა 340₄
დიბლიგი 154₂
დროშა 341₂
ენგიჩარი 459₂
ენგიჩარ ალა 422₁
ვადა პრტყელი ხმალი 390₄
ზავი 23₃, 43₃, 152₃, 293₄, 288₃
ზარადი 197₁
ზარბაზანი 423₂
ზუჩი 313₁
თანნი (დანაცილთა მოკრილი თავები, ტროფეე) 78₃
თოფი 64₁, 65₂, 65₄, 68₁, 194₄, 211₃, 264₃, 435₂, 438₁
თოფის სროლა 65₄
თოფის კომლი 65₂
თოფხანა 422
თხრილი 65₁
იარაღი 131₃, 197₁, 209₁, 217₄, 285₃, 347₂
იერიში 190₃
ისარი 62₂, 64₃, 73₄, 73₃, 74₄, 153₃, 216₁, 217₃, 256₄, 269₃, 299₃, 299₃
ლაშქარი 30₃, 34₂, 46₂, 105₃, 110₂, 186₃, 204₂, 209₃, 213₄, 225₂, 409₁, 410₁,
4⁸₃
ლახვარი 166₄, 167₄, 221₂, 225₃, 275₄, 343₃, 356₄, 357₁, 357₁, 367₃, 368₁,
473₄
ლახტი 32₂, 69₃, 71₂, 71₃, 73₃, 198₃, 313₁, 429₂
ლახტის ტარი 198₃
მეთოფე 65₁, 195₃, 260₁, 265₃
მეომარი 427₂
მუზარადი 339₃, 341₁
მშვილდი 64₃, 103₃, 153₃, 211₃, 219₃, 256₃, 315₃, 435₂
მშვილდ-ისარი 112₂

ნაჯახი 429₂
 ომი 1₄, 4₃, 45₃, 55₃, 56₁, 58₂, 59₁, 61₃, 66₃, 68₁, 68₄, 76₃, 80₁, 87₄, 117₃
 163₄, 182₃, 194₃, 194₃, 200₄, 204₃, 205₃, 208₄, 209₁, 240₃, 270₁, 281₄,
 307₂, 303₁, 321₁, 321₄, 354₁, 411₃, 412₁, 413.
 ოროლი 75₂
 რაზმი 43₃, 66₃, 70₁, 73₄, 187₄, 201₁, 251₄, 341₂, 385₃
 რაზმთა წყობა 47₁, 60₁, 66₃, 323₂
 რაზმი წყობილი 251₄
 საბრძოლი 64₂
 საომარი 323₁
 სარდრობა 37,4
 სარდლობა 432₁
 საყალნო 64₁, 74₄
 საყვირი 341
 სისქე ჯარისა 66₄, 70₂
 სპა 321₃
 ტალიკი 52₂
 ფარი 73₁, 384₃
 ქამანდარი 65₁
 ქარქაში 379₃
 ქეში 216₁
 ქვეითი 413₄
 შებმა 413₃
 შეწეული ლაშქარი 410₁
 შუბი 42₁, 43₃, 64₄, 65₄, 67₁, 69₂, 71, 73₁, 75₁, 119₂, 125₄, 154₁, 187₃, 187₃,
 195₄, 196₂, 196₃, 198₃, 208₂, 211₃, 272₃, 313₁, 362₃, 411₄
 ყათლა [ყათლამი] 355₂
 ხმალი 1₄, 19₃, 31₄, 45₄, 52₁, 56₄, 71₁, 71₃, 79₃, 85₄, 87₁, 90₂, 109₃, 110₂,
 180₄, 183₃, 198₃, 204₂, 206₂, 208₃, 217₃, 220₁, 247₃, 254₁, 254₄,
 258₃, 271₃, 276₃, 277₂, 278₃, 281₂, 313₁, 318₄, 326₃, 329₃, 352₁,
 352₃, 359₄, 370₄, 379₃, 381₃, 384₄, 392₃, 411₄, 416, 418₂, 419₄, 429₂,
 431₁, 436₃, 453₃, 458₂, 469₂,
 ხლმის ვადა 20₄
 ჯარი 15₃, 30₁, 40₁, 66₃, 70₂, 70₃, 72₃, 109₁, 114₁, 118₂, 174₃, 180₃, 182₂,
 190₂, 190₄, 202₂, 204₃, 211₁, 213₃, 233₃, 239₄, 277₃, 332₃, 341₂, 372₄,
 384₄, 409₂, 438₁,
 ჯაჭვი 52₃, 65₄, 75₃, 76₂, 119₂, 180₃, 313₁, 444₂

**0. საზოგადოებრივი საკმეხები, აღმზენებლობა,
 მოწყობილობა.**

აბედი 121₄
 აგური 424₃
 ავჟანდი 295⁶ 318₃
 ანდერძი 474₃

არაბა 438₁
 ახალუხი 109₂
 ბადე 295₄
 ბარგი 112₃ 224₃ 414₃ 463₂
 ბალი 325₄ 326₁ 361₄ 452₁
 ბალნარი 124₃
 ბურჯი 63₃ 149₆ 292₁
 გალავანი 262₂ 300₁ 312₂ 436₂
 განძი 115₁ 428₂ 436₄
 გზა 30₁ 30₃ 32₂ 35₁ 48₁ 52₄ 61₄ 65₃ 103₄ 113₁ 117₃ 118₁ 121₃ 122₁ 124₂
 128₃ 129₁ 148₂ 155₄ 158₁ 160₁ 207₂ 214₂ 216₂ 220₃ 250₄ 290₂ 311₆
 352₄ 395₂ 396₃ 436₁
 გოდოლი 407₄
 დოვლათი 311₂
 დოლაბი 60₄
 დოლბანდი 43₂
 ზღუდე 300₁ 423₁
 თასი 13₃ 80₄ 133₂ 136₂ 137₂ 431
 თოფხანა 422₁
 თხრილი 60₂ 65₁ 207₂
 ინა 262₃
 კაბა 43₃
 კალთა 53₃ 134₄
 კარიბჭე 137₁
 კოშკი 124₂
 მახარა 99₃
 მზღვარი 418₂
 მილი 301₄
 მინა 80₄ 262₄
 მკედი 318₂
 მურასა 113₃
 ნავი 23₂
 ნავთსაყუდარი 128₄
 ნამგალი 31₂
 ნალარა 22₄ 148₃
 ოქრო გადაკრული 79₂
 ოქრო შეკახმული (ცხენი) 219₄
 პარკი 62₁
 რახტი 79₂ 197₂
 რუქა 268₂
 საბელი 185₃
 სადავე 47₃ 134₄ 219₃
 სადგური 235₃ 331₄ 424₁
 სადგურობა 236₁
 სადილი 49₄
 სავანე 359₂
 საზღვარი 306₃ 395₂

სალარო 383₄ 403₄
 სამანი 261₄
 სამძღვარი 35₂ 430₄
 სანთელი 12₃ 325₃
 სარკე 447₃
 სარჩო 158₂ 222₃ 429₁
 სასახლე 114₂ 261₃ 262₂
 საუნჯე 390₃
 საქონელი 200₄ 221₂ 249₃ 258₁ 263₄ 414₈ 428₃ 429₃ 437₁
 საყვირი 22₄ 341₃
 საყელო 136₄ 189₃
 საჭურჭლე 383₄
 სახლი 87₂ 132₄ 143₃ 156₃ 161₄ 261₄ 280₂ 349₁ 410₄ 417₂ 424₄ 431₂
 საწლ-სამყოფი 295₁ 359₂
 საწმილი 120₃ 206₃ 331₂ 349₄ 364₃
 სეფე 81₂
 სიმაგრე 295₃ 436₂
 სრა 304₂
 სურა 80₃ 431₂
 სურთა 102₂ 350₁
 სრა 419₁
 ტახტი 171₁ 171₃ 416₁
 უბანი 139₂ 139₃ 139₄
 უბე 53₂ 71₂ 125₃ 134₄ 185₁
 ულუფა 418₁
 უნაგირი 69₂ 79₃ 118₃
 ფასი 133₃ 431₄
 ფიცარი 48₃ 132₁
 ფული 227₄
 ქალმანი 111₄
 ქალაქი 202₃ 190₃ 249₁ 420₃
 „ქართლის ცხოვრება“ 1₁, 476₄
 ქონება 114₄ 188₃ 189₂ 229₄ 403₄
 ქუდი 239₂ 423₃
 ღვედი 318₃
 ყაუხი 423₃
 შალი 2 1₃
 შარბათი 426₄ 441₃
 შენობა 124₃
 ცელი 31₂
 ძოწეული 471₃
 წიგნი 18₃ 49₁ 103₂ 186₁ 434₃ 437₂ 454₁ 455₂ 461₁
 წიგნი თავდაბეჭდული 185₁
 წინდა 111₄
 ხალათი 229₂ 255₃ 439₃
 ხარჯი 46₃
 ხილი 48₃ 48₄ 59₃ 129₁ 130₁ 131₂ 134₁ 180₃

ჯილა 70_ა 328_ა

ჯოხი 39_ა

ჯუბა 211_ა

რ. მ უ ს ი კ ა

ბობლანი 316_ა

გალობა 349_ა

მამლერალი 350_ა

ორღანო 316_ა

საყვირი 341_ა

წინწილი 316_ა

*) მადლობას ვუხდის სარა ბარნაველს და თამარ ლქროშიძეს, რომელთაც ჩემთან ერთად გაინაწილეს შრომა საძიებლის შედგენისა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ი ო ს ე ბ ტ ფ ი ლ ე ლ ი და „ღ ი დ მ ო უ რ ა ვ ი ა ნ ი“	83- III
1. პ ო ე მ ის შ ი ნ ა ა რ ს ი	V
2. „ღ ი დ მ ო უ რ ა ვ ი ა ნ ის“ ხ ე ლ ნ ა წ ე რ ის ა თ ვ ის	IX
3. ა ე ტ ო რ ის ბ ი ო გ რ ა ფ ი ის ა თ ვ ის	XIX
4. პ ო ე მ ის დ ა თ ა რ ი ლ ე ბ ის ა თ ვ ის	XXX
5. პ ო ე მ ის ა თ ვ ის	XXXIII

„ღ ი დ მ ო უ რ ა ვ ი ა ნ ი“

პ რ ო ლ ო გ ი	3
კ არ ი პ ი რ ვ ე ლ ი	4
კ არ ი მ ე ო რ ე	7
კ არ ი მ ე ს ა მ ე	11
კ არ ი მ ე ო თ ხ ე	13
კ არ ი მ ე ხ უ თ ე	16
კ არ ი მ ე ე ქ ე ს ე	19
კ არ ი მ ე შ ვ ი დ ე	25
კ არ ი მ ე რ ვ ე	27
კ არ ი მ ე ც ხ რ ე	29
კ არ ი მ ე ა თ ე	40
კ არ ი მ ე თ ე რ თ მ ე ტ ე	43
ე პ ი ლ ო გ ი	64
„ღ ი დ მ ო უ რ ა ვ ი ა ნ ის“ ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი	65
„ღ ი დ მ ო უ რ ა ვ ი ა ნ ის“ ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი	89

გადაეცა წარმოებას 25/VI-38 წ. ხელმოწერილია დასაბუქდად 25/III-39 წ. ნაბეჭდ
ფორმათა რაოდენობა 11. ანაწყოების ზომა 6×10. კალ. ზომა 62×94. ნიშანთა
რაოდენობა სასტამბო ფორმაში 39040. მთავლიტის № 2004. შეკვეთის № 967.
ტირაჟი 5.000.

სახელგამის პოლიგრაფკომბინატი, უორესის ქ. № 5.

შემჩნეულ შეცდომათა გასწორება

სტროფი:	დაბეჭდილია:	უნდა:
36	გარდმოვებდე	გარდმოვხედე
78	მიმინინხართ	მიმინინხართ
92	გხდების რა	გხვდების რა
104	მაგის	ამის
135	მოწურვილნი	მიწურვილნი
153	მომახვედეს	მომახვევდეს
159	ჩვენც	ჩვენ
179	მიძახდე	მიძახდენ
195	ლომმან	ლომან
195	მივეწივე	მოვეწივე
212	გიყო	გეყო
224	გეწვევა	გეწვევა
227	ფარაჟანია	ფარაჟანია
277	არ ასცილების	არ ასცილდების
285	ასცდება	ასცვდება
303	ალარ	ველარ
306	ინდოთ	ინდთა
320	განაგონებით	განაგორებით
322	გავსწიროთ	გავსწირო
326	ჩამოლვარა	ჩამოლარა
333	მეგობარო	მეგობარნო
336	ქვეყნისა	ქვეყანისა
337	დამიწყო	ამიწყო
338	დარჩების	დაგრჩების
359	სახლ-სამყოფი	სახლ-სამყოფნი
365	ჭირი	ჭირნი
371	ვიყავ	ვიყვი
379	გაიჭრა	გაიჭრას
380	სწყურობდეს	სწყუროდეს
389	აწ მეფე	ან მეფე
400	იყვენე	იყვენეს
410	ვეტყოდით	ვეტყოდი
417	კარგი	კარგნი
431	სახლი	კვამლი
443	მომკვდავსა	მოკვდავსა
462	კარგა	კარგი
463	მორჩი	ნორჩი